АНТОЛОГІЯ ШОТЛАНДСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

За редакцією Тетяни Михед
та Лілії Мірошниченко

АНТОЛОГІЯ ШОТЛАНДСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

За редакцією Тетяни Михед
та Лілії Мірошниченко

Київ
Видавництво «Генеза»
2025

УДК 821.111(410.5)-1-3(082)
А72

A grant from the University of Edinburgh supported the preparation and publication of this Anthology.

Підготовка та публікація «Антології шотландської літератури» здійснюється завдяки ґранту Единбурзького університету.

Антологія шотландської літератури / за ред. Т. Михед та
А72 Л. Мірошниченко ; [пер.: Павлюк М. та ін.]. — Київ : Генеза, 2025. — 224 с.

ISBN 978-966-11-1368-7

Це перша в історії незалежної України «Антологія шотландської літератури». Представлені в ній поетичні та прозові твори, епістолярій, як популярних серед українських читачів Р. Бернса, В. Скотта, Р. Л. Стівенсона та А. Конан Дойла, так і менш знаних Т. Карлайла, Дж. Велш Карлайл, Дж. Макдоналда, Г. Макдіарміда та М. Спарк, формують уявлення про неперервний самобутній літературний процес у Шотландії.

Антологія — двомовна. Переклади творів та коментарі до них виконані студентами-перекладачами. Автори вступних статей — Тетяна Михед і Лілія Мірошниченко.

Для студентів гуманітарних факультетів, літературознавців, перекладачів і читацького загалу.

УДК 821.111(410.5)-1-3(082)

© Михед Тетяна, Мірошниченко Лілія, вступні статті, 2025
© Михед Тетяна, Мірошниченко Лілія, упоряд. та редаг., 2025
© Павлюк Марія, Пічкур Вікторія, Ципкіна Марія, Миколишин Яна, Подугольнікова Злата, Карпець Євгенія, Гридньова Роксолана, Караєва Соломія, Олійник Северин, Капеліст Дарія, Бородін Іван, Івасіків Вікторія, переклад, 2025
© Видавництво «Генеза», оригінал-макет, 2025

ISBN 978-966-11-1368-7

Від упорядників

Унікальність «Антології…» не лише в тому, що писалася вона під гучні протяжні звуки сирен весни й літа 2025 року, у режимі «між сиренами», після дронових та ракетних ворожих атак на Київ, які часто були масованими. Парадоксально, але тиск обставин обмежував і водночас наснажував до творчості й академічної праці, причому не ресурсом іскейпу, а якраз навпаки — це була ще одна стратегія спротиву ворогу, який у той час руйнував міста й села по всій Україні, нищив нашу культурну спадщину.

Унікальною її робить і колектив, який працював над створенням, — студенти й викладачі кафедри зарубіжної літератури та кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Навчально-наукового інституту філології Шевченкового університету. Не буде перебільшенням вважати, що потреба в такому виданні визріла давно, але його появу парадоксально пришвидшила війна, точніше її наслідки, коли всі ми (і тепер не лише зарубіжники) гостро відчули брак українськомовних перекладів творів зарубіжної літератури, зосібна англомовної.

І, нарешті, третій вияв унікальності полягає у предметі антологізації. Шотландцям вдалося яскраво виразити свою культурну ідентичність у просторі літератури, передовсім у поезії та прозі. Прикметна деталь: і тепер, у складні для України часи, наші шотландські колеги з Единбурзького університету, найперше кафедри англійської та шотландської літератури й кафедри європейських мов та культур (Школа літератур, мов та культур), підтримали нас у нашому академічному опорі. Ми разом зробили справу, яка наблизила українського читача до важливих творів шотландської літератури й водночас наснажила українсько-шотландський міжлітературний діалог.

Contents

Зміст

A NOTE FROM THE EDITORS iii
ВІД УПОРЯДНИКІВ iii

FOREWORD vii
ПЕРЕДМОВА vii

INTRODUCTION viii
ВСТУП viii

ACKNOWLEDGEMENTS x
ПОДЯКА x

1. TALES AND LEGENDS
КАЗКИ ТА ЛЕГЕНДИ
«Ех, панове, не знаєте ви Шотландії!» 1
Thomas the Rhymer 4
Томас Римувальник 5
The Brownie O' Ferne-Den 18
Брауні з Ферн-Дену 19
The Fisherman and the Merman 24
Рибалка і морськолюд 25
The Mermaid Wife 26
Дружина морська діва 27

2. ROBERT BURNS
РОБЕРТ БЕРНС
Поважний *Scotia's Bard* і сяючий життєлюб 30
Scots Wha Hae 36
Роберт Брюс до шотландців 37
Comin' thro' the Rye 38
Ідучи крізь жита 39

3. WALTER SCOTT
ВАЛЬТЕР СКОТТ

Шотландський чарівник 40
Phantasmagoria 46
Фантасмагорія 47

4. THOMAS CARLYLE
ТОМАС КАРЛАЙЛ

Хто ви, містере Карлайл? 60
The Correspondence of Thomas Carlyle and Ralph Waldo Emerson,
Charles Eliot Norton 68
Листування Томаса Карлайла та Ральфа Волдо Емерсона,
Чарлз Еліот Нортон 69
Thomas Carlyle to Ralph Waldo Emerson 76
Від Томаса Карлайла Ральфові Волдо Емерсону. 77

5. JANE WELSH CARLYLE
ДЖЕЙН ВЕЛШ КАРЛАЙЛ

«Ніколи, ні за яких обставин не виходьте заміж за генія» 86
Mrs. Carlyle's Letters to T. Carlyle, Esq. 94
Листи місіс Карлайл Т. Карлайлові, есквайру 95
Quotations from the Carlyles' letters about the Brontë sisters' novels 106
Цитати із листів Карлайлів щодо романів сестер Бронте 107

6. ROBERT LOUIS STEVENSON
РОБЕРТ ЛЬЮЇС СТІВЕНСОН

Картограф людських пристрастей 110

Fables 112
Притчі 113
The Persons of the Tale 112
Персонажі історії 113
The Yellow Paint 116
Жовта фарба 117
The Four Reformers 120
Четверо реформаторів 121
The Reader 120
Читач 121
The Song of the Morrow 122
Пісня завтрашнього дня 123

Home is the Sailor 128
Моряк повернувся додому 129

7. ARTHUR CONAN DOYLE
АРТУР КОНАН ДОЙЛ
«Вірний, як сталь, прямий, як клинок» 130
The Case of Mr George Edalji (Abr. variant) 138
Справа Містера Джорджа Едалджі (скорочена редакція) 139

8. GEORGE MACDONALD
ДЖОРДЖ МАКДОНАЛД
Увійшов у Фейріландію, наче повернувся у свій рідний дім 170
The Gray Wolf 174
Сірий вовк 175

9. HUGH MACDIARMID
Г'Ю МАКДІАРМІД
"No Scotland, no me" 184
The Little White Rose 192
Маленька біла троянда 193
Of My First Love 192
Про мою першу любов 193
Ode to the North Wind 194
Ода північному вітрові 195
On the Asportation of the Scone Stone 196
Про викрадення Скунського каменя 197

10. MURIEL SPARK
МЮРІЕЛ СПАРК
«Ми, единбуржці, — європейці» 198
The Pearl-Miners (excerpt) 204
Перлинярі (уривок) 205

Коментарі до розділів 206

Foreword

The publication of this remarkable anthology of translations in time of war is cause for celebration. The act of literary translation carries cultural expression from one context to another: it is a gesture of peace embodying a spirit of mutual recognition. It is a fitting expression of the partnership that has been forged between Taras Shevchenko National University of Kyiv and the University of Edinburgh. It invites us 'to see ourselves as others see us'.

It is an irony of history that writers such as Burns and Scott contributed so much to the development of European literature yet Scottish literature itself received relatively little recognition as a distinctive formation until recent decades. Scottish writing has remained for too many of us a 'clamjamfry' — an unruly rabble, a worthless clutter of voices. This publication by our friends expresses care and concern for something that we may value too little: it celebrates our tradition in its awkwardness and in its variety.

Tradition cannot be defined by the passive reception of the past but is constituted through active inheritance, numberless individual acts of reimagination and reinvention. This tells us that one of the vital tasks of the School of Literatures, Languages and Cultures is not simply the gathering or preservation but the ongoing cultivation of Scotland's cultural and literary traditions. We are grateful to our KNU colleagues and students for their contribution to our work, shouldering part of our burden despite the heaviness of their own.

Professor Alex Thomson
Head of School of Literatures, Languages and Cultures
University of Edinburgh

Вступ

Останніми роками пожвавилося співробітництво між Україною та Великою Британією. Активні міждержавні контакти, спільні освітні ініціативи вимагають такої якості культурного діалогу, яка б спиралася на глибокі знання національних здобутків і водночас враховувала нові реалії — наукові та суспільні. Колаборація між Київським національним університетом імені Тараса Шевченка й Единбурзьким університетом як частина міждержавної ініціативи у практичній площині вирішує таке завдання від часу підписання меморандуму про співпрацю між ЗВО у травні 2022 року. Пропоноване видання є першою у вітчизняній гуманітаристиці спробою антологізації шотландської літератури, і водночас його автори йдуть стежкою, второваною Миколою Лукашем, Василем Мисиком, Олександром Білецьким і багатьма іншими, тими, хто до них і після них перекладав українською твори цієї літератури.

Чому важливо перекладати саме зараз? Сотні тисяч українців вирушили до Великої Британії, десятки тисяч із них знайшли прихисток на півночі країни. У цьому контексті діалог між Україною та Шотландією, який має допомогти зрозуміти одне одного, — справа, що має різні виміри, включно з екзистенційним. Щоб зрозуміти одне одного, необхідно пояснити, і з цим добре справляється література. Навіть та відносно невелика кількість текстів, які ввійшли до «Антології…», здатна через історію, народні оповіді, традиції, через ставлення до природи й інші аспекти людського життя окреслити унікальність національного характеру. Робота над проєктом допомогла розгледіти й ті риси, які поєднують українців і шотландців, серед них — утвердження цінності свободи, повага до героїчної історії, рішучість і стійкість, прямота у взаєминах з іншими. А ще любов до природи, до народної пісні.

Сформована українськими філологами у XIX столітті традиція літературознавчих досліджень шотландської літератури в контексті сучасної доби, зосібна постколоніалізму XX–XXI століть, потребує як нових методологічних підходів, так і нових знань, які допомогли б добрати свого часу недочитані смисли, а також окреслити спільність духовного досвіду шотландців та українців, утілену в художньому слові.

Власне викладання університетського курсу шотландської літератури є відносно новим явищем, наслідком поступового процесу визнання шотландської літератури як самодостатньої, а не варіанта англійської. Якщо англійська література стала окремою навчальною дисципліною наприкінці XVIII століття, а ірландська відокремилась від англійської на початку XX століття, то схожий процес щодо

шотландської літератури розпочався лише в 1970–1980 роках. Хоча відповідні фахівці та курси вже давно були присутні в навчальній програмі Единбурзького університету, недавнє перейменування кафедри англійської літератури на кафедру англійської та шотландської літератури офіційно закріпило цю практику. Публікацію української «Антології…» теж можна вважати частиною цього процесу.

У перші роки незалежності викладачі та аспіранти кафедри зарубіжної літератури Шевченкового університету Наталія Жлуктенко, Оксана Товстенко, Лілія Мірошниченко та Ольга Бойніцька знайомилися із творами сучасної літератури Шотландії під час навчання в літній школі шотландських університетів, яка проводилася на базі Единбурзького університету. І вже тоді завдяки ініціативі професора Рендела Стівенсона й зусиллям викладачів кафедри окремі твори сучасних авторів увійшли до обігу вітчизняного літературознавства. Тепер, через 30 років, коли контакти відновлено, співпраця філологів обох університетів дає нові щедрі плоди.

Пропонована антологія побудована за хронологічним принципом, а її розділи послідовно знайомлять із творами шотландської літератури від ранніх етапів до сучасності. Під час вибору текстів враховано наявність українських перекладів, хоча упорядники не обмежувалися цим чинником, натомість закладаючи у структуру (й обираючи відповідну манеру викладу) засадничий принцип наближення тексту до сучасного читача. З цією метою в окремих випадках запропоновано переклад добре відомих творів, але орієнтованих на читацьку рецепцію у XXI столітті. Кожен із десяти розділів розпочинається з нарису про письменника / письменницю (за винятком першого, «Казки та легенди»). В основі біографічних портретів митців — результати наукових розвідок останніх років. Автори вступних статей — Тетяна Михед і Лілія Мірошниченко.

Антологія — двомовна. Переклади творів та коментарі до них виконані студентами-магістрами Марією Павлюк, Вікторією Пічкур, Марією Ципкіною, Яною Миколишиною, Златою Подугольніковою, Євгенією Карпець, Роксоланою Гридньовою, Соломією Караєвою, Северином Олійником, Дарією Капеліст, Іваном Бородіним і Вікторією Івасіків.

Автори висловлюють щире сподівання, що це видання стане успішним початком нового етапу вивчення шотландської літератури в Україні, а також надасть імпульс інтердисциплінарним студіям, котрі доповнять перші проби у становленні українознавчих студій у Шотландії.

4 вересня 2025 року
Тетяна Михед, Лілія Мірошниченко

Подяка

Підготовка та публікація «Антології…» реалізовані в межах діяльності спільної лабораторії КНУ та Единбурзького університету *Understanding Literatures and Cultures*. Редактори висловлюють подяку Еманюель Лякор-Мартін за всебічне сприяння. Ми вдячні викладачам кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Сергію Скрильнику та Олені Підгрушній за допомогу в адмініструванні проєкту; Доній Тетяні, Оленяк Мар'яні й Олені Підгрушній за допомогу студентам у процесі роботи над перекладами. Важливим надихаючим імпульсом для запуску проєкту стала участь Пітера Кормило — його внесок у дослідження українсько-шотландських відносин і подарований ним чарівний примірник повного зібрання творів Роберта Бернса.

РОЗДІЛ 1
КАЗКИ ТА ЛЕГЕНДИ
«Ех, панове, не знаєте ви Шотландії!»

Так емоційно вигукнув шотландець — добропорядний і працелюбний герой роману Вальтера Скотта «Роб Рой» — після розмови з англійцями. Одне з безцінних джерел пізнання країни та її народу — це фольклор, завжди унікальний, адже увиразнює характерні для кожної нації особливості світобачення, той комплекс, що його мудрий німецький просвітник Йоганн-Ґотфрід Гердер назвав «духом народу».

Казки й легенди Шотландії віддзеркалюють вірування, моральні принципи, кодекс поведінки, історію народу, який звик жити в постійному виборюванні права на незалежність поряд із могутнім сусідом — Англією, зумів облаштувати гідне життя в суворому кліматі, а ще порозумітися з «маленьким народцем» — химерними істотами *fairy,* які на рівних із людьми правах освоїли простір країни. Поняття *fairy* полісемантичне, тому під час перекладу українською послуговуються відповідниками «фея», «ельф» або «гоблін». Це не завжди відповідає сутності чарівної істоти, адже загальна назва «маленького народця» — саме *фейрі*. До нього належать найрізноманітніші створіння: ельфи, дворфи, брауні, піксі, селкі, лепрекони, гобліни і т. д. — не перелічити всіх мешканців чарівної країни *Fairie*, Фейріландії, де царює Королева Фейрі, якій вони підвладні.

Фейрі живуть і біля людей — як подібні до наших домовиків брауні, котрі за горнятко добірного молока й шматок смачного пирога залюбки допомагають у хатній роботі. Зауважте епітети до «молока» і «пирога» — за гарну роботу має бути достойна плата. Брауні ще називають «добі» — саме цим і скористалася Дж. К. Роулінг, назвавши одного з персонажів серії про Гаррі Поттера *Dobby, the house elf*. Цього домового ельфа звільнив від принизливого служіння Гаррі. Лепреконам до вподоби жити біля зеленої огорожі з кущів, де їх звично бачити за ремонтом чи майструванням черевиків. У печерах, курганах і руїнах старих фортець мешкають «люди пагорбів», гельською мовою *sidhe/shee*, — нащадки древніх кельтських богів, які після поразки від смертних сховалися під землею. Фейрі живуть у лісах і на окремих деревах та кущах — дубах, терені чи бузині. А фейрі, яка розкошує на берéзі, шотландці

вважають вкрай відразливою зовні й смертельно небезпечною. У чарівному світі фейрі існують і водні істоти, так звані фуа / *fuath* — духи річок і водойм. Це й персоніфіковані водяні духи на кшталт *Peg Powler*, і перевтілені тварини, як-от річковий бик чи кінь. На берегах на людину чигають *urisk*, *the Glaishtig*, *shel-lycoat*, а в морських глибинах, крім звичних русалок / *mermaids*, водяться *selkies*, *asrai*, *merrows* та інші загадкові створіння. Шотландці збагатили образ звичних у європейському фольклорі морських антропоморфних істот з риб'ячим хвостом власним унікальним мотивом: їхні «фуа» можуть набувати вигляду тюленів. А от що трапляється, коли вони необачно скидають шкуру на скелях, — про це розкаже *fairy tale*.

Хоч як химерно чи загрозливо фейрі виглядають, вони миттєво прибирають будь-яку подобу, зокрема й людини, але не змінюється головне — спільна мораль, якої вони дотримуються. Фейрі симпатизують людям шляхетним, ввічливим, чесним, талановитим, охоче допомагають своїм улюбленцям і закоханим, і жорстоко карають за обман. Утім не варто їх ідеалізувати. Недарма шотландці завжди мали при собі обереги — навіть відома нам червона нитка на зап'ястку або жменя горобини в кишені, за повір'ям, могли захистити в разі зустрічі зі зловмисним хобгобліном чи келпі. Під виглядом гарного осідланого коня келпі чатував на подорожнього на березі річки, тихо йшов поряд, ніжно горнувся, наче припрошуючи сісти верхи. Але щойно людина піддавалася спокусі — кінь стрибав з вершником у стрімкий потік, тільки його й бачили.

Інколи й смертним випадає потрапити до Королівства Фейрі, як, наприклад, Томасу Римувальнику, справді унікальній постаті в шотландському фольклорі та історії. Томас Лермонт з Ерсілдуна — реальна історична особа, бард XIII століття, відомий творець легенд, який з перебігом часу сам став їхнім персонажем. Його чарівні пісні й гра на лютні змушували вітри й струмки німувати, фейрі — забувати про роботу й капості, а Королеву — закохатися в нього. Прощаючись, Королева наділила Томаса даром віщування, зазначивши, що він завжди говоритиме правду. Так Томас Римувальник (*Thomas the Rhymer*) увійшов у легенди ще й як Чесний Томас (*True Thomas*). Його пророцтва стосувалися важливих історичних подій — зокрема, він провістив чимало майбутніх битв в одвічному протиборстві Шотландії та Англії, передбачив сходження на престол у XVII столітті короля Якова I, який став першим правителем Об'єднаного Королівства. Усі пророцтва Томаса, за переказами, справдилися — хай і через століття по його смерті.

Вальтер Скотт, збираючи фольклорні оповідки для «Пісень шотландського Пограниччя», не міг обійти увагою постать

легендарного барда. У ньому він вбачав утілення романтичного ідеалу поета — мислителя і пророка, для якого майбутнє проростає з минулого, з пам'яті про нього. Томас з Ерсілдуна — не лише легендарний пророк, а й визначна літературна постать: саме йому приписують авторство віршованого роману про Трістана / Трістрама та Ізольду. Цей твір привернув увагу В. Скотта, який присвятив йому ґрунтовний *An Essay on Romance* (1804). У ньому Скотт переосмислює походження пророчого дару Чесного Томаса: ним він завдячує не коханню Королеви Фейрі, а навчанню в таємній школі друїдів, які, за деякими джерелами, існували на території Шотландії аж до кінця XV століття. Саме там обдарованих юнаків навчали мистецтва магічного впливу на оточення за допомогою поетичних технік. В. Скотт називає Томаса Римувальника бардом і філідом. Філіди (ірл. *fili*; від *welet-*, *wel* — «бачити», тобто «провидець») належали до вищої касти кельтських жреців. Філіди були не тільки пророками, а й хранителями колективної пам'яті народу, зберігали й передавали історію кельтів у формі віршів, пісень і легенд. Саме тому, пояснює В. Скотт, Томас з Ерсілдуна й оспівує Трістрама — славетного лицаря кельтського походження.

Казки, англійською *fairy tales,* навіть у науковій дефініції зберігають неперервний зв'язок із шотландським фольклором. Утвердженням шотландської окремішності й маркером національної ідентичності безперечно слугує саме поняття «фейрі». Роберт Бернс органічно вводить згадки про фейрі в тексти своїх віршів «Мости Ейру» (*The Bridges of Ayr*) і «Гелловін» (*Halloween*) для увиразнення національного колориту. Але прикметно, що образ фейрі зберігає свою пізнаваність за межами суто шотландського контексту. Так, героїня роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» (1847) ідентифікує ліліпутів з твору ірландця Джонатана Свіфта «Мандри Гуллівера» (1726–1727) як фейрі.

Казки й легенди, у яких закарбовані такі питомо національні концепти, як клани, тартан, кілт, волинка і, звісно, фейрі разом з друїдами та їхнім талановитим учнем Томасом Римувальником, слугують збереженню та популяризації тих культурних і світоглядних засад, що досі вирізняють ідентичність шотландців.

Представлені в антології казки вперше перекладені українською мовою.

Тетяна Михед

Thomas the Rhymer

Of all the young gallants in Scotland in the thirteenth century, there was none more gracious and debonair than Thomas Learmont, Laird of the Castle of Ercildoune, in Berwickshire.

He loved books, poetry, and music, which were uncommon tastes in those days; and, above all, he loved to study nature, and to watch the habits of the beasts and birds that made their abode in the fields and woods round about his home.

Now it chanced that, one sunny May morning, Thomas left his Tower of Ercildoune, and went wandering into the woods that lay about the Huntly Burn, a little stream that came rushing down from the slopes of the Eildon Hills. It was a lovely morning—fresh, and bright, and warm, and everything was so beautiful that it looked as Paradise might look.

The tender leaves were bursting out of their sheaths, and covering all the trees with a fresh soft mantle of green; and amongst the carpet of moss under the young man's feet, yellow primroses and starry anemones were turning up their faces to the morning sky.

The little birds were singing like to burst their throats, and hundreds of insects were flying backwards and forwards in the sunshine; while down by the burnside the bright-eyed water-rats were poking their noses out of their holes, as if they knew that summer had come, and wanted to have a share in all that was going on.

Thomas felt so happy with the gladness of it all, that he threw himself down at the root of a tree, to watch the living things around him.

As he was lying there, he heard the trampling of a horse's hooves, as it forced its way through the bushes; and, looking up, he saw the most beautiful lady that he had ever seen coming riding towards him on a grey palfrey.

She wore a hunting dress of glistening silk, the colour of the fresh spring grass; and from her shoulders hung a velvet mantle, which matched the riding-skirt exactly. Her yellow hair, like rippling gold, hung loosely round her shoulders, and on her head sparkled a diadem of precious stones, which flashed like fire in the sunlight.

Her saddle was of pure ivory, and her saddle-cloth of blood-red satin, while her saddle girths were of corded silk and her stirrups of cut crystal. Her horse's reins were of beaten gold, all hung with little silver bells, so that, as she rode along, she made a sound like fairy music.

Томас Римувальник

Серед молодих галантів[1] Шотландії тринадцятого століття годі було знайти парубка шляхетнішого й благороднішого за Томаса Лермонта, Лерда[2] замку Еркельдун, що в Бервікширі[3].

Залюблений у книги, музику й поезію, він знай чудував тамтешній люд своїми химерними вподобаннями, поміж тим захоплюючись вивченням природи й спостереженням за поведінкою звірини і птаства, що населяли довколишні поля й ліси.

І от одного сонячного травневого ранку Томас вийшов зі свого замку Еркельдун і гайнув до лісу, що розкинувся довкола Гантлі Берн, маленької річечки, яка стрімко спадала зі схилів пагорба Ейлдон[4]. Кращої днини годі було й уявити — теплі промені прозирали між гілляччям, і ліс красою своєю нагадував справдешній Рай. На деревах розпускалося тендітне листя, і все довкола убралось у зелені шати. Юнак ступав, а килими моху під його ногами майоріли жовтим первоцвітом та зореподібними анемонами[5], що підносили свої личка до вранішнього неба.

Дзвінко цвірінькали маленькі пташки, сотні комах метушилися в променях сонця, а внизу, на березі річки, ясноокі водяні щури визирали носиками зі своїх нірок. Мовби відчуваючи наближення літа, вони й собі прагнули стати частиною цього пишного дійства.

Краса довколишніх просторів сповнила серце Томаса такої радості, що юнак тут-таки ліг під деревом, аби поспостерігати за всім живим.

Отак у дрімотному блаженстві він почув звук копит коня, що вочевидь пробирався лісовими хащами. Томас підвів погляд і уздрів, як до нього на сірому палфрі[6] наближалась несказанної вроди леді.

Тонкий стан оперезала мисливська сукня з блискучого шовку кольору ранньої весняної трави, а з плечей звисала оксамитова накидка, що чудово пасувала до її спідниці для верхової їзди. Золоті хвилі пишних кіс спадали їй на плечі, а на голові виблискувала діадема з коштовного каміння, що мов полум'я палахкотіло в сонячних променях.

Її зроблене зі слонової кістки сідло вкривала попона з кривавo-червоного атласу, підпруги ж були з плетеного шовку, а стремена — з різьбленого кришталю. Повіддя коня, теж обрамлене

Apparently she was bent on the chase, for she carried a hunting-horn and a sheaf of arrows; and she led seven greyhounds along in a leash, while as many scenting hounds ran loose at her horse's side.

As she rode down the glen, she lilted a bit of an old Scotch song; and she carried herself with such a queenly air, and her dress was so magnificent, that Thomas was like to kneel by the side of the path and worship her, for he thought that it must be the Blessed Virgin herself.

But when the rider came to where he was, and understood his thoughts, she shook her head sadly.

"I am not that Blessed Lady, as thou thinkest," she said. "Men call me Queen, but it is of a far other country; for I am the Queen of Fairy-land, and not the Queen of Heaven."

And certainly it seemed as if what she said were true; for, from that moment, it was as if a spell were cast over Thomas, making him forget prudence, and caution, and common-sense itself.

For he knew that it was dangerous for mortals to meddle with Fairies, yet he was so entranced with the Lady's beauty that he begged her to give him a kiss. This was just what she wanted, for she knew that if she once kissed him she had him in her power.

And, to the young man's horror, as soon as their lips had met, an awful change came over her. For her beautiful mantle and riding-skirt of silk seemed to fade away, leaving her clad in a long grey garment, which was just the colour of ashes. Her beauty seemed to fade away also, and she grew old and wan; and, worst of all, half of her abundant yellow hair went grey before his very eyes. She saw the poor man's astonishment and terror, and she burst into a mocking laugh.

"I am not so fair to look on now as I was at first," she said, "but that matters little, for thou hast sold thyself, Thomas, to be my servant for seven long years. For whoso kisseth the Fairy Queen must e'en go with her to Fairy-land, and serve her there till that time is past."

When he heard these words poor Thomas fell on his knees and begged for mercy. But mercy he could not obtain. The Elfin Queen only laughed in his face, and brought her dapple-grey palfrey close up to where he was standing.

"No, no," she said, in answer to his entreaties. "Thou didst ask the kiss, and now thou must pay the price. So dally no longer, but mount behind me, for it is full time that I was gone."

So Thomas, with many a sigh and groan of terror, mounted behind her; and as soon as he had done so, she shook her bridle rein, and the grey steed galloped off.

On and on they went, going swifter than the wind; till they left the land of the living behind, and came to the edge of a great desert, which

золотом, прикрашали маленькі срібні дзвіночки, тож коли вона їхала, здавалося, що навколо лунає чарівна музика.

Вочевидь ця леді збиралася на полювання, адже мала при собі мисливський ріг і сагайдак зі стрілами, а на повідці вела сімох ґрейгаундів[7], поки семеро гончаків[8] бігло збоку.

Спускаючись униз долиною, вона наспівувала старовинну шотландську пісню. Розкішна у своїм вбранні, з поставою й рухом істинної королеви, вона прикувала до себе Томасів погляд, аж тому вмить скортіло пасти ниць і молитися, здавалось-бо, що перед ним постала сама Пресвята Богородиця[9].

Та коли вершниця нарешті наблизилася до парубка й зрозуміла плетиво його думок, то лиш скрушно похитала головою.

— Я не та Пресвята Леді, якою ти мене вважаєш, — мовила юнка. — Люди дійсно звуть мене Королевою, та володіння мої не тут. Я ж Королева країни Фейрі, а не Королева Небесна.

Томас ладен був повірити, що вона говорить правду, адже в ту мить його немов скувало закляття, змусивши забути про розсудливість, обережність і навіть про здоровий глузд.

Він знав, що смертним небезпечно спілкуватися з фейрі, та, зачарований вродою цієї Леді, став благати її про поцілунок. Саме цього вона й бажала, знаючи, що варто їй поцілувати хлопця, як він підкориться її владі.

Та, на превеликий жаль юнака, щойно вуста їхні зустрілися, чарівна Леді раптом жахливо змінилася. Її прекрасна мантія та шовкова спідниця розтанули на очах, залишаючи по собі довге сіре, мов попіл, вбрання. Врода її теж згасла: обличчя постаріло й змарніло, та, що найгірше, половина її густого золотавого волосся посивіла на очах. Уздрівши здивування і переляк в очах бідолашного юнака, Леді глузливо зареготала.

— Нема вже тої вроди, еге ж! — вискалилась вона. — Та й що з того, коли ти й так продав себе, Томасе, відтак на довгих сім років прирік себе мені служити. Адже той, хто Королеву Фейрі поцілує, мусить піти з нею до її країни й бути при ній, допоки час не мине.

Почувши це, нещасний Томас упав навколішки й почав благати про милість. Та все марно. Королева Фейрі лише розсміялася йому в обличчя і підвела до нього свого ясно-сірого палфрі.

— Е ні, — сказала вона у відповідь на його благання. — За поцілунок годиться відплатити сповна. Тож годі балачок, а хутчіше стрибай на коня, бо мені вже давно час вирушати.

Згорьований Томас скочив у сідло. Тільки-но він це зробив, як Королева Фейрі смикнула за вуздечку — і сірий жеребець галопом пустився геть.

stretched before them, dry, and bare, and desolate, to the edge of the far horizon.

At least, so it seemed to the weary eyes of Thomas of Ercildoune, and he wondered if he and his strange companion had to cross this desert; and, if so, if there were any chance of reaching the other side of it alive.

But the Fairy Queen suddenly tightened her rein, and the grey palfrey stopped short in its wild career.

"Now must thou descend to earth, Thomas," said the Lady, glancing over her shoulder at her unhappy captive, "and lout down, and lay thy head on my knee, and I will show thee hidden things, which cannot be seen by mortal eyes."

So Thomas dismounted, and louted down, and rested his head on the Fairy Queen's knee; and lo, as he looked once more over the desert, everything seemed changed. For he saw three roads leading across it now, which he had not noticed before, and each of these three roads was different.

One of them was broad, and level, and even, and it ran straight on across the sand, so that no one who was travelling by it could possibly lose his way.

And the second road was as different from the first as it well could be. It was narrow, and winding, and long; and there was a thorn hedge on one side of it, and a briar hedge on the other; and those hedges grew so high, and their branches were so wild and tangled, that those who were travelling along that road would have some difficulty in persevering on their journey at all.

And the third road was unlike any of the others. It was a bonnie, bonnie road, winding up a hillside among brackens, and heather, and golden-yellow whins, and it looked as if it would be pleasant travelling, to pass that way.

"Now," said the Fairy Queen, "an" thou wilt, I shall tell thee where these three roads lead to. The first road, as thou seest, is broad, and even, and easy, and there be many that choose it to travel on. But though it be a good road, it leadeth to a bad end, and the folk that choose it repent their choice for ever.

"And as for the narrow road, all hampered and hindered by the thorns and the briars, there be few that be troubled to ask where that leadeth to. But did they ask, perchance more of them might be stirred up to set out along it. For that is the Road of Righteousness; and, although it be hard and irksome, yet it endeth in a glorious City, which is called the City of the Great King.

"And the third road—the bonnie road—that runs up the brae among the ferns, and leadeth no mortal kens whither, but I ken where it leadeth, Thomas—for it leadeth unto fair Elf-land; and that road take we.

"And, mark 'ee, Thomas, if ever thou hopest to see thine own Tower of Ercildoune again, take care of thy tongue when we reach our journey's end,

Отак наввипередки з вітром мчали вони все далі й далі, аж поки землі живих зостались позаду, а попереду розкинулись неоглядні простори пустелі, що неплідна й грізна простяглася аж до далекого обрію.

Так принаймні здавалося втомленим очам Томаса Еркельдунського, відтак юнак замислився, чи доведеться йому та його дивній супутниці пройти цю пустелю. Коли так, то чи є в нього хоч якийсь шанс вийти звідси живим.

Аж раптом Королева Фейрі потягла за вуздечку — і сірий палфрі сповільнив стрімкий біг.

— Час тобі зійти на землю, Томасе, — сказала Королева, зиркнувши через плече на свого бідолашного бранця. — Прихили до колін моїх голову, і я покажу тобі те, чого смертні очі не бачать.

Томас зробив, як було велено, а коли знову поглянув за обрій, то побачив геть іншу картину. Тепер крізь пустелю простягалися три дороги, яких він раніше не помітив, і кожна з них інша.

Перша — широка, рівна й пряма — пролягала прямо по піску, і жоден, хто на неї ступав, не міг заблукати.

Друга була вузька, в'юнка й довга. По один її бік звивався терновий живопліт, а по другий — зміїлась шипшина. Гілля тих височенних живоплотів було таке густе й заплутане, що мандрувати цією дорогою видавалося надзвичайно складно.

Третя дорога була геть не схожа на жодну з попередніх: пологий шлях звивався схилом пагорба, всіяним папороттю, вересом та золотисто-жовтим улексом[10]. Не дорога — казка для мандрівника.

— А зараз, — мовила Королева Фейрі, — коли бажаєш, розкажу, куди ці три дороги ведуть. Перша, як ти помітив, широка, рівна й легка, тож багато мандрівників ступають на неї, відтак довіку про те жалкують, позаяк її хитрі манівці зводять подорожніх до поганого кінця.

Друга дорога вузька, кущами заросла та терням оповита, тож нікому й на думку не спаде поцікавитись, куди вона прямує. А коли б спитали, то, либонь, не крутили б носом так завзято, адже шлях цей звуть Дорогою Праведності, і хай який він складний та виснажливий, та веде до славного міста, що зветься Містом Величного Короля.

А третя дорога, що так і вабить своїм пологим схилом, звиваючись угору поміж папороті, ще жодному смертному не отворила своїх таємниць. Лиш мені, Томасе, відомо, що путь ця веде до прекрасних ельфійських володінь. Тож нею нам і слід іти.

Але пам'ятай, Томасе: якщо коли-небудь сподіваєшся знову побачити свій замок Еркельдун — пильнуй свого язика, і аж до завершення подорожі не говори ні з ким, окрім мене. Бо той смертний, хто легковажно розімкне вуста у Фейських Землях, залишиться там навіки.

and speak no single word to anyone save me—for the mortal who openeth his lips rashly in Fairy-land must bide there for ever."

Then she bade him mount her palfrey again, and they rode on. The ferny road was not so bonnie all the way as it had been at first, however. For they had not ridden along it very far before it led them into a narrow ravine, which seemed to go right down under the earth, where there was no ray of light to guide them, and where the air was dank and heavy. There was a sound of rushing water everywhere, and at last the grey palfrey plunged right into it; and it crept up, cold and chill, first over Thomas's feet, and then over his knees.

His courage had been slowly ebbing ever since he had been parted from the daylight, but now he gave himself up for lost; for it seemed to him certain that his strange companion and he would never come safe to their journey's end.

He fell forward in a kind of swoon; and, if it had not been that he had tight hold of the Fairy's ash-grey gown, I warrant he had fallen from his seat, and had been drowned.

But all things, be they good or bad, pass in time, and at last the darkness began to lighten, and the light grew stronger, until they were back in broad sunshine.

Then Thomas took courage, and looked up; and lo, they were riding through a beautiful orchard, where apples and pears, dates and figs and wine-berries grew in great abundance. And his tongue was so parched and dry, and he felt so faint, that he longed for some of the fruit to restore him. He stretched out his hand to pluck some of it; but his companion turned in her saddle and forbade him.

"There is nothing safe for thee to eat here," she said, "save an apple, which I will give thee presently. If thou touch aught else thou art bound to remain in Fairy-land for ever."

So poor Thomas had to restrain himself as best he could; and they rode slowly on, until they came to a tiny tree all covered with red apples. The Fairy Queen bent down and plucked one, and handed it to her companion.

"This I can give thee," she said, "and I do it gladly, for these apples are the Apples of Truth; and whoso eateth them gaineth this reward, that his lips will never more be able to frame a lie."

Thomas took the apple, and ate it; and for evermore the Grace of Truth rested on his lips; and that is why, in after years, men called him "True Thomas."

They had only a little way to go after this, before they came in sight of a magnificent Castle standing on a hillside.

"Yonder is my abode," said the Queen, pointing to it proudly. "There dwelleth my Lord and all the Nobles of his court; and, as my Lord hath an

Тоді вона знову звеліла йому сісти на коня, і вони вирушили далі. Однак застелена папороттю дорога виявилася не такою принадною, як спочатку. Вже зовсім скоро вони опинилися у вузькій ущелині, що, здавалося, роззявляла свою пащеку аж до ядра землі. Туди не сягав жодний промінчик світла, а повітря дихало важкістю й сирістю. Звідусіль чувся бурхливий шум вод, аж раптом сірий палфрі плигнув прямісінько в бистрий вир. Спершу крижана вода сягала Томасові ніг, а потім і колін.

Денне світло залишилось далеко позаду, і сміливість Томаса поволі згасала, тож якоїсь миті він скоривсь і здався на милість долі, адже був певен, що ні він, ні його дивна супутниця вже ніколи не зможуть безпечно завершити цю подорож.

Немов без тями, юнак подався вперед, і, якби не попелясто-сіре вбрання Королеви Фейрі, він, присягаюся, зірвався б із сідла — і там би й погинув.

Але все — і добре, і погане — з часом закінчується, тож темрява врешті почала розсіюватися. Світло ставало дедалі яскравішим, і ось вони знову опинилися під яскравим промінням сонця.

Нарешті Томас наважився звести погляд і вздрів навколо прекрасний сад, що ряснів яблуками, грушами, фініками, інжиром та виноградом. Спраглий та знесилений, юнак жадав скуштувати якогось плоду, аби збадьоритися. Він простягнув руку, щоб зірвати щось, але його супутниця, обернувшись у сідлі, грізно заперечила.

— Годящого харчу тут для тебе немає, — сказала вона, — окрім того яблука, що я тобі зараз дам. А як з'їси щось інше, то назавжди залишишся у Фейських Землях.

Тож бідолашний Томас змушений був щосили тамувати голод, а кінь тим часом поволі йшов собі далі. Аж ось зупинились вони біля крихітного деревця, всипаного червоними яблуками. Королева Фейрі схилилася, зірвала одне й простягнула своєму супутнику.

— Даю тобі це, — мовила вона, — ще і як охоче, адже ці плоди — це Яблука Правди. Хто їх скуштує, отримає дар, і ніколи більше уста його не вимовлять брехні.

Томас з'їв яблуко, і Благодать Правди навіки спочила на його губах. Ось чому багато років по тому люди прозвали його «Томас Правдивий».

Вони проїхали зовсім трохи, коли перед їхніми очима постав величний замок на схилі пагорба.

— Ось тут мій дім, — ґонорово відрекла Королева. — Тут мешкає мій Лорд і всі придворні вельможі. Та оскільки вдача Лорда непевна й він не любить чужих галантів, що їх бачить зі мною, прошу тебе, заради нас обох: хай хто б до тебе звертався — мовчи. А як хто

uncertain temper and shows no liking for any strange gallant whom he sees in my company, I pray thee, both for thy sake and mine, to utter no word to anyone who speaketh to thee; and, if anyone should ask me who and what thou art, I will tell them that thou art dumb. So wilt thou pass unnoticed in the crowd."

With these words the Lady raised her hunting-horn, and blew a loud and piercing blast; and, as she did so, a marvellous change came over her again; for her ugly ash-covered gown dropped off her, and the grey in her hair vanished, and she appeared once more in her green riding-skirt and mantle, and her face grew young and fair.

And a wonderful change passed over Thomas also; for, as he chanced to glance downwards, he found that his rough country clothes had been transformed into a suit of fine brown cloth, and that on his feet he wore satin shoon.

Immediately the sound of the horn rang out, the doors of the Castle flew open, and the King hurried out to meet the Queen, accompanied by such a number of Knights and Ladies, Minstrels and Page-boys, that Thomas, who had slid from his palfrey, had no difficulty in obeying her wishes and passing into the Castle unobserved.

Everyone seemed very glad to see the Queen back again, and they crowded into the Great Hall in her train, and she spoke to them all graciously, and allowed them to kiss her hand. Then she passed, with her husband, to a dais at the far end of the huge apartment, where two thrones stood, on which the Royal pair seated themselves to watch the revels which now began.

Poor Thomas, meanwhile, stood far away at the other end of the Hall, feeling very lonely, yet fascinated by the extraordinary scene on which he was gazing.

For, although all the fine Ladies, and Courtiers, and Knights were dancing in one part of the Hall, there were huntsmen coming and going in another part, carrying in great antlered deer, which apparently they had killed in the chase, and throwing them down in heaps on the floor. And there were rows of cooks standing beside the dead animals, cutting them up into joints, and bearing away the joints to be cooked.

Altogether it was such a strange, fantastic scene that Thomas took no heed of how the time flew, but stood and gazed, and gazed, never speaking a word to anybody. This went on for three long days, then the Queen rose from her throne, and, stepping from the dais, crossed the Hall to where he was standing.

"'Tis time to mount and ride, Thomas," she said, "if thou wouldst ever see the fair Castle of Ercildoune again."

Thomas looked at her in amazement. "Thou spokest of seven long years, Lady," he exclaimed, "and I have been here but three days."

спитає, хто ти й звідки, то я скажу, що ти німий. Лиш так тобі уникнути з ними розмови.

Сказавши це, Леді здійняла свій мисливський ріг і голосно й рішуче засурмила. І вмить жінку знову спіткала дивовижна переміна: потворна попеляста сукня та сиве волосся зникли, і враз постала вона в зеленій спідниці й мантії, а обличчя засяяло юністю і вродою.

Дивина сталася і з Томасом: глянувши на себе, юнак уздрів, як простий сільський одяг змінився на костюм з вишуканої коричневої тканини, а на ногах з'явилися шовкові черевики.

Тієї ж миті проревів клич рогу, двері замку відчинилися і назустріч Королеві поспішив Король. Його супроводжувало так багато Лицарів, Дам, Менестрелів[11] і Пажів[12], що Томас, зісковзнувши з палфрі, завиграшки виконав волю Королеви й пройшов до замку непоміченим.

Народ, радіючи поверненню своєї володарки, зібрався у Великій Залі, з'юрмившись навколо її почту, поки та люб'язно дозволяла всім цілувати їй руку. Відтак Королева разом зі своїм чоловіком рушили в кінець величезної зали, де стояли два трони. Королівське подружжя влаштувалося там, аби спостерігати за початком торжества.

Натомість бідолашний Томас у гнітючій самотині стояв осторонь, у протилежному кінці зали, з подивом спостерігаючи за дивовижним дійством, що відбувалося навколо.

Адже поки всі прекрасні Дами, Придворні та Лицарі танцювали в одній частині зали, в іншій пишно крокували мисливці. Вони приносили великих рогатих оленів, яких вполювали, і скидали їх купою на підлогу. А поруч із мертвими тваринами стояли ряди кухарів, які розрізали їхні туші й відносили шматки на кухню.

Це чудернацьке видовище так заполонило увагу юнака, що той незчувся, як минав час. Він лиш стояв і, зціпивши мовчанкою вуста, не відводив погляду від дійства. Так тривало довгих три дні, аж ось Королева підвелася і, зійшовши з престолу, попрямувала через залу туди, де стояв Томас.

— Час уже тобі сідлати коня, Томасе, — сказала вона, — якщо бажаєш знову побачити свій прекрасний замок Еркельдун.

Юнак здивовано глянув на неї.

— Леді, — вигукнув він, — ти казала, що я служитиму сім довгих років, а минуло лиш три дні.

Королева усміхнулася.

— У Фейських Землях час плине швидко, друже мій, — відказала вона. — Сім довгих літ минули тобі, мов три дні. Тож пора тобі вже вирушати. Хотілося б мені, щоб ти залишився на довше,

The Queen smiled. "Time passeth quickly in Fairy-land, my friend," she replied. "Thou thinkest that thou hast been here but three days. 'Tis seven years since we two met. And now it is time for thee to go. I would fain have had thy presence with me longer, but I dare not, for thine own sake. For every seventh year an Evil Spirit cometh from the Regions of Darkness, and carrieth back with him one of our followers, whomsoever he chanceth to choose. And, as thou art a goodly fellow, I fear that he might choose thee.

"So, as I would be loth to let harm befall thee, I will take thee back to thine own country this very night."

Once more the grey palfrey was brought, and Thomas and the Queen mounted it; and, as they had come, so they returned to the Eildon Tree near the Huntly Burn.

Then the Queen bade Thomas farewell; and, as a parting gift, he asked her to give him something that would let people know that he had really been to Fairy-land.

"I have already given thee the Gift of Truth," she replied. "I will now give thee the Gifts of Prophecy and Poesie; so that thou wilt be able to foretell the future, and also to write wondrous verses. And, besides these unseen gifts, here is something that mortals can see with their own eyes—a Harp that was fashioned in Fairy-land. Fare thee well, my friend. Some day, perchance, I will return for thee again."

With these words the Lady vanished, and Thomas was left alone, feeling a little sorry, if the truth must be told, at parting with such a radiant Being and coming back to the ordinary haunts of men.

After this he lived for many a long year in his Castle of Ercildoune, and the fame of his poetry and of his prophecies spread all over the country, so that people named him True Thomas, and Thomas the Rhymer.

I cannot write down for you all the prophecies which Thomas uttered, and which most surely came to pass, but I will tell you one or two.

He foretold the Battle of Bannockburn in these words:

"The Burn of BreidShall rin fou reid,"

which came to pass on that terrible day when the waters of the little Bannockburn were reddened by the blood of the defeated English.

He also foretold the Union of the Crowns of England and Scotland, under a Prince who was the son of a French Queen, and who yet bore the blood of Bruce in his veins.

"A French Quen shall bearre the Sonne;Shall rule all Britainne to the sea,As neere as is the ninth degree," which thing came true in 1603, when King James, son of Mary, Queen of Scots, became Monarch of both countries.

але не смію тебе затримувати, заради твого ж блага. Бо кожних сім років із Краю Мороку приходить Злий Дух і забирає з собою одного з наших підданих, котрого сам захоче. А ти хороший парубок, тож я боюсь, що на тебе паде перст його волі.

Позаяк не бажаю тобі лиха, цієї ж ночі спроваджу тебе до рідного краю.

Знову привели сірого палфрі, Томас із Королевою осідлали його і невдовзі повернулися до пагорба Ейлдон біля річки Гантлі Берн.

Королева побажала Томасу щасливої дороги, а він попросив на прощання подарувати йому щось особливе, аби всі знали, що він і справді побував у Фейських Землях.

— Я вже наділила тебе Даром Правди, — відповіла жінка. — Тепер матимеш ти ще й Дар Пророцтва й Поезії. Зможеш передбачати майбутнє та писати дивовижні вірші. А опріч цих незримих дарунків, дам тобі й те, що смертні зможуть побачити на власні очі. Ось арфа, яку виготовили у Фейських Землях. Прощавай, друже мій. Одного дня, можливо, я прийду по тебе знову.

По цім слові Леді зникла, і Томас залишився сам. Направду, його пройняв жаль прощатися з такою прекрасною істотою і повертатися до звичайних людських справ.

Після цієї пригоди чоловік прожив багато років у замку Еркельдун, а слава про його поезію і пророцтва облетіла всю країну. Відтак люди стали називати його Томасом Правдивим і Томасом Римувальником.

Не можу перелічити всі пророцтва, що їх виголосив Томас, і які, безсумнівно, справдилися, але про деякі я вам розповім.

Такими словами він передбачив битву при Беннокберні[13]: *The Burn of BreidShall rin fou reid*.[14] Так і сталося того страшного дня, коли води річки Беннокберн забагряніли кров'ю переможених англійців.

Опріч того він передбачив об'єднання Англійської та Шотландської корон під владою принца, що був сином Французької королеви[15] і в жилах якого текла кров короля Брюса[16].

«Французька королева матиме сина, й настане в Британії небачена досі доба величі». Так і сталося 1603 року, коли король Яків[17], син Марії, королеви Шотландії, став монархом обох країн.

Так минуло чотирнадцять років, і люди вже почали забувати, що Томас Римувальник колись побував у Фейських Землях. Та ось одного дня, під час війни Шотландії з Англією, шотландське військо відпочивало на березі річки Твід[18], неподалік від замку Еркельдун.

Fourteen long years went by, and people were beginning to forget that Thomas the Rhymer had ever been in Fairy-land; but at last a day came when Scotland was at war with England, and the Scottish army was resting by the banks of the Tweed, not far from the Tower of Ercildoune.

And the Master of the Tower determined to make a feast, and invite all the Nobles and Barons who were leading the army to sup with him.

That feast was long remembered.

For the Laird of Ercildoune took care that everything was as magnificent as it could possibly be; and when the meal was ended he rose in his place, and, taking his Elfin Harp, he sang to his assembled guests song after song of the days of long ago.

The guests listened breathlessly, for they felt that they would never hear such wonderful music again. And so it fell out.

For that very night, after all the Nobles had gone back to their tents, a soldier on guard saw, in the moonlight, a snow-white Hart and Hind moving slowly down the road that ran past the camp.

There was something so unusual about the animals that he called to his officer to come and look at them. And the officer called to his brother officers, and soon there was quite a crowd softly following the dumb creatures, who paced solemnly on, as if they were keeping time to music unheard by mortal ears.

"There is something uncanny about this," said one soldier at last. "Let us send for Thomas of Ercildoune, perchance he may be able to tell us if it be an omen or no."

"Ay, send for Thomas of Ercildoune," cried every one at once. So a little page was sent in haste to the old Tower to rouse the Rhymer from his slumbers.

When he heard the boy's message, the Seer's face grew grave and wrapt.

"'Tis a summons," he said softly, "a summons from the Queen of Fairyland. I have waited long for it, and it hath come at last."

And when he went out, instead of joining the little company of waiting men, he walked straight up to the snow-white Hart and Hind. As soon as he reached them they paused for a moment as if to greet him. Then all three moved slowly down a steep bank that sloped to the little river Leader, and disappeared in its foaming waters, for the stream was in full flood.

And, although a careful search was made, no trace of Thomas of Ercildoune was found; and to this day the country folk believe that the Hart and the Hind were messengers from the Elfin Queen, and that he went back to Fairy-land with them.

Господар замку вирішив влаштувати бенкет і запросив усіх вельмож та баронів, що очолювали військо, розділити з ним трапезу.

Ох і мови було про ту нечувану гостину!

Чимало зусиль доклав Лерд замку Еркельдун, аби організувати все з небаченою пишнотою. А по завершенню застілля він підвівся і, взявши до рук ельфійську арфу, почав чарувати гостей піснями про стародавні часи.

Усі слухали, затамувавши подих, бо відчували, що ніколи більше не почують такої дивовижної музики. Так воно й сталося.

Бо тієї ж ночі, коли всі вельможі розійшлися по наметах, солдат, що стояв на варті, побачив у місячному сяйві білосніжних Гарта і Гінд[19], які неквапливо йшли стежкою, що пролягала повз військовий табір.

Ці тварини видавалися такими незвичайними, що солдат покликав офіцера, аби той підійшов і глянув на них. Офіцер також покликав інших своїх побратимів, і незабаром за мовчазними створіннями, що поважно крокували далі, немовби в такт нечутній для смертного вуха музиці, тихо простував цілий натовп.

— От чудасія, — промовив нарешті один із солдатів. — Покличмо Томаса Еркельдунського, можливо, він пояснить, чи добра це прикмета.

— Так, покличмо Томаса Еркельдунського! — загукали інші й поспіхом відправили малого пажа до старого замку, аби він розбудив Римувальника.

Вислухавши хлоп'я, Провидець насупився.

— Це запрошення, — прошепотів він, — запрошення від Королеви Фейських Земель. Я так довго на нього чекав, і ось час настав.

Вийшовши надвір, він минув гурт людей, що на нього чекали, і попрямував до білосніжних Гарта і Гінд. Щойно чоловік наблизився, як ті на мить завмерли, немовби вітаючись. Відтак усі троє повільно зійшли крутим берегом, що вів до маленької річки Лідер, і зникли в бурхливих хвилях її пишноводних русел.

Попри невгамовні пошуки, Томаса Еркельдунського ніколи більше не бачили. Люди й досі вірять, що Гарт і Гінд були посланцями Королеви Фейрі, і разом з ними чоловік вирушив назад до Фейських Земель.

З англійської переклала Вікторія Пічкур

The Brownie O' Ferne-Den

There have been many Brownies known in Scotland; and stories have been written about the Brownie o' Bodsbeck and the Brownie o' Blednock, but about neither of them has a prettier story been told than that which I am going to tell you about the Brownie o' Ferne-Den.

Now, Ferne-Den was a farmhouse, which got its name from the glen, or "den," on the edge of which it stood, and through which anyone who wished to reach the dwelling had to pass.

And this glen was believed to be the abode of a Brownie, who never appeared to anyone in the daytime, but who, it was said, was sometimes seen at night, stealing about, like an ungainly shadow, from tree to tree, trying to keep from observation, and never, by any chance, harming anybody.

Indeed, like all Brownies that are properly treated and let alone, so far was he from harming anybody that he was always on the look-out to do a good turn to those who needed his assistance. The farmer often said that he did not know what he would do without him; for if there was any work to be finished in a hurry at the farm—corn to thrash, or winnow, or tie up into bags, turnips to cut, clothes to wash, a kirn to be kirned, a garden to be weeded—all that the farmer and his wife had to do was to leave the door of the barn, or the turnip shed, or the milk house open when they went to bed, and put down a bowl of new milk on the doorstep for the Brownie's supper, and when they woke the next morning the bowl would be empty, and the job finished better than if it had been done by mortal hands.

In spite of all this, however, which might have proved to them how gentle and kindly the Creature really was, everyone about the place was afraid of him, and would rather go a couple of miles round about in the dark, when they were coming home from Kirk or Market, than pass through the glen, and run the risk of catching a glimpse of him.

I said that they were all afraid of him, but that was not true, for the farmer's wife was so good and gentle that she was not afraid of anything on God's earth, and when the Brownie's supper had to be left outside, she always filled his bowl with the richest milk, and added a good spoonful of cream to it, for, said she, "He works so hard for us, and asks no wages, he well deserves the very best meal that we can give him."

One night this gentle lady was taken very ill, and everyone was afraid that she was going to die. Of course, her husband was greatly distressed, and so were her servants, for she had been such a good Mistress to them that they loved her as if she had been their mother. But they were all young, and none of them knew very much about illness, and everyone agreed that it would be better to send off for an old woman who lived about seven miles away on the other side of the river, who was known to be a very skilful nurse.

Брауні з Ферн-Дену

Чимало Брауні знано в Шотландії. Не перелічити оповідок про Брауні з Бодсбека й Брауні з Бледнока, та жодній з них не зрівнятися з тією, що я вам зараз розповім — з історією про Брауні з Ферн-Дену.

Ферн-Ден — селянська господа, що йменням своїм завдячує яру, або, як кликали його місцеві, «дену», на краю якого і стояла садиба. І кожен, хто хотів дістатися обійстя, мусив пройти крізь цей яр.

Річ же в тім, що видолинок той вважався оселею Брауні — істоти, якої за дня ніхто не бачив, але, подейкували, час від часу вона являлась людям уночі. Незграбною тінню скрадалась між дерев, ховаючи очі від людського взору, та ніколи й нікому не завдавала жодної шкоди.

Ба більше, як і всі Брауні, до яких ставляться гідно й не втручаються в їхні справи, цей не тільки не шкодив, а й повсякчас силкувався допомогти тим, хто був у нужді. Господар не раз казав, що й уявити не може, як дав би собі раду без нього: мовляв, як роботи на господі кіт не женився — і зерно обмолотити, і провіяти, й у мішки поскладати, ріпи нарізати, одяг випрати, масло збити, ще й город виполоти — відчинять господарі на ніч двері комори, повітки чи молочарні, поставлять на порозі миску свіжого молока на вечерю Брауні, а вранці глип — миска порожня, а робота скінчена, ще й так до ладу, як не всім смертним до снаги зробити.

А втім, хай скільки б той старався довести людям свою добру й згідливу вдачу, всі й скрізь його боялися. Воліли навіть, вертаючись із церкви чи ярмарку, дві довгі милі обминати яр, ніж наразитись на небезпеку хоч мигцем уздріти Брауні.

Не вірте мені, коли кажу, що всі його страхалися, жила-бо жінка, дружина господаря, така добра й лагідна, що нічого на Божому світі не лякалася. На вечерю Брауні вона завжди наливала найкраще молоко, а опріч того додавала до нього ложку густих вершків, мовляв: «Він так щиро для нас дбає, натомість не просячи й мідяка, тож хай віддякою йому буде найкращий харч із нашого столу».

Але якоїсь ночі ця чуйна жінка тяжко занедужала. Надія на одужання потроху маліла. І чоловік її, і слуги од відчаю не знали, куди себе подіти, любили ж бо цю добру пані, мов рідну матір. А позаяк були всі юні, досвіду в догляді за хворими не мали, тож вирішили негайно послати по стару жінку, що жила

But who was to go? That was the question. For it was black midnight, and the way to the old woman's house lay straight through the glen. And whoever travelled that road ran the risk of meeting the dreaded Brownie.

The farmer would have gone only too willingly, but he dare not leave his wife alone; and the servants stood in groups about the kitchen, each one telling the other that he ought to go, yet no one offering to go themselves.

Little did they think that the cause of all their terror, a queer, wee, misshapen little man, all covered with hair, with a long beard, red-rimmed eyes, broad, flat feet, just like the feet of a paddock, and enormous long arms that touched the ground, even when he stood upright, was within a yard or two of them, listening to their talk, with an anxious face, behind the kitchen door.

For he had come up as usual, from his hiding-place in the glen, to see if there were any work for him to do, and to look for his bowl of milk. And he had seen, from the open door and lit-up windows, that there was something wrong inside the farmhouse, which at that hour was wont to be dark, and still, and silent; and he had crept into the entry to try and find out what the matter was.

When he gathered from the servants" talk that the Mistress, whom he loved so dearly, and who had been so kind to him, was ill, his heart sank within him; and when he heard that the silly servants were so taken up with their own fears that they dared not set out to fetch a nurse for her, his contempt and anger knew no bounds.

"Fools, idiots, dolts!" he muttered to himself, stamping his queer, misshapen feet on the floor. "They speak as if a body were ready to take a bite off them as soon as ever he met them. If they only knew the bother it gives me to keep out of their road they wouldna be so silly. But, by my troth, if they go on like this, the bonnie lady will die amongst their fingers. So it strikes me that Brownie must e'en gang himself."

So saying, he reached up his hand, and took down a dark cloak which belonged to the farmer, which was hanging on a peg on the wall, and, throwing it over his head and shoulders, or as somewhat to hide his ungainly form, he hurried away to the stable, and saddled and bridled the fleetest-footed horse that stood there.

When the last buckle was fastened, he led it to the door and scrambled on its back. "Now, if ever thou travelledst fleetly, travel fleetly now," he said; and it was as if the creature understood him, for it gave a little whinny and pricked up its ears; then it darted out into the darkness like an arrow from the bow.

In less time than the distance had ever been ridden in before, the Brownie drew rein at the old woman's cottage.

She was in bed, fast asleep; but he rapped sharply on the window, and when she rose and put her old face, framed in its white mutch, close to the pane to ask who was there, he bent forward and told her his errand.

за сім миль, на другому березі річки, і зажила собі славу вправної знахарки.

Та ось питання: кому йти? Надворі розляглася мороком ніч, а дорога до старої пролягала направці через яр. Ступи хтось на той шлях — грозить зустріти страшливого Брауні.

Господар охоче вирушив би сам, та не наважувався залишити дружину одну. Слуги ж, з'юрмившись на кухні, знай підбурювали й вмовляли одне одного, та піти ніхто так і не наважувався.

А тим часом усього за кілька кроків від них, причаївшись за дверима, стояла причина всіх страхів — чудернацький, згорблений коротун, увесь вкритий шерстю, з довгою бородою, червоними очима, широкими, плоскими мов у жаби ступнями, й такими довжелезними руками, що, навіть випроставшись, торкався ними землі. Стояв він і збентежено дослухався до голосів на кухні.

Тої ночі Брауні за звичаєм піднявся з яру, щоб поглянути, чи є якась робота, і знайти свою вечерю. Та, побачивши світло, що струменіло з прочинених дверей та вікон, коротун запідозрив недобре, адже в ту пору садибу зазвичай огортало темне й сонне безголосся. Тож він підкрався до входу, щоби довідатися, в чім річ.

Щойно почув, що дорога, милосердна й люба пані тяжко хвора, серце його стислося з тривоги. А коли зрозумів, що ці непутящі слуги такі налякані, що й кроку не ступлять заради її порятунку, лють і презирство заволоділи ним.

— Дурні, йолопи, ледащо! — бурмотів він, тупцяючи своїми незграбними ногами. — Я, бачте, готовий їм голову відгризти, щойно здибаю! Знали б вони, скільки клопоту мені вартує триматися подалі від них, не верзли б таких дурниць! Але, їй-бо, ще хвиля зволікань — і моя мила пані помре в них на руках. Видно, самому Брауні доведеться втрутитись.

По тім слові він простягнув руку, зняв з гвіздка темну фермерську накидку, накинув її на плечі, щоб хоч трохи приховати своє химерне тіло, й поспішив до стайні, де осідлав найшвидшого коня.

Застібнувши останню пряжку, він вивів вороного до дверей і незграбно видерся в сідло.

— Ну що ж, як їздив колись галопом, то й тепер лети, як стріла, — шепнув він, і кінь, немов зрозумівши його, у відповідь тихенько заіржав, нашорошив вуха й вихором зник у темряві.

Женучи прудко, як, либонь, ніколи ще не гасала жива душа, Брауні за лічені хвилі опинився перед хатою старої знахарки.

"Thou must come with me, Goodwife, and that quickly," he commanded, in his deep, harsh voice, "if the Lady of Ferne-Den's life is to be saved; for there is no one to nurse her up-bye at the farm there, save a lot of empty-headed servant wenches."

"But how am I to get there? Have they sent a cart for me?" asked the old woman anxiously; for, as far as she could see, there was nothing at the door save a horse and its rider.

"No, they have sent no cart," replied the Brownie, shortly. "So you must just climb up behind me on the saddle, and hang on tight to my waist, and I'll promise to land ye at Ferne-Den safe and sound."

His voice was so masterful that the old woman dare not refuse to do as she was bid; besides, she had often ridden pillion-wise when she was a lassie, so she made haste to dress herself, and when she was ready she unlocked her door, and, mounting the louping-on stane that stood beside it, she was soon seated behind the dark-cloaked stranger, with her arms clasped tightly round him.

Not a word was spoken till they approached the dreaded glen, then the old woman felt her courage giving way. "Do ye think that there will be any chance of meeting the Brownie?" she asked timidly. "I would fain not run the risk, for folk say that he is an unchancy creature."

Her companion gave a curious laugh. "Keep up your heart, and dinna talk havers," he said, "for I promise ye ye'll see naught uglier this night than the man whom ye ride behind."

"Oh, then, I'm fine and safe," replied the old woman, with a sigh of relief; "for although I havena" seen your face, I warrant that ye are a true man, for the care you have taken of a poor old woman."

She relapsed into silence again till the glen was passed and the good horse had turned into the farmyard. Then the horseman slid to the ground, and, turning round, lifted her carefully down in his long, strong arms. As he did so the cloak slipped off him, revealing his short, broad body and his misshapen limbs.

"In a" the world, what kind o' man are ye?" she asked, peering into his face in the grey morning light, which was just dawning. "What makes your eyes so big? And what have ye done to your feet? They are more like paddock's webs than aught else."

The queer little man laughed again. "I've wandered many a mile in my time without a horse to help me, and I've heard it said that ower much walking makes the feet unshapely," he replied. "But waste no time in talking, good Dame. Go thy way into the house; and, hark'ee, if anyone asks thee who brought thee hither so quickly, tell them that there was a lack of men, so thou hadst e'en to be content to ride behind the BROWNIE O' FERNE-DEN."

Та міцно спала, тож довелось гукати у вікно. Аж ось з-за шиби визирнуло в ніч зморщене обличчя в білому чепці. Брауні схилився ближче й мовив:

— Мусите їхати зі мною, добродійко, і то мерщій, — звелів він грубим, хриплим голосом. — Бо пані з Ферн-Дену при смерті, а з доглядальниць — одні лиш пустоголові служниці.

— Але як же я туди дістанусь? — стурбовано запитала стара. — Чи послали по мене віз?

— Ні, воза не буде, — відтяв Брауні. — Доведеться сісти на коня позаду мене. Тримайтесь міцно — й обіцяю, дістанемось до Ферн-Дену цілими й неушкодженими.

Голос його гримів так владно, що стара не наважилася перечити. Тим паче, дитиною вона часто їздила верхи, тож хутко зібравшись, жінка вилізла на призьбу й за мить уже сиділа позаду темної постаті, міцно обійнявши її за плечі.

Їхали мовчки, аж ось на шляху забовванів страхітливий яр. Тоді стара злякано мовила:

— А чи не стрінемо ми часом Брауні? Кажуть, то створіння лихе й небезпечне…

Її супутник тихо засміявся.

— Годі цих дурниць, тут нічого страхатися, — відказав він. — Запевняю, нікого більш потворного за свого нічного супутника ви сьогодні не зустрінете.

— Ну, тоді я в безпеці, — з полегшенням зітхнула стара. — Бо хоч я й не бачила твого лиця, та знаю — душа в тебе світла, коли так дбаєш про стару жінку.

І знову принишкла, аж поки кінь не в'їхав на подвір'я садиби. Вершник зістрибнув додолу і своїми довгими, дужими руками обережно зняв знахарку з сідла. Тої ж миті накидка зісковзнула, і кволий світанок осяяв його низьке, кремезне тіло й покручені кінцівки.

— Йой леле, що ж ти таке? — вигукнула стара, вдивляючись у його обличчя, освітлене сірим вранішнім промінням. — Чого це в тебе такі очі великі? І що з твоїми ногами? Вони більше на жаб'ячі лапи схожі…

Чудернацький чоловічок знову засміявся.

— Мандрував я по світах не одну милю пішки, — відповів. — А ноги, подейкують, від довгої ходьби стають потворні. Та годі балачок, добродійко. Мерщій в дім. А як спитають, хто вас так швидко домчав, скажіть, що чоловіків не стало, тож довелося сидіти в сідлі за спиною самого БРАУНІ З ФЕРН-ДЕНУ.

The Fisherman and the Merman

Of mermen and merwomen many strange stories are told in the Shetland Isles. Beneath the depths of the ocean, according to these stories, an atmosphere exists adapted to the respiratory organs of certain beings, resembling, in form, the human race, possessed of surpassing beauty, of limited supernatural powers, and liable to the incident of death. They dwell in a wide territory of the globe, far below the region of fishes, over which the sea, like the cloudy canopy of our sky, loftily rolls, and they possess habitations constructed of the pearl and coral productions of the ocean. Having lungs not adapted to a watery medium, but to the nature of atmospheric air, it would be impossible for them to pass through the volume of waters that intervenes between the submarine and supramarine world, if it were not for the extraordinary power they inherit of entering the skin of some animal capable of existing in the sea, which they are enabled to occupy by a sort of demoniacal possession. One shape they put on, is that of an animal human above the waist, yet terminating below in the tail and fins of a fish, but the most favourite form is that of the larger seal or Haaf-fish; for, in possessing an amphibious nature, they are enabled not only to exist in the ocean, but to land on some rock, where they frequently lighten themselves of their sea-dress, resume their proper shape, and with much curiosity examine the nature of the upper world belonging to the human race. Unfortunately, however, each merman or merwoman possesses but one skin, enabling the individual to ascend the seas, and if, on visiting the abode of man, the garb be lost, the hapless being must unavoidably become an inhabitant of the earth.

A story is told of a boat's crew who landed for the purpose of attacking the seals lying in the hollows of the crags at one of the stacks. The men stunned a number of the animals, and while they were in this state stripped them of their skins, with the fat attached to them. Leaving the carcasses on the rock, the crew were about to set off for the shore of Papa Stour, when such a tremendous swell arose that every one flew quickly to the boat. All succeeded in entering it except one man, who had imprudently lingered behind. The crew were unwilling to leave a companion to perish on the skerries, but the surge increased so fast, that after many unsuccessful attempts to bring the boat close in to the stack the unfortunate wight was left to his fate. A stormy night came on, and the deserted Shetlander saw no prospect before him but that of perishing from cold and hunger, or of being washed into the sea by the breakers which threatened to dash over the rocks. At length, he perceived many of the seals, who, in their flight had escaped the attack of the boatmen, approach the skerry, disrobe themselves of their amphibious hides, and resume the shape of the sons and daughters of the ocean. Their first object was to assist in the recovery of their friends, who having

Рибалка і морськолюд

На Шетландських островах розповідають чимало дивовижних історій про морських мужів і дів. Згідно з цими переказами, глибоко під океаном існує особлива атмосфера, пристосована до дихальних органів істот, схожих на людей, наділених неземною красою, обмеженими надприродними здібностями та водночас смертних. Вони мешкають у великому підводному світі, ген далі від риб і морських істот. Угорі над ними, мов хмарне небо над землею, величавіє морське склепіння, а житла їхні збудовані з дарованих океаном перлин і коралів.

Позаяк легені їхні не пристосовані до підводного дихання, а лиш до атмосферного повітря, ці створіння не змогли б піднятися крізь товщу вод до світу людей, якби не володіли надзвичайною здатністю своєрідним демонічним способом вселятися в тіло якогось морського звіра. Найчастіше вони набувають подоби істоти, що до пояса має вигляд людини, а замість ніг — риб'ячий хвіст і плавці. Однак улюбленою їхньою личиною є великий тюлень, або гааф-риба[20]. У цій подобі вони можуть плавати в морі, а також виринати на скелі, де часто скидають свою морську шкуру, повертаються до власного тіла й охоче вивчають верхній світ — царство людське.

Та, на жаль, кожен морський муж чи діва має лише одну шкуру, яка дозволяє їм піднятися з глибин. Якщо ж, опинившись на суходолі, вони її втрачають — неминуче залишаться ув'язненими на землі.

Оповідають, якось човен пристав до одного зі скелястих рифів, аби мисливці напали на тюленів, що грілися в заглибинах скель. Люди оглушили кількох тварин і, поки ті були непритомні, здерли з них шкури разом із жиром, залишивши тіла на камені. Моряки вже ладналися рушати до берега острова Папа-Стур, як здійнялася шалена хвиля, і всі прожогом кинулися до човна. Скочивши на борт, чоловіки відчалили, не дочекавшись одного моряка, що необачно забарився. Товариші не хотіли залишати його на розтерзання вод, однак шторм набирав сили, і, не зумівши вдруге наблизитися до скель, їм довелося полишити чоловіка напризволяще.

Ніч видалася лютою. Зречений шетландець вже й не сподівався порятунку. Смерть чекала на нього — чи то від холоду й голоду, чи від знавіснілих хвиль, що з гуркотом штурмували скелю. Та ось його погляд впав на тюленів — тих, що встигли втекти з-під рук мисливців. Наблизившись до рифу, вони скинули свої шкури й

been stunned by clubs, had, while in that state, been deprived of their skins. When the flayed animals had regained their sensibility, they assumed their proper form of mermen or merwomen, and began to lament in a mournful lay, wildly accompanied by the storm that was raging around, the loss of their sea-dress, which would prevent them from again enjoying their native azure atmosphere, and coral mansions that lay below the deep waters of the Atlantic. But their chief lamentation was for Ollavitinus, the son of Gioga, who, having been stripped of his seal's skin, would be for ever parted from his mates, and condemned to become an outcast inhabitant of the upper world. Their song was at length broken off, by observing one of their enemies viewing, with shivering limbs and looks of comfortless despair, the wild waves that dashed over the stack. Gioga immediately conceived the idea of rendering subservient to the advantage of the son the perilous situation of the man. She addressed him with mildness, proposing to carry him safe on her back across the sea to Papa Stour, on condition of receiving the seal-skin of Ollavitinus. A bargain was struck, and Gioga clad herself in her amphibious garb; but the Shetlander, alarmed at the sight of the stormy main that he was to ride through, prudently begged leave of the matron, for his better preservation, that he might be allowed to cut a few holes in her shoulders and flanks, in order to procure, between the skin and the flesh, a better fastening for his hands and feet. The request being complied with, the man grasped the neck of the seal, and committing himself to her care, she landed him safely at Acres Gio in Papa Stour; from which place he immediately repaired to a skeo at Hamna Voe, where the skin was deposited, and honourably fulfilled his part of the contract, by affording Gioga the means whereby her son could again revisit the ethereal space over which the sea spread its green mantle.

The Mermaid Wife

A story is told of an inhabitant of Unst, who, in walking on the sandy margin of a voe, saw a number of mermen and mermaids dancing by moonlight, and several seal-skins strewed beside them on the ground. At his approach they immediately fled to secure their garbs, and, taking upon themselves the form of seals, plunged immediately into the sea. But as the Shetlander perceived that one skin lay close to his feet, he snatched it up, bore it swiftly away, and placed it in concealment. On returning to the shore he met the fairest damsel that was ever gazed upon by mortal eyes, lamenting the robbery, by which she had become an exile from her submarine friends, and a tenant of the upper world. Vainly she implored the restitution of her property; the man had drunk deeply of love, and was inexorable; but he offered her protection beneath

постали в подобі синів і дочок океану. Найперше вони заходилися рятувати товаришів, що від ударів кийками лежали непритомні, а опріч того позбавлені своєї єдиної шкури. Щойно опритомнівши, вони теж набули людської подоби, й увись здійнялась жалібна пісня, злившись із завиванням вітру й ревом моря. То було голосіння за втраченою морською одежею, яка не дозволить їм більше дістатися блакиті рідних просторів і коралових палаців на дні Атлантики. Та найпалкіше оплакували Олавітінуса, сина Джіоги, який, втративши шкуру, назавжди буде відірваний від своїх побратимів і приречений стати вигнанцем у людському світі.

Спів увірвався, щойно погляд їхній сягнув недруга, що, зблідлий від страху, тремтів на узвишші скелі, спостерігаючи, як збурені хвилі грозять скинути його в море. Джіога миттю збагнула, що безвихідь моряка може послужити на користь її синові. Лагідним голосом вона запропонувала на власній спині перевезти чоловіка через море до Папа-Стур, якщо той натомість віддасть їй шкуру Олавітінуса. Довго вмовляти не довелось, і за якусь мить Джіога вбралася в морську одіж. Чоловік же, нажаханий знавіснілими водами, через які мав плисти, обережно попросив дозволу зробити кілька отворів у її плечах і боках, аби краще вчепитися руками й ногами. Жінка погодилась, і він, міцно обхопивши її шию, ввірився долі. І недарма, бо зовсім скоро вже ступав суходолом Ейкерс-Джіо в Папа-Стур, звідки подався просто до комори в Хамна-Во, де зберігалася шкура, і сумлінно виконав свою обіцянку, повернувши Джіозі вбрання, тож її синові знову відкрився шлях до неземних просторів, що простягались під зеленим покровом моря.

Дружина морська діва

Є історія про мешканця Анста, який, прогулюючись піщаним узбережжям вузької затоки, побачив, як під місячним сяйвом морські мужі й діви танцюють на березі, а поряд на піску лежать розкидані тюленячі шкури. Угледівши людину, вони рвучко кинулися до своїх одежин, щоби вмить знову стати тюленями й пірнути в море. Але шетландець, помітивши шкуру, що лежала прямісінько біля його ніг, хутко схопив її та сховав у надійному місці.

Повернувшись до берега, він уздрів дівчину. Вродливішої світ не бачив. Вигнана з підводного раю й приречена скитатись серед людей, вона лила ріки гірких сліз і марно благала повернути їй шкуру. Чоловік, запаморочений коханням, був непохитним, натомість запропонував їй притулок під своїм дахом, а заразом руку й серце.

his roof as his betrothed spouse. The merlady, perceiving that she must become an inhabitant of the earth, found that she could not do better than accept of the offer. This strange attachment subsisted for many years, and the couple had several children. The Shetlander's love for his merwife was unbounded, but his affection was coldly returned. The lady would often steal alone to the desert strand, and, on a signal being given, a large seal would make his appearance, with whom she would hold, in an unknown tongue, an anxious conference. Years had thus glided away, when it happened that one of the children, in the course of his play, found concealed beneath a stack of corn a seal's skin; and, delighted with the prize, he ran with it to his mother. Her eyes glistened with rapture—she gazed upon it as her own—as the means by which she could pass through the ocean that led to her native home. She burst forth into an ecstasy of joy, which was only moderated when she beheld her children, whom she was now about to leave; and, after hastily embracing them, she fled with all speed towards the sea-side. The husband immediately returned, learned the discovery that had taken place, ran to overtake his wife, but only arrived in time to see her transformation of shape completed—to see her, in the form of a seal, bound from the ledge of a rock into the sea. The large animal of the same kind with whom she had held a secret converse soon appeared, and evidently congratulated her, in the most tender manner, on her escape. But before she dived to unknown depths, she cast a parting glance at the wretched Shetlander, whose despairing looks excited in her breast a few transient feelings of commiseration.

"Farewell!" said she to him, "and may all good attend you. I loved you very well when I resided upon earth, but I always loved my first husband much better."

Розуміючи, що доля її відтепер належить цій землі, юнка пристала на пропозицію. Багато літ тривав цей чудернацький шлюб, подружжя нажило двійко-трійко дітей. Шетландець без міри кохав свою дружину, вона ж завше трималась відсторонено. Часто жінка нишком виходила на безлюдний берег, куди на її знак з'являвся великий тюлень. І незнайомий говір торкав їх тривожні вуста.

Так минали роки, аж якогось дня одне з дітлахів, забавляючись, знайшло сховану під скиртами соломи тюленячу шкуру. Захоплене знахідкою, маля гайнуло похвалитись матері. І миттю очі жінки засяяли від щастя: ось її дорогоцінна шкура, ключ до рідної домівки. Хвиля нестримної радості вщухла, коли погляд жінки впав на дітей. Певна неминучої розлуки, вона, поспіхом обійнявши їх, кинулась до моря.

Чоловік, щойно повернувшись додому, довідався про знахідку й прожогом кинувся вслід за дружиною, та уздрів лиш, як кохана завершила перевтілення і в подобі тюленя гайнула з прибережної скелі у хвилі. Поруч з'явився інший великий тюлень, вочевидь приятель її безсонних ночей, і стрів її ніжним, зворушливим привітом.

Та перш ніж зникнути в морських глибинах, жінка востаннє звела погляд на нещасного шетландця, і змучений відчай його зіниць збудив у її серці жаль.

— Прощавай, — мовила вона, — нехай тобі щастить. Я щиро любила тебе, живучи на землі, але глибинне чуття свого серця я назавжди ввірила своєму першому чоловіку.

З англійської переклала Марія Павлюк

РОЗДІЛ 2

РОБЕРТ БЕРНС

Поважний *Scotia's Bard* і сяючий життєлюб

Роберт Бернс[1] (*Robert Burns*[2], 1759–1796) для Шотландії — більше, ніж поет, автор віршів і пісень, фольклорист, хоча того, що він зробив для збереження і популяризації пам'яток народної культури, було б цілком достатньо для статусу «видатний». Водночас його яскраве і коротке життя (а це лише 37!) вражає за наслідками тим, що йому вдалося зробити для формування шотландської національної ідентичності (культурної, мовної та іншої). Й аби зрозуміти наскільки — наведемо такий факт: під час урочистої церемонії з нагоди відновлення роботи парламенту Шотландії після майже 300-літньої перерви[3], яка відбулася 1 липня 1999 року, була виконана саме Бернсова «Людина є людина» (*Man's a Man For A' That*). У вірші наскрізною є думка про рівність людини перед іншими, про цінність гідності, а не сану або чину. А ще рядки «Так хай же швидше прийде час, // бо прийде він однак, // Як честь і розум серед нас // верх візьмуть, хоч там як!» [4, 5] у цій залі й у цей момент присутні сприймали як афірмацію того, що відновлення шотландського парламентаризму і є тим часом, коли честь і розум таки беруть верх. «Людина…» відгукувалася кожному шотландцеві (дійство транслювалося наживо), бо ж не лише смисли, а й сонорність — цілковито шотландська: мовна (написана шотландською) і музична (бо ж створена на мотив народної пісні). Одного лише хисту поета було замало, аби так правдиво й переконливо зрезонувати ідею гідності окремої людини і гідності національної. Що ж сформувало в Бернсі цей історично вагомий альянс? Чим він може бути цікавий для нас зараз?

Роберт Бернс народився в селі Алловей графства Ейр — це приблизно 80 км на південний захід від Ґлазґо — у родині фермерів. Змалечку батько залучав сина до праці — як згадував згодом сам поет, хлопцем ходив за плугом. Бернси не мали своєї ферми, а щоразу орендували — спершу Маунт Оліфант (Роберту на той час було 6 років), ще через 12 років — ферму Лохлі в Тарболтоні, після смерті батька в 1784-му родина переїхала на ферму Мосґіл поблизу Мохліна. Батько на фермерстві так і не розжився, а от син змалку гостро переживав соціальну несправедливість, з цим пов'язану, — вже у дорослому віці це переживання трансформується у протест поета проти несправедливого соціального ладу. І сатира значною мірою теж звідси.

У родинному колі Роберт часто чув народні пісні, легенди й перекази. Усна традиція Шотландії виплекала в ньому відчуття мови та історії, котра викликала і смуток за втратами, і почуття гордості за героїчний спротив пращурів. Невипадково епічна поема XV століття «Діяння сера Вільяма Воллеса, лицаря Ердерслі» — одна з його улюблених у ті роки. У шотландців є декілька найважливіших національних народних героїв. Воллес — один із них. Мужній, відважний, він був одним із ватажків у боротьбі за незалежність Шотландії від Англії наприкінці XIII століття. (Пам'ятаємо кінематографічне втілення Воллеса у вкрай переконливому виконанні Мела Ґібсона у стрічці «Хоробре серце».) Роберт багато читав — Шекспіра, Драйдена, Мілтона та інших англійців. Із шотландців — Аллена Рамзі й Роберта Ферґюсона. Згодом англійська і шотландська традиції переплетуться в його власній творчості. А ще він знав трохи французьку й латину. Батько подбав про уроки французької літератури для обох синів, тож Руссо теж був йому знайомий.

Роберт — активний молодий чоловік. У 21 рік він організував Клуб холостяків, у 22 — він уже член масонської ложі. Там же, у Мохліні, Бернс зустрів своє кохання — красуню Джин Мор, яка згодом стала його дружиною. Йому на той момент 26, ще через рік у пари народилася двійня. Із Джин він проживе до кінця життя, і вони будуть щасливими батьками. Його перший вірш теж натхнений сердечними амурними переживаннями — до дівчини, з якою разом збирав урожай. Йому лише 15!

У 1785 році він пише вірш «До миші, вивернутої плугом з нори в листопаді 1785 р.» (*To a Mouse*). Після нього буде ще багато інших, але цей стане одним із кількох найвідоміших у доробку автора. Звертаючись до миші (а їх доводилося бачити в полі багато), поет по-філософськи розмірковує про життя — про крихкість, непевність і мінливість життя обох — миші і людини.

…Та, мишко моя бідна, стій:
Так гірко не тобі одній!
І мишачих, і людських мрій
Немало гине,
І потім смутків темних рій
Услід їм лине.

Ти щасливіша за людину,
Бо знаєш тільки цю годину.
А я в минуле погляд кину –
І знов журюсь.
Про завтрашню ж непевну днину
Й гадать боюсь.

(Переклад В. Мисика)

Відомо, що американський письменник Джон Стейнбек, із думкою про бернсівську мишку, один зі своїх найвідоміших романів назвав «Про мишей та людей» (*Of Mice and Men*, 1937).

Зібравши цю та інші поезії, переважно написані в Мохліні, Р. Бернс вирушив до міста Кілмарнок, розташованого неподалік, із наміром їх опублікувати… Наклад збірки був невеликим (лише 612 примірників), чого не сказати про успіх, який поклав початок історії слави поета. Зверніть увагу: у назві збірки задекларовано мовну стратегію поета — «Вірші, написані здебільшого шотландським діалектом» (*Poems Chiefly in the Scottish Dialect*, 1786). Від часу проголошення Унії, яка визнавала англійську державною мовою королівства Великої Британії, і до часу публікації збірки віршів минуло вісімдесят років. З української історії знаємо, що цього досить, аби обмежити вжиток мови й суттєво зменшити кількість носіїв, але не достатньо, аби її нівелювати цілком. Роберт чув шотландську в природному середовищі — вона була мовою балад, народних пісень і казок, які лунали вдома, тож йому не доводилося засвоювати її як чужу. Майстерне володіння поетичною шотландською та англійською мовами — його надбання вже з першої збірки, яка, до речі, була різножанровою і містила афористичні епіграми, дружні послання, драматичні монологи, політичні сатири та ін.

Великий успіх!.. і молодий поет вирушає далі — за цим разом до Единбурґу. Його шарм, приваблива зовнішність, легкість у спілкуванні покорили тутешню вибагливу публіку. Він просто сяяв! — відгукувалися тоді про молодий талант. Тож із Единбурґу Бернс повернувся додому з контрактом на видання нової доповненої поетичної збірки, а також і з відчуттям щастя від вшанування свого літературного кумира — Ферґюсона.

Далі Бернс натхненно вивчає історію і традиції, подорожуючи Шотландією. Особливо йому припали до душі пісенні традиції. Він настільки загорівся ними, що почав записувати народні пісні; деякі тексти редагував, втрачені фрагменти доповнював власними рядками. Важливим здобутком Бернса став його внесок у формування збірок «Шотландський музичний музей» (*The Scots Musical Museum)* та «Оригінальні шотландські мелодії для голосу. Вибране» *(A Select Collection of Original Scotish Airs for the Voice*). А ще він почав писати власні пісні на впізнавані мелодії. Нині сперечаються: чи не перевершив, бува, Бернс — автор пісень Бернса — автора віршів? Безперечно, йому вдалося трансформувати шотландську народну пісню в повноцінний національний літературно-музичний жанр. Сам себе він вважав народним поетом і шотландським бардом (*Scotia's Bard*). Пісні принесли заслужену славу й далеко за

межами рідної Шотландії. Згадати хоча б: «Моє серце в верховині» (*My Heart's in the Highlands*), «Нехай і холод, і вітри» *(O Wert Thou in The Cauld Blast*), «За молоді літа» (*Auld Lang Syne*). За вміння всотувати старе і створювати на його основі нове і, ясна річ, за популярність хтось порівнює його з Бобом Діланом. Ще один американець — письменник Джером Девід Селінджер — надихнувся бернсівським переказом шотландської пісні *Comin' Thro' the Rye* (у пер. М. Лукаша «Рвала Дженні золотунці»), а її власне вільне прочитання виніс у заголовок роману «Ловець у житі» (*The Catcher in the Rye*, 1951), який став культовим.

У ті роки Р. Бернс мав дбати про заробіток. З цією метою в 1788-му орендував ферму Елісленд неподалік м. Дамфріс. Крім того, пройшовши навчання, влаштувався на роботу збирача податків, і якийсь час навіть поєднував обидва заняття, аж поки не зрозумів, що фермерством (та ще й таким виснажливим) він не заробить, — от тоді з передмістя переїхав до міста. Дамфріс — містечко ще далі на південь від Мохліна, за 60 кілометрів до шотландсько-англійського кордону, його населення становить трохи більше ніж 33 000 осіб, співмірне з українським Трускавцем. Тут Бернс проживе до кінця життя.

Тим часом на континенті відбуваються події, які відгукуються в його серці й думках. Велику французьку революцію 1789 року Бернс не лише прийняв — вона надихнула його на творчість, зокрема на написання віршів «Гей, шотландці!» (*Scots Wha Hae*, 1793), вже згаданого «Людина є людина» (1795) та ін. Щире й відверте захоплення мало не наробило йому шкоди — порятувала бездоганна репутація службовця і друзі.

У вірші «Гей, шотландці!» (інша назва «Похід Роберта Брюса до Беннокберну») шотландський король і національний герой Роберт Брюс звертається до воїнів перед важливою битвою при Беннокберні 1314 року й закликає їх бути мужніми. У битві з військом англійського короля Едварда II шотландці здобувають перемогу і з нею — незалежність на декілька століть, аж до 1707 року. Українська література, своєю чергою, відгукнулася на Бернсів вірш у творах, які згодом стали класикою. Зокрема, Леся Українка у поемі «Роберт Брюс, король шотландський» (1894).

Ще через декілька років здоров'я поета помітно погіршало — далися взнаки старі недуги, проблеми із серцем. Невдовзі він помирає. Свій останній вірш, точніше, уже згадану пісню «Нехай і холод, і вітри», яка українському читачеві більше відома у виконанні акапельної формації «Піккардійська Терція», на знак подяки Бернс присвятив молодій особі на ім'я Джессі Л'юарз, яка доглядала

його й допомагала дружині, а після її смерті взяла на себе певні зобов'язання щодо дітей. День похорону став для родини Бернсів днем смутку і днем радості — на світ народилася найменша дитина Роберта.

...Двадцятивосьмилітній Роберт Бернс в образі джентльмена — портрет, виконаний його другом А. Несмітом, і саме таким два з половиною століття світ уявляє собі національного барда Шотландії. Він був прекрасним співрозмовником і знав, як себе подати в будь-якому товаристві, вмів адаптуватися до особистості співрозмовника. Сучасна рецепція його творчості лише додала до цього образу жвавості, вітальності, життєлюбства. У XXI столітті увагу дослідників привернули твори, які не входили до класичного бернсівського канону. Йдеться про ті, яких не було в першій збірці, або вони були опубліковані після смерті автора, але відтоді є важливою частиною його творчого спадку. Разом вони утворюють так званий *the reserved canon*, за визначенням Джерарда Кератерса (*Gerard Carruthers*). До них належать політична сатира «Молитва святенника Віллі» (*Holy Willie's Prayer*), опублікована після смерті поета у збірці *Poems Ascribed to Robert Burns* (Ґлазго, 1801), а також «Кохання та свобода: Кантата», або «Веселі жебраки» (*Love and Liberty: Cantata, or The Jolly Beggars*), яка через політичну гостроту й сексуальну відвертість побачила світ лише в 1799 році.

Що робить Бернса національним поетом? Сила його слова, яка відображає шотландські національні риси, — відвертість (*frankness*) і демократизм (*democracy*), за словами Найджела Ліска. Що слід змінити в рецепції Бернса? Автор відповідного розділу в *Cambridge Companion to Scottish Literature* відповідає в дусі нашого часу: сучасна епоха постколоніалізму та деволюції спонукають до переоцінки постаті Бернса — не лише як найславетнішого поета Шотландії, а як поета-романтика європейського масштабу, якими були В. Блейк, В. Вордсворт, С. Т. Колрідж, Дж. Байрон і П. Б. Шеллі.

В іншій імперії — СРСР — через селянське походження до нього було багато уваги, як і власне перекладів самих творів. Це зумовило і кон'юнктурну стереотипізацію постаті Бернса, і часом спотворене тлумачення його творів. Та все ж для України він завжди був іншим. Своєрідним порталом для прочитання Бернса крізь призму волелюбства і спротиву стали Іван Франко і Тарас Шевченко. Обидва пов'язували з ним енергію спротиву колонізатору. Наскільки іншим є український Бернс, засвідчила і трагічна доля перекладача його творів — Василя Мисика...

Роберт Бернс подарував шотландцям ще одне національне свято, зробивши власний день народження святом усієї Шотландії.

25 січня на так званій «Вечері Бернса» (*Burns Supper*) країна вшановує свого національного барда й робить це дуже по-особливому. З очікуваного — декламація віршів улюбленого поета, а от що вражає, так це бенкетування: обов'язкове куштування «гаґіса» (*huggies*) — традиційної шотландської страви — під звуки шотландської волинки. У цей вечір звучать «Заздравний тост» (*The Selkirk Grace*) та «Ода гаґісу» (*Address to a Haggis*), а також шотландська народна пісня на слова Бернса *Auld Lang Syne* (у перекладі М. Лукаша «За молоді літа»). Українська громада в Шотландії віднедавна започаткувала спільне свято Роберта Бернса і Тараса Шевченка.

Перший переклад віршів шотландського барда українською був здійснений Василем Куликом і опублікований 1874 року завдяки перекладачеві, письменнику, лексикографу, автору духовного гімну України — урочистої пісні «Молитва за Україну» Олександру Кониському. Вірші Бернса перекладали Іван Франко, Павло Грабовський, Василь Мисик, Микола Лукаш, Ганна Дика та інші.

Лілія Мірошниченко

Scots Wha Hae

Scots, wha hae wi Wallace bled,
Scots, wham Bruce has aften led,
Welcome to your gory bed,
Or to Victorie!
Now's the day, and now's the hour;
See the front o battle lour;
See approach proud Edward's power—
Chains and Slaverie!

Wha will be a traitor knave?
Wha can fill a coward's grave?
Wha sae base as be a Slave?
Let him turn and flee!
Wha, for Scotland's King and Law,
Freedom's sword will strongly draw,
Free-man stand, or Free-man fa',
Let him follow me!

By Oppression's woes and pains!
By your Sons in servile chains,
We will drain our dearest veins,
But they shall be free!
Lay the proud usurpers low!
Tyrants fall in every foe!
Liberty's in every blow!
Let us Do—or Die!!!

Роберт Брюс до шотландців

Гей, шотландці-вояки! Кров
Пролили ви, коли
за Воллесом[6] й Брюсом йшли.
Знов до бою кличу вас — адже смерть чекає нас,
А чи слава жде!
Ось цей день, і ось цей час —
Стати до борні,
Бо Едвард[7] пихатий знов
Готує ланцюги!
Хто до зради лаштувавсь?
Хто мерзенно налякавсь?
Хто готовий стать Рабом?
Хай собі біжить!
Хто за Короля й Закон
Волі меч готов тримати,
Вільним жити чи сконати,
Хай за мною йдуть!
Присягаюсь плачем й болем!
І синами у оковах,
Ми до краплі кров проллєм,
Та свободу виборем!
Завойовників — до ями!
Вбитий ворог — не тиран!
Кожен наш удар — то воля!
Зробим це — або смерть нам!!!

Comin' Thro' the Rye

CHORUS
Oh Jenny's a' weet poor body
Jenny's seldom dry,
She draigl't a' her petticoatie
Comin thro the rye!

Comin thro the rye, poor body,
Comin thro the rye,
She draigl't a' her petticoatie,
Comin thro the rye!

Gin a body meet a body
Comin thro the rye,
Gin a body kiss a body —
Need a body cry?

Gin a body meet a body
Comin thro the glen;
Gin a body kiss a body —
Need the warld ken?

Ідучи крізь жита

ПРИСПІВ

Ох, Дженні, промокла й сердешна,
Дженні не висиха,
Зросила вона всю одежу,
Йдучи крізь жита!

Йдучи крізь жита, сердешна,
Йдучи крізь жита,
Зросила вона всю одежу,
Йдучи крізь жита!

Якщо двоє перетнуться,
Йдучи крізь жита,
Як у цілунку зіллються —
Хай зойк таять уста?

Якщо двоє перетнуться,
Йдучи крізь доли;
Як у цілунку зіллються –
Світу хіба знаття?

З англійської переклала Марія Ципкіна

РОЗДІЛ 3

ВАЛЬТЕР СКОТТ

Шотландський чарівник

Так шанобливо називають одного з найбільш яскравих представників літератури романтизму, а ще — без перебільшення — визначну постать в історії світової літератури сера Вальтера Скотта (*Walter Scott*, 1771–1832).

Письменник народився 1771 р. у м. Единбурзі в родині адвоката. Свій родовід батько Вальтера Скотта пов'язував із молодшою гілкою Скоттів — войовничого клану, який ще в X столітті відігравав помітну роль у війнах та міжусобних розбратах у шотландському Пограниччі (*the Border region*). Мати — Анна Резерфорд — походила з роду Галібертонів із Ньюмейнса; вона принесла родині Скоттів спадкове право поховання в абатстві Драйбурґ.

У півторарічному віці Вальтер захворів на поліомієліт — вірусну інфекцію, яка вражає нервову систему та м'язи й може спричинити параліч. Винайдення вакцини наприкінці 1950-х і її широке застосування починаючи з 1960-х дало змогу взяти під контроль поширення цієї небезпечної хвороби, а за двісті років до того в боротьбі з недугою батьки покладалися на силу організму й цілющу силу природи. Хлопчика відправили відновлювати здоров'я до дідуся Роберта Скотта в Сендіноу в Пограниччі. Згодом були водні процедури на бальнеологічному курорті Бат і в значно ближчому до Единбурґу містечку Престонпенсі (12 км на схід). А ще він набирався сил у тітки Дженні в Келсо. Усі ці зусилля пішли йому на користь, і зі спогадів сучасників дізнаємося, що Скотт був жвавим, високим на зріст (трохи більше 180 см), прожив доволі тривале, як на той час, життя — 61 рік. А те, що через хворобу все життя кульгав на праву ногу, не завадило йому в дитинстві брати участь у галасливих іграх, а в дорослому віці стати прихильником тривалих прогулянок.

Вальтерове дитинство минало і в селі, і в місті. Щойно батько переконався, що стан здоров'я хлопчика покращився настільки, що він здатний був узятися за навчання, забрав його до нового просторого будинку на площі Георга, 25, в Единбурзі. За рік хлопчик вступив до вищої школи, потім вивчав право в Единбурзькому університеті, аби займатися адвокатською

практикою. З історією університету пов'язане життя ще одного члена родини — дідуся по лінії матері Джона Резерфорда — професора медицини.

У 26 років Вальтер одружився з Шарлоттою Карпентер (в іншій версії Шарпентьєр). Це був щасливий шлюб, вони прожили разом аж до її смерті в 1826 році. У міському будинку родина мешкала переважно в зимовий період, а решту часу проводила за містом. Річ тут не лише в досить поширеній у ті часи практиці, а й у Вальтеровій любові до шотландської провінції, тонкому відчутті тамтешньої природи. Захоплення красою природи, легендами, переказами та піснями, які оточували його змалечку, у дорослому віці переросло в професійний інтерес до фольклору. Окремо наголосимо на ролі матері, яка передала синові власну пристрасть до фольклору й літератури. Під час подорожей рідним краєм Вальтер Скотт збирав пам'ятки усної народної творчості, а впродовж 1802–1803 років опублікував тритомник «Пісні шотландського Пограниччя» *(The Minstrelsy of the Scottish Border)*, до якого ввійшли тексти народних балад. Народні балади надихнули Скотта на написання власних творів — драматичної поеми «Пісня останнього менестреля» (*The Lay of the Last Minstrel,* 1805), поем «Марміон» (*Marmion,* 1808) і «Діва озера» (*The Lady of the Lake,* 1810).

Активну літературну діяльність і світське життя Скотт поєднував починаючи з 1799 року з обов'язками шерифа (повітового судді) в графстві Селкерк, а з 1806-го — ще й секретаря единбурзького суду. Робота шерифа вимагала його присутності лише чотири місяці на рік — із середини липня до середини листопада. З народженням четвертої дитини він наважився 1811 року придбати, за його власним визначенням, «невеличку ферму» неподалік. Із року в рік Вальтер Скотт поступово розширюватиме територію свого маєтку, якому дав назву «Ебботсфорд», скуповуючи прилеглі ділянки, і таким чином удесятеро збільшить його площу в 1825 році. Так само тривалою буде перебудова будинку, і коли 1824 року її завершили, оселя більше нагадувала чарівний давній замок. Пам'ятаємо, що господар був ще й пристрасним збирачем старожитностей!

Скотт облаштовував Ебботсфорд і як творчу лабораторію. Вражає книгозбірня (вона збережена дотепер). У колекції — книги з історії, географії, твори художньої літератури, наукові праці, є також цінні манускрипти. Можна лише уявити, яке враження справляв маєток на його гостей. Серед них був добрий друг і соратник письменника — видатний англійський пейзажист

Вільям Тернер, який щиро захоплювався поетичним талантом Скотта і його вмінням тонко передавати романтичну атмосферу шотландських краєвидів. Саме Тернеру завдячуємо прекрасно виконаними акварельними ілюстраціями до поетичних творів «величного менестреля півночі» (*mighty minstrel of the north*).

Бували гості й з більш далеких країв. Улітку 1817 року сюди завітав американський письменник Вашинґтон Ірвінґ, який, за словами його біографа, був «більше налаштований слухати, ніж ставити запитання» (*more intent on listening than on asking questions*). Ірвінґ знав напам'ять цілі уривки з різних творів письменника. Своєю чергою Скотт високо цінував творчість американця ще з часів виходу його «Історії Нью-Йорка» (*The History of New York*), читаючи яку «він сміявся, аж за боки хапався» (*it kept him laughing until his sides ached*). Знайомство швидко переросло у справжню дружбу, і згодом обидва згадували про зустріч як про чотири дні «суцільного задоволення» (*extreme pleasure*). Через три роки після смерті Скотта Ірвінґ детально — буквально погодинно — відтворив перебіг того пам'ятного візиту, власні жваві імпресії в есеї «Ебботсфорд», який вважають одним із найкращих у його творчому доробку.

Шотландія, її історія, традиції, культура справили великий вплив на всю творчість Вальтера Скотта, але й він своїми творами — поетичними та прозовими — зачарував читачів у всьому світі магією суворого північного краю, змусив полюбити надзвичайну красу гір та озер, яскраві оповідки про давні звичаї, героїзм і звитягу безкомпромісних горян.

В історію літератури Скотт увійшов як засновник історичного роману, а першим у західній літературі зразком художньої історичної прози став його роман «Веверлі» *(Waverley)*. Художня історія звертається до тих часів, коли Шотландія робить відчайдушну спробу повернути свою незалежність. У 1746 році відбулася битва при Каллодені (*Battle of Culloden*), в якій шотландські війська — прибічники відновлення на престолі шотландської династії Стюартів — зазнали поразки від британських урядових сил.

Дебютний роман мав величезний успіх — читачам сподобалась авторська манера оповіді й те, як особиста історія героя переплелася з масштабними історичними подіями. Він також оцінив історичний колорит — знання про епоху, які вигідно виявляли оповідь і пробуджували уяву. Скотт не зважився одразу розкрити своє авторство (він зробить це лише 1827 року), але створення романних історій про минуле Шотландії зробив

справою життя. Згодом будуть і ті, дію яких він перенесе до Англії або країн континентальної Європи. Внесок Скотта не обмежується створенням нового різновиду жанру роману. Він зробив більше — створив попит на таку літературу як на батьківщині, так і далеко за її межами.

Таких як Скотт, ми характеризуємо як найбільш плідних письменників — за 18 років (з 1814-го до 1832-го) він створив близько 30 романів! Для праці такої інтенсивності був і вагомий позалітературний чинник. Його дорога забавка з каменю (*plaything in stone*) — Ебботсфорд — ще не була завершена, й аби далі фінансувати будівництво й підтримувати спосіб життя, що відповідав його статусу, Скотт бере у свого видавця Арчибальда Констебля аванс за одразу декілька романів, над якими навіть не почав працювати. Крім того, бере позики на ім'я компанії *James Ballantyne and Co*. Ці фінансові операції спричинюють виснаження ліквідного капіталу обох компаній на тлі фінансового краху 1826 року. Борги Скотта становили вже 120 000 фунтів стерлінґів, і ось тоді він знаходить достойний вихід із вкрай складної ситуації — обирає той єдиний можливий шлях, який дозволяє йому залишити за собою маєток, бібліотеку, меблі, але відмовитись від фінансової допомоги, яку пропонували рідні та впливові друзі. По-перше, він робить сина власником маєтку (до угоди, щоправда, докладається додаток, згідно з яким він стає пожиттєвим орендарем Ебботсфорда). По-друге, відкриває траст, на який відтепер перераховуватиме прибутки від продажу своїх книг. Його другові — впливовому единбурзькому банкіру на ім'я Форбс — вдалося переконати керівництво *Bank of Scotland* пристати на таке рішення. Тоді Скотт береться за роботу й пише один за одним нові твори, зокрема «Вудсток», «Кенонґейтські хроніки», дев'ятитомну історичну біографію «Життя Наполеона Бонапарта» (*The Life of Napoleon Bonaparte)*, а також перевидає бестселери.

Ґрунтовні знання в поєднанні з багатою художньою уявою сформували у Скотта розуміння історії як складного процесу. І все ж у шотландському питанні він обстоював культурну автономію Шотландії у складі Британської монархії, окреслюючи свою позицію як британця шотландського походження. Водночас саме він ініціював, організував і успішно реалізував пошуки королівських регалій: корони, меча й скіпетра, — які 1819 року були врочисто виставлені в Единбурзькому замку. Там вони зберігаються дотепер.

Шотландці вдячні письменнику за це, як і за те, що він зробив шотландське цікавим і привабливим. Саме завдяки Скотту

тартан (картата тканина з характерним чергуванням різнобарвних клітин і смуг) набув неймовірної популярності й навіть став одним із питомо національних концептів.

Із цим фактом пов'язаний курйоз: Скотт помилково вважав, що кожен впливовий клан Шотландії має свій унікальний орнамент, достоту як родинний герб. Насправді ж до того, як він узявся до справи, тартани були частиною культури горян, що підпала під заборону в 1746 році після поразки якобітів у битві при Каллодені. Скотту вдалося перетворити тартан на елемент історичної спадщини, яка пов'язана з кланами. Частиною цієї метаморфози стало створення в Лондоні офіційного реєстру орнаментів тартану, який одного дня зобов'язав шотландські клани надсилати зразки унікальних орнаментів до столиці. Тож урешті їх таки довелося створювати, і саме відтоді тартан став набувати популярності й утверджуватися як загальношотландський символ, атрибут національного ідентичнісного коду. Зрежисований Скоттом курйоз можемо вважати неординарним прикладом творчого й беззаперечно корисного поєднання вигадки і факту. А як же туристична індустрія? Зображення характерного барвистого патерну, знов-таки завдячуючи шотландському чарівникові, з того часу — *must-have* сувенір для туристів.

Свою велику вдячність видатному письменнику, громадському діячеві, творцеві шотландської національної ідентичності співвітчизники висловили, спорудивши після його смерті оригінальний пам'ятник у середмісті Единбурґу. Це готична вертикаль, яка стремить у небеса, в її серцевині — мармуровий Скотт із книжкою в руках, поруч із ним улюблений собака Майда. Неможливо уявити самобутній архітектурний ландшафт без величного меморіалу, як і без центрального залізничного вокзалу неподалік, названого на честь того самого легендарного дебютного роману шотландського барда.

Переклади творів шотландського чарівника українською мовою, на жаль, не численні. Це передовсім романи «Айвенго» *(Ivanhoe*, 1819*)*, «Квентін Дорвард» *(Quentin Durward*, 1823), «Роб Рой» *(Rob Roy*, 1817), «Пертська Красуня» (*The Fair Maid of Perth*, 1828), «Карл Сміливий, або Анна Ґеєрштейн, діва імли» *(Anne of Geierstein or The Maiden of the Mist*, 1829); новела «Два гуртоправи» *(The Two Drovers,* 1827) зі збірки «Кенонґейтські хроніки» *(The Chronicles of Cannongate)*, балади зі збірки «Пісні шотландського Пограниччя». Його перекладали Олександр Білецький, Наталія Ткаченко-Ходкевич, Юрій Корецький, Дарія Радієнко, Олексій Логвиненко, Ростислав Доценко, Олена О'лір та інші.

Щоправда найперше хист письменника український читач зміг оцінити ще в 1877 році, коли на сторінках львівського журналу «Правда» був опублікований здійснений О. Борковським переклад оповідання «Верховинська вдова» (*The Highland* Widow, 1827).

До антології ввійшло ще одне раннє оповідання «Фантасмагорія» (*Phantasmagoria*, 1818), яке знайомить з менш відомою українському читачеві готичною прозою автора. Фантасмагорія — оптична ілюзія, зрештою, фантазія або вигадка; у Франції у XVIII столітті так називали виставу, в якій демонстрували за допомогою оптичних приладів химерні образи.

Лілія Мірошниченко

Phantasmagoria

To the Veiled Conductor of Blackwood's Edinburgh Magazine.

SIR,

There are few things so much affected by the change of manners and circumstances, as the quality and the effect of evidence. Facts which our fathers were prepared to receive upon very slender and hearsay testimony, we are sometimes disposed to deny positively, even when fortified by all that the laws of evidence can do for them, by the confession of the perpetrator of wickedness, by the evidence of its victims, by the eye sight and oath of impartial witnesses, and by all which could, in an ordinary case, "make faith," to use a phrase of the civilians, betwixt man and man. In the present day he would be hooted as an idiot, who would believe an old woman guilty of witchcraft, upon evidence, on the tenth part of which a Middlesex jury would find a man guilty of felony; and our ancestors would have pelted, as a Sadducee and an infidel, any one who, on the twentieth degree of testimony so rejected, would not have condemned the accused to faggots and tarr'd barrels.

To accommodate those who love the golden mean in judgment, or are inclined, with Giles Passamonte's ape, to pronounce the adventures in Montosino's cave partly true and partly false, Dr Ferriar of Manchester has invented a new mode of judging evidence with respect to those supernatural matters, in which, without impeaching the truth of the narrator, or even the veracity of the eyes to whose evidence he appeals, you may ascribe his supposed facts to the effects of preconceived ideas acting upon faulty or diseased organs.

I have, Sir, unfortunately no means of making myself the head of any new class of believers or infidels about these mysterious points; for it is evident, that narrations of this marvellous complexion must be either true or false, or partly true, partly fictitious; and each of these classes have already their leaders and patrons. As, however, you, Sir, are yourself a mystical being, and, in the opinion of some, a non-entity, you cannot fail to be interested in examples referring to

Фантасмагорія

До навмисно неназваного імені редактора журналу *Blackwood's Edinburgh Magazine*.

Сер,

Існує не так багато речей, які настільки змінюються залежно від звичаїв та обставин, як якість і значущість доказів. Факти, які наші батьки були готові прийняти на підставі вкрай слабких свідчень з чужих уст, ми іноді схильні категорично заперечувати, навіть коли вони підкріплені всім, що може надати їм чинності за законами доказового права: зізнанням самого винуватця злочину, свідченнями його жертв, безпосереднім спогляданням та показаннями неупереджених свідків під присягою — усім, що у звичайній справі могло б, як висловлюються цивільні, «породити віру» між людиною і людиною. У наш час за ідіота вважатимуть того, хто повірить у правдивість обвинувачення якоїсь старенької в чаклунстві на підставі доказів, десятої частини яких достатньо, щоби присяжні графства Мідлсекс[1] засудили людину за тяжкий злочин. Водночас наші предки закидали б камінням як садукея[2] та безбожника кожного, хто не засудив би обвинуваченого до смерті на вогнищі чи в смоляній бочці, навіть маючи у двадцять разів менше доказів, ніж ми сьогодні відкидаємо.

Щоби догодити тим, хто в судженнях прагне дотримуватися золотої середини, або ж, подібно до мавпи Хінеса де Пасамонте[3], схильний вважати пригоди в печері Монтесіноса[4] частково правдивими, а частково неправдивими, доктор Ферріар[5] із Манчестера винайшов новий спосіб оцінювати докази у справах надприродних. Згідно з цим методом, не ставлячи під сумнів ані правдивість оповідача, ані навіть істинність зору, на який він покладається, його твердження можна пояснити впливом упереджених уявлень, що діють на недосконалі або хворобливі органи чуття.

На жаль, сер, не маю жодних шансів стати на чолі нової школи — ні вірян, ні скептиків у цих містичних питаннях, адже очевидно, що оповіді такого дивовижного характеру мусять бути або правдивими, або неправдивими, або частково тими, частково цими — а кожну з цих позицій уже репрезентують свої лідери та покровителі.

the mystical, and to that which, being hard of belief, is sometimes rejected as incredible. You are not, perhaps, being yourself a reserved personage, entitled to expect ample communication on the part of your correspondents; yet thus much I am willing to announce to you, as the preface to the present and future correspondence.

My father, Sir Michaelmas Shadow, lived in a glen, into which the sun does not shine above ten times a year, though we have no reason to complain of want of moisture. He was wont to say, that he was descended from the celebrated Simon Shadow, whom the renowned Sir John Falstaff desired to have in his regiment, in respect he was like to be a cool soldier, and refreshing to sit under after a hot day's march. My father abridged his days, by venturing out into the meridian sun (an hour remarkable for cutting short our family) with the purpose of paying his respects to an eclipse, which a rascally almanack-maker falsely announced as being on the point of rendering our globe a visit. I succeeded to him, Sir, in his retired habits, and his taste for the uncertain, undefined, and mysterious. Warned by my poor father's untimely fate, I never venture into broad day-light; but should you, Sir, leave your bower at sun- rise or sunset, like your prototype the veiled prophet of Moore, it is possible that you may meet and distinguish your correspondent by his tall slim figure, thin stilts of legs, and disproportioned feet. For I must inform you, in case of a disagreeable surprise, that my appearance reverses that of Michael Scott and the wizzards of old, from whom the devil is said to have stolen the shadow; whereas, in my case, it would seem he had stolen the substance, and left the shade to walk the earth without it.

My education and reading have been as fantastic as my person; and from a kindred propensity to those stories which, like the farther end of the bridge in Mirza's vision, are concealed by shadows, clouds, and darkness, they have been turned towards the occult sciences and mystical points of study. My library is furnished with authors who treat of the divining rod, of the magical mirror, the weapon-salve, charms, lamens, sigils, christals, pentacles, talismans, and spells. My hereditary mansion, Castle Shadoway, has a tower, from which I can observe the stars (being something of an astrologer like the valiant Guy Mannering) and a dungeon haunted by the restless ghost of a cooper, whilome confined there till his death by one of my ancestors, for having put two slight hoops on a barrel of March beer, by which the generous liquor was lost. This goblin shall hammer, dub-a-dub, scratch, rustle, and groan with any from the Hermitage Castle to Castle Girnigo, for an hundred pounds down play

Оскільки ж Ви, сер, самі є постаттю містичною — а на думку деяких, і взагалі не існуєте, — то не можете не зацікавитися прикладами, що стосуються містичного та того, що через свою неймовірність часто відкидається як неправдоподібне. Ви, можливо, як особа потайна, не маєте підстав розраховувати на повну відвертість від своїх дописувачів, проте ось що я готовий Вам повідомити як передмову до нинішньої та подальших кореспонденцій.

Мій батько, сер Майклмас Шедоу, жив в ущелині, куди сонце заглядає не більш як десять разів на рік, хоча на брак вологи ми не скаржимося. Він мав звичку казати, що є нащадком славнозвісного Саймона Шедоу[6], якого славетний сер Джон Фальстаф[7] бажав бачити у своєму полку, оскільки вважав його напрочуд холодним воякою, в чиїй тіні можна було б чудово охолодитися після спекотного маршу. Мій батько вкоротив собі віку, коли наважився вийти на полуденне сонце (година, що має фатальну славу в нашому роді) з наміром виявити шану затемненню, яке один підлий укладач альманахів брехливо оголосив як подію, що от-от має навідати земну кулю. Я успадкував від нього, сер, як відлюдницькі звички, так і смак до непевного, невизначеного й таємничого. Застережений передчасною загибеллю мого бідолашного батька, я ніколи не з'являюся при денному світлі; але якщо ви, сер, покинете свій покій на світанку чи в сутінках, як ваш прообраз — завуальований пророк із поеми Мура[8], — цілком можливо, що Ви зустрінете свого дописувача й упізнаєте його за високою худорлявою постаттю, тонкими, мов диби, ногами й непропорційно великими ступнями. Бо мушу Вас попередити, аби уникнути неприємного сюрпризу, що моя зовнішність є прямо протилежною зовнішності Майкла Скотта[9] та чаклунів давнини, в яких, як кажуть, диявол украв тінь; у моєму ж випадку, здавалося б, він викрав саму матерію, залишивши тінь блукати землею без неї.

Моє навчання та читання були такі ж химерні, як і моя особистість; і через споріднену прихильність до тих оповідей, які, немов далекий край мосту у видінні Мірзи[10], приховані в тінях, хмарах і темряві, вони спрямувалися на окультні науки й містичні сфери знання. Моя бібліотека укомплектована авторами, що пишуть про лозу-вказівницю[11], магічне дзеркало, мазь на зброю[12], чари, ламени[13], сигіли[14], кристали, пентаклі, талісмани й закляття. Успадкований мною маєток — замок Шедоувей — має вежу, з якої я можу споглядати зорі (бо я трохи астролог, подібно до доблесного Ґая Маннерінґа[15]), і підземелля, у якому мешкає неспокійний привид бондаря, колись ув'язненого там до смерті одним із моїх предків за те, що бідолаха наклав два надто слабкі обручі на барильце березневого пива, тим самим змарнувавши той хмільний напій. Цей гоблін стукатиме, гепатиме, шкряботітиме, шурхотітиме й стогнатиме будь-кому від замку Гермітедж[16] до замку

or pay. Besides this, I pretend to be acquainted with all spirits that walk the earth, swim the wave, or wing the sky; goblins, night-mares, hags, vampires, break-necks, black men and green women, familiars, puck-harries, Oberon, and all his moon-light dancers. The wandering Jew, the high-priest of the Rosy-cross, the genius of Socrates, the daemon of Mascon, the drummer of Tedworth, are all known to me, with their real character, and essence, and true history. Besides these points of occult knowledge, my conversation has lain much among old spinsters and widows, who pardoned the disproportion between my club-feet and spindle-shanks, and my general resemblance to a skeleton hung in chains, in consideration of my conversational talents as an excellent listener. In this way, my mind, from youth upwards, has become stored with matter deep and perilous to read or narrate, which, with due effect, the hand of the clock should point to twelve, and the candles be in the snuff.

The time now approaches, Sir, that I must expect, in the course of nature, to fade away into that unknown and obscure state in which, as there is no light, there can of course be no shadow. I am unwilling so much current and excellent information should go with me to the darksome bourne. To your veiled and mysterious character, Sir, you are indebted, as I have already hinted, for the preference which I give to your work as the means of recording these marvels. You must not be apprehensive that I will overwhelm you with too many marvels at once, for I am aware, by experience, of the indigestion which arises after having, like Macbeth, "supp'd full with horrors." Farther, you may place absolute reliance upon the statements which I may give concerning my authorities. Trusting this offer may be acceptable, and that at a time when you are moving heaven and earth for furnishing instruction and amusement to your readers, you will not think the assistance of the inferior regions to be despised, I send you the first article of my treatise, which, with your permission, I entitle

Phantasmagoria.

"Come like shadows—so depart." No I.

The incident which I am about to narrate, came to your present correspondent through the most appropriate channel for such information, by the narration, namely, of an old woman. I must however add, that though this old lady literally wore the black silk gown, small haunch-hoop, and triple ruffles, which form the apparel most proper to her denomination, yet in sense, spirit, wit, and intelligence, she greatly

Ґірніґо[17], на сто фунтів закладу — або грай, або плати. Окрім того, я вдаю, що знайомий з усіма духами, що блукають землею, плавають на хвилях чи ширяють у повітрі: гоблінами, нічними марами[18], відьмами, вампірами, шиєкрутами[19], чорними чоловіками й зеленими жінками[20], фамільярами[21], пак-гаррі[22], Обероном[23] і всіма його танцівницями при місячному світлі. Вічний жид[24], верховний жрець Розенкройцерів[25], геній Сократа, демон Макона[26], барабанщик із Тедворта[27] — всі мені відомі з їхнім справжнім характером, сутністю і правдивою історією. Окрім цих знань з окультних наук, я багато спілкувався зі старими дівами та вдовами, які пробачали непропорційність між моїми клишоногими ступнями й тонкими гомілками, а також мою загальну подібність до скелета, повішеного в кайданах, з огляду на мої здібності до слухання — адже я був відмінним слухачем. Таким чином, мій розум із самого дитинства наповнювався матерією глибокою та небезпечною для читання чи оповіді, яку належно виголошувати, коли стрілка годинника вказує на дванадцяту, а свічки догорають уже на самому ґноті.

Настає час, сер, коли я, згідно з природним ходом речей, маю розчинитися в тому невідомому й затьмареному стані, в якому немає жодного натяку на світло, а отже, не може бути й тіні. Я не бажаю, щоби стільки поточних і коштовних знань пішло зі мною в той темний край. Як я вже натякав, завдяки Вашій завуальованій та затаєній натурі, сер, я віддаю перевагу саме Вашому виданню як засобу для запису цих дивовижних речей. Вам не слід хвилюватися, що я одразу обвалю на Вас надмір дивовиж, бо я знаю з досвіду, яким може бути нетравлення після того, як, мов Макбет, «наївся страхіть досхочу». Крім того, Ви можете покладатися на цілковиту вірогідність усього, що я говоритиму, коли посилатимусь на свої авторитетні джерела. Зі щирим сподіванням, що ця пропозиція буде прийнятною і що в той час, коли Ви перевертаєте небо й землю, аби забезпечити Ваших читачів знанням і розвагою, Ви не вважатимете за негідну поміч навіть ту, що надходить із нижчих сфер, я надсилаю Вам перший розділ мого трактату, який, з Вашого дозволу, я називаю:

Фантасмагорія.
«З'явіться! Потім тінню зникніть вмить!» № I[28]

Інцидент, про який я маю намір розповісти, дійшов до Вашого нинішнього кореспондента через найвідповідніший для такого роду інформації канал — а саме через розповідь однієї літньої жінки. Втім, маю додати, що хоча ця пані буквально вбиралася в чорну шовкову сукню, невелике фіжмо[29] й оборки в три ряди, що разом становить найбільш прийнятне її стану вбрання, — проте за глуздом, духом, дотепністю

exceeded various individuals of her own class, who have been known to me, although their backs were clothed with purple robes or military uniforms, and their heads attired with cocked hats or three-tailed periwigs. I have not, in my own mind, the slightest doubt that she told the tale to me in the precise terms in which she received it from the person principally concerned. Whether it was to be believed in its full extent, as a supernatural visitation, she did not pretend to determine, but she strongly averred her conviction, that the lady to whom the event happened was a woman not easily to be imposed upon by her own imagination, however excited; and that the whole tone of her character, as well as the course of her life, exempted her from the slightest suspicion of an attempt to impose on others. Without farther preface, and without any effort at ornament or decoration, I proceed to my narration, only premising, that though I suppress the name of the lady, out of respect to surviving relations, yet it is well known to me.

A lady, wife to a gentleman of respectable property on the borders of Argyleshire, was, about the middle of the last century, left a widow, with the management of an embarrassed estate and the care of an only son. The young gentleman approached that period of life when it was necessary that he should be sent into the world in some active professional line. The natural inclination of the youth, like most others of that age and country, was to enter into the army, a disposition which his mother saw with anxiety, as all the perils of the military profession were aggravated to her imagination by maternal tenderness, and a sense of her own desolate situation. A circumstance however occurred, which induced her to grant her consent to her son's embracing this course of life with less reluctance than it would otherwise have been given.

A Highland gentleman, named Campbell (we suppress his designation), and nearly related to Mrs——, was about this time named to the command of one of the independent companies, levied for protecting the peace of the Highlands, and preventing the marauding parties in which the youth of the wilder clans were still occasionally exercised. These companies were called *Sidier-dhu*, i. e. black soldiers, to distinguish them from the *Sidier-roy*, or red soldiers, of the regular army; and hence, when embodied into a marching regiment (the well-known forty-second), the corps long retained, and still retains, the title of the Black Watch. At the period of the story the independent companies retained their original occupation, and were generally considered as only liable to do duty in their native country. Each of these corps consisted of about three hundred men, using the Highland garb and arms, and commanded by such gentlemen as the Brunswick government imagined they might repose confidence in. They were understood to engage only

та кмітливістю вона значно перевершувала чимало відомих мені осіб своєї категорії, хоча ті й носили пурпурові шати або військові мундири, а голови прикрашали трикутними капелюхами чи хитромудрими перуками[30]. У мене особисто немає жодного сумніву, що вона переповіла мені цю історію саме в тому вигляді, в якому почула її від головної учасниці подій. Чи слід вважати цю розповідь вповні надприродним явищем — вона не бралася вирішувати, проте твердо висловлювала впевненість, що леді, з якою це трапилося, не належала до осіб, схильних піддаватись оманам власної уяви навіть у стані збудження; але весь її характер, як і перебіг усього життя, виключали навіть найменшу підозру в тому, що вона могла б намагатися ввести в оману інших. Без зайвих передмов і без жодних зусиль до оздоблення чи прикрашання, я переходжу до оповіді, лише зауваживши наперед, що хоча ім'я цієї жінки я й приховую з поваги до її живих родичів, — воно мені добре відоме.

Десь у середині минулого століття одна леді — дружина джентльмена, що володів поважним маєтком на кордоні графства Арґайлшир[31], овдовіла, а тому стала обтяжена клопотами щодо керування занедбаним маєтком і турботами про єдиного сина. Молодий джентльмен наближався до того віку, коли йому належало вирушати у світ, обравши якусь активну професійну сферу. Його природний нахил, як і в більшості молодиків тієї доби й у тій країні, тяжів до армії — захоплення, яке його мати сприймала з тривогою, оскільки всі небезпеки військової професії в її уяві посилювалися через материнську ніжність і відчуття власної самотності. Втім, трапилася обставина, яка спонукала її з меншим спротивом погодитися на вибір сина.

Одного джентльмена з високогір'я на ім'я Кемпбел (його титул ми опускаємо), що був близько пов'язаний родинними узами з місіс—[32], у цей час призначили командиром однієї з незалежних рот, створених для охорони миру в Шотландському високогір'ї та запобігання мародерським набігам, якими все ще зрідка займалася молодь із найбільш непокірних кланів. Ці роти називали *Sidier-dhu*, тобто «чорні вояки», щоб відрізнити їх від *Sidier-roy*, або «червоних вояків» регулярної армії. Звідси, коли ці частини згодом об'єднали в маршовий полк (відомий 42-й), корпус надовго зберіг (і досі зберігає) назву «Чорна Варта». У період, про який ідеться в історії, незалежні роти зберігали своє первісне призначення і, як правило, вважалися зобов'язаними нести службу лише в межах рідного краю. Кожен із таких корпусів налічував близько трьохсот чоловіків, які носили одяг й озброєння верховинців та були підпорядковані джентльменам, у лояльності яких бранзвіцький уряд[33] убачав надійну опору. Розумілося, що вони

to serve in the Highlands, and no where else, and were looked upon rather as a kind of volunteers than as regular soldiers.

A service of this limited nature, which seemed to involve but little risk of actual danger, and which was to be exercised in his native country alone, was calculated to remove many of the objections which a beloved mother might be supposed to have against her only son entering into the army. She had also the highest reliance on the kindness and affection of her kinsman, Captain Campbell, who, while he offered to receive the young gentleman as a cadet into his independent company, gave her his solemn assurance to watch over him in every respect as his own son, and to prevent his being exposed to any unnecessary hazard until he should have attained the age and experience necessary for his own guidance. Mrs——, greatly reconciled to parting with her son, in consequence of these friendly assurances on the part of his future commander; it was arranged that the youth should join the company at a particular time; and in the meanwhile, Mrs——, who was then residing at Edinburgh, made the necessary preparations for his proper equipment.

These had been nearly completed, when Mrs—— received a piece of melancholy intelligence, which again unsettled her resolution; and while it filled her with grief on account of her relation, awakened in the most cruel manner all the doubts and apprehensions which his promises had lulled to sleep. A body of Katerns, or freebooters, belonging, if I mistake not, to the country of Lochiel, had made a descent upon a neighbouring district of Argyleshire, and driven away a considerable *creagh*, or spoil of cattle. Captain Campbell, with such of his independent company as he could assemble upon a sudden alarm, set off in pursuit of the depredators, and after a fatiguing march came up with them. A slight skirmish took place, in course of which the cattle were recovered, but not before Captain Campbell had received a severe wound. It was not immediately, perhaps not necessarily, mortal, but was rendered so by want of shelter and surgical assistance, and the same account, which brought to Edinburgh an account of the skirmish, communicated to Mrs—— the death of her affectionate kinsman. To grief for his loss, she had now to add the painful recollection, that her son, if he pursued the line which had been resolved on, would be deprived of the aid, countenance, and advice, of the person to whose care, as to that of a father, she had resolved to confide him. And the very event, which was otherwise so much attended with grief and perplexity, served to shew that the service of the independent companies, however limited in extent, did not exempt those engaged in it from mortal peril. At the same time, there were many arguments against retracting her consent,

зобов'язувалися служити лише в Шотландському високогір'ї і ніде поза ним, і розглядалися радше як свого роду добровольці, аніж як регулярні солдати.

Служба такого обмеженого характеру, що, здавалося, майже не передбачала реальної небезпеки й мала здійснюватися виключно в рідному краї, могла зняти багато з тих заперечень, які любляча мати, як можна припустити, мала б проти вступу свого єдиного сина до армії. Вона також мала найвищу довіру до доброзичливості й прихильності свого родича, капітана Кемпбела, котрий, пропонуючи прийняти молодого джентльмена як кадета до своєї незалежної роти, урочисто запевнив її, що пильнуватиме за ним з усякого погляду, немов за власним сином, і оберігатиме від будь-якої зайвої небезпеки, допоки той не досягне віку й досвіду, необхідних для самостійного розпоряджання. Місіс—, тепер уже вповні змирившись із думкою про розлуку з сином завдяки цим дружнім запевнянням із боку майбутнього командира, погодилася на подальші дії. Визначили, що юнак приєднається до роти у вказаний час, а тим часом місіс—, яка на той момент мешкала в Единбурзі, взялася за необхідні приготування до його належного спорядження.

Усі приготування були вже майже завершені, аж раптом місіс— отримала сумну звістку, яка знову похитнула її рішучість. І хоча це сповнило її серце горем через той зв'язок, воно найжорсткішим чином пробудило всі ті сумніви й побоювання, які були приспані його обіцянками. Загін катернів, або вільних розбійників, що належали, якщо я не помиляюся, до володінь Лохіела[34], вчинив напад на сусідній район Арґайлширу й погнав перед собою значну *кріґу* — тобто здобич у вигляді худоби. Капітан Кемпбел, зібравши на раптову тривогу стільки своїх людей зі своєї незалежної роти, скільки зміг, вирушив навздогін за грабіжниками й після виснажливого походу таки наздогнав їх. Відбулася невелика сутичка, під час якої худобу вдалося повернути, проте капітану Кемпбелу пощастило менше — той отримав тяжке поранення. Воно не було відразу — а може, й узагалі не мало бути — смертельним, однак стало саме таким через відсутність укриття й хірургічної допомоги. Той же вісник, який приніс до Единбурґу вісті про сутичку, повідомив місіс— також і про смерть її ласкавого родича. До горя від втрати тепер додавалося болісне усвідомлення того, що її син, якщо й далі триматиметься обраного шляху, буде позбавлений опіки, підтримки й поради тієї особи, в руки якої вона, немов у руки батька, мала намір довірити його долю. І та сама подія, яка спричинила стільки горя й тривог, наочно засвідчила, що служба в незалежних ротах, хоч якою б несуттєвою за масштабом вона здавалася, не вберігає її учасників від смертельної загрози. Водночас існувало чимало аргументів

or altering a plan in which so much progress had been already made; and she felt as if, on the one hand, she sacrificed her son's life, if she permitted him to join the corps; on the other, that his honour or spirit might be called in question, by her obliging him to renounce the situation. These contending emotions threw her—a widow, with no one to advise her, and the mother of an only son whose fate depended upon her resolving wisely—into an agony of mind, which many readers may suppose will account satisfactorily for the following extraordinary apparition.

I need not remind my Edinburgh friends, that in ancient times their forefathers lived, as they do still in Paris, in *flats*, which have access by a common stair. The apartments occupied by Mrs—— were immediately above those of a family with whom she was intimate, and she was in the habit of drinking tea with them every evening. It was duskish, and she began to think that her agitation of mind had detained her beyond the hour at which she should have joined her friends, when, opening the door of her little parlour to leave her own lodging, she saw standing directly opposite to her in the passage, the exact resemblance of Captain Campbell, in his complete Highland dress, with belted plaid, dirk, pistols, pouch, and broad sword. Appalled at this vision, she started back, closed the door of the room, staggered backwards to a chair, and endeavoured to convince herself that the apparition she had seen was only the effect of a heated imagination. In this, being a woman of a strong mind, she partly succeeded, yet could not prevail upon herself again to open the door which seemed to divide her from the shade of her deceased relation, until she heard a tap on the floor beneath, which was the usual signal from her friendly neighbours to summon her to tea. On this she took courage, walked firmly to the door of the apartment, flung it open, and—again beheld the military spectre of the deceased officer of the Black Watch. He seemed to stand within a yard of her, and held his hand stretched out, not in a menacing manner, but as if to prevent her passing him. This was too much for human fortitude to endure, and she sunk down in the floor, with a noise which alarmed her friends below for her safety.

On their hastening up stairs, and entering Mrs——'s lodging, they saw nothing extraordinary in the passage; but in the parlour found the lady in strong hysterics. She was recalled to herself with difficulty, but concealed the extraordinary cause of her indisposition. Her friends naturally imputed it to the late unpleasant intelligence from Argyleshire, and remained with her till a late hour, endeavouring to amuse and relieve her mind. The hour of rest however arrived, and there was a necessity, (which Mrs—— felt an alarming one,) that she should go to her

проти того, аби відкликати свою згоду чи змінювати план, в якому вже було досягнено значного прогресу. Жінка побоювалася, що, з одного боку, жертвує життям сина, дозволяючи йому приєднатися до корпусу, а з іншого — поставить під сумнів його честь чи дух, змусивши відмовитися від призначення. Ці суперечливі емоції кинули її — вдову, яка не мала до кого звернутися за порадою, й матір єдиного сина, чия доля залежала від її мудрого рішення — в такий душевний розпач, який, як можуть припустити багато читачів, дає цілком обґрунтоване пояснення подальшому надзвичайному видінню.

Не варто нагадувати моїм единбурзьким друзям, що в давні часи їхні предки мешкали (як і дотепер мешкають у Парижі) в *багатоквартирних будинках* зі спільними сходами. Апартаменти, які займала місіс—, розташовувалися безпосередньо над помешканням родини, з якою вона мала близькі стосунки, а тому мала звичку щовечора відвідувати їхні чаювання. Вже сутеніло, і вона почала усвідомлювати, що через душевне хвилювання зовсім проґавила час, коли зазвичай спускалася до друзів. Та щойно вона відчинила двері свого невеличкого будуару, аби вийти зі своїх покоїв, як побачила просто навпроти себе в коридорі точну подобу капітана Кемпбелла — в повному гірському строї: в поясному пледі[35], з кортиком, пістолями, мішечком на поясі та широким мечем. Злякавшись цього видіння, вона відсахнулася, зачинила двері кімнати, похитнулась назад до крісла й намагалася переконати себе, що її видіння — лише витвір збудженої уяви. Власне, будучи жінкою з ясним розумом, їй частково вдалося переконатися в цьому, проте вона не змогла змусити себе знову відчинити двері, які, здавалося, відділяли її від тіні померлого родича, аж поки не почула стукіт знизу — звичний сигнал від її доброзичливих сусідів, що запрошували сусідку на чай. Це додало їй відваги, а тому вона рішучою ходою підійшла до дверей помешкання, рвучко їх розчинила, і знову побачила перед собою військового привида покійного офіцера «Чорної Варти». Той, здавалося, стояв не далі як за ярд від неї, простягнувши руку — не погрозливо, а радше так, ніби перешкоджав їй вийти. Це було понад силу витривалості людського духу. Вона знепритомніла й повалилася на підлогу з таким гуркотом, що налякані її друзі внизу кинулися на допомогу, побоюючись за її безпеку.

Поспішно піднявшись сходами й увійшовши до помешкання місіс—, вони не побачили в коридорі нічого незвичайного, проте застали леді в сильному нападі істерики вже у вітальні. Привести її до тями вдалося лише з великим зусиллям, але справжню, надзвичайну причину свого нездужання вона все ж приховала. Друзі цілком природно пов'язали її стан із нещодавньою тривожною звісткою з Арґайлширу й залишалися з нею до пізнього вечора, намагаючись розважити

solitary apartment. She had scarce set down the light which she held in her hand, and was in the act of composing her mind, ere addressing the Deity for protection during the perils of the night, when, turning her head, the vision she had seen in the passage was standing in the apartment. On this emergency she summoned up her courage, and addressing him by his name and surname, conjured him in the name of Heaven to tell her wherefore he thus haunted her. The apparition instantly answered, with a voice and manner in no respect differing from those proper to him while alive, —"Cousin, why did you not speak sooner, —my visit is but for your good, —your grief disturbs me in my grave, —and it is by permission of the Father of the fatherless and Husband of the widow, that I come to tell you not to be disheartened by my fate, but to pursue the line which, by my advice, you adopted for your son. He will find a protector more efficient, and as kind as I would have been; will rise high in the military profession, and live to close your eyes." With these words the figure, representing Captain Campbell, completely vanished.

Upon the point of her being decidedly awake and sensible, through her eyes and ears, of the presence and words of this apparition, Mrs—— declared herself perfectly convinced. She said, when minutely questioned by the lady who told me the story, that his general appearance differed in no respect from that which he presented when in full life and health, but that in the last occasion, while she fixed her eyes on the spectre in terror and anxiety, yet with a curiosity which argued her to be somewhat familiarized with his presence, she observed a speck or two of blood upon his breast, ruffle, and band, which he seemed to conceal with his hand when he observed her looking at him. He changed his attitude more than once, but slightly, and without altering his general position.

The fate of the young gentleman in future life seemed to correspond with the prophecy. He entered the army, rose to considerable rank, and died in peace and honour, long after he had closed the eyes of the good old lady who had determined, or at least professed to have determined, his destination in life upon this marvellous suggestion.

It would have been easy for a skilful narrator to give this tale more effect, by a slight transference or trifling exaggeration of the circumstances. But the author has determined in this and future communications to limit himself strictly to his authorities, and rests your humble servant,

SIMON SHADOW

й полегшити її душевний стан. Та зрештою надійшов час відпочинку, а для місіс— це означало тривожну необхідність залишитися на ніч у своєму самотньому помешканні. Ледве вона поставила каганець, який тримала в руці, й зібралася піднести молитву про захист на ніч, як, повернувши голову, знову побачила в кімнаті те саме видіння, що й у коридорі. У цю вирішальну мить вона зібралася духом і, звернувшись до нього на ім'я та прізвище, закликала його в ім'я Небес сказати, з якої причини він так її переслідує. Привид одразу ж відповів голосом і тоном, які нічим не відрізнялися від його звичних при житті: «Кузино, чому ти не заговорила раніше? Мій візит — лише для твого блага. Твоя печаль тривожить мене в могилі. І лише з дозволу Отця безбатченків і Чоловіка вдови я прийшов сказати тобі: не впадай у відчай через мою долю, а дотримуйся шляху, який, за моєю порадою, обрала для свого сина. Він знайде покровителя не менш надійного й не менш доброго, ніж я міг би бути; він досягне високих чинів у військовій службі та доживе, щоби заплющити тобі очі». І з цими словами постать капітана Кемпбела повністю зникла.

Щодо того, що вона була в цілковитій свідомості й наяву бачила й чула все, що сталося, місіс— не мала жодного сумніву. Вона казала, коли її детально розпитувала леді, яка, власне, переказала цю історію мені, що загальна подоба примари нічим не відрізнялася від вигляду Кемпбела за життя та в доброму здоров'ї. Втім, того останнього разу, коли вона з жахом і тривогою, але водночас вже зі звичною цікавістю дивилася на привид, то все ж зауважила одну-дві цятки крові на його грудях, жабо та бефхені[36], які той, помітивши її погляд, намагався прикрити рукою. Він кілька разів злегка міняв положення тіла, та на загальну поставу це не вплинуло.

Подальша доля молодого джентльмена, здавалося, повністю відповідала пророцтву. Він вступив до війська, досяг значного чину й помер у мирі та пошані, задовго після того, як виконав останній обов'язок перед тією доброю старою леді, яка, згідно з цим дивовижним одкровенням, визначила, або принаймні запевняла, що визначила, його життєвий шлях.

Звісно, вправний оповідач міг би легко надати цій історії більшого ефекту — дещо переінакшивши або трохи перебільшивши окремі обставини. Однак автор вирішив у цьому й наступних дописах строго дотримуватися першоджерел. Залишаюсь покірним слугою вашої редакції,

САЙМОН ШЕДОУ

З англійської переклала Яна Миколишина

РОЗДІЛ 4

ТОМАС КАРЛАЙЛ

Хто ви, містере Карлайл?

Він сам упродовж життя шукав відповідь на це запитання. Сумніви Магомета, одного з «героїв», які, за Карлайлом, і визначають історію, це його власні терзання: «Що таке я? Що таке ця безкінечна матерія, серед якої я живу, і яку люди називають Всесвітом? Що таке життя і що таке смерть? У що я повинен вірити? Що я повинен робити?».

Томас Карлайл (*Thomas Carlyle*, 1795–1881) — шотландець, син сільського каменяра, інтелектуал-енциклопедист і поліглот. Есеїст, історик, перекладач, а ще расист, предтеча модернізму й нацизму, бо серед його читачів Ніцше і Гітлер. Для сучасників — драстичний «мудрець із Челсі», «світський пророк», «англійський Гомер». Для нас — один із найбільш цитованих парадоксалістів, вислови якого, згідно зі статистикою *Oxford English Dictionary Online*, належать до «повсякденно вживаних» (*in common use today*).

Змалку він зрозумів роль КНИГИ. «Найкращий у світі батько», незворушний і стриманий, істинний шотландець, за спогадами сина, «боявся одного Бога» і, коли читав Біблію, лише тремтінням вуст виказував приховані емоції. П'ятирічного Карлайла він навчив арифметики, напівграмотна мати — абетки, а складати з літер слова він учився сам. Мати оволоділа письмом уже в поважному віці — щоб листуватися з сином, який переїхав до Лондону. У школі Карлайл опанував мови — англійську, латину, французьку, грецьку. В Единбурзькому університеті, студентом якого став у 14 років, заглибився в математику і придумав «коло Карлайла» (*Carlyle circle*), що й нині дозволяє легко розв'язувати квадратні рівняння з використанням геометричних фігур. Відтак візуальність стане одним із творчих принципів Карлайла. Як і притаманні йому незалежність, безкомпромісність і сарказм, через що однокурсники, натякаючи на Свіфта, називали його «деканом» і «Джонатаном». Він готувався стати проповідником, як і личить шотландському кальвіністу з порядної родини. І безупинно читав, «жадібно ковтав книжки». Одна з них, «Історія занепаду та загибелі Римської імперії» Едварда Ґіббона, перевернула, за його зізнанням, увесь світогляд. Уперше він побачив християнство з раціонального ракурсу,

усвідомивши, як воно поступово втрачало первісну чистоту, запозичуючи язичницькі вірування і символи. На його думку, саме зловживання церковними ієрархами вірою заради особистих цілей і призвело до загибелі Римської імперії. Карлайл вважав, що сумніватися у вірі — гріх, але ще більший гріх — удавати віру в те, що розум вважає обманом. У «Спогадах» він згадував про три тижні безсоння, сумнівів, які він назвав «душевною агонією», агоном з «лернейською гідрою проблем — духовних, тимчасових, вічних».

Карлайл відмовляється від кар'єри проповідника, шукає себе у вчителюванні, адвокатурі, заняттях астрономією і мінералогією. Зацікавившись німецькомовним посібником із мінералогії, взявся за словники й граматики, щоб вивчити німецьку. Прочитав у оригіналі «Фауста» Ґете, під враженням від якого переклав його роман «Роки вчення Вільгельма Мейстера». І вкотре повторив думку про вплив книги: «Я міг би багато чого розповісти про нові небеса, про нову землю, що відкрилися переді мною завдяки вивченню німецької мови». Ґете відгукнувся на переклад подячним листом, а згадавши молодого шотландця в розмові з Еккерманом, уже 1827 року прозірливо підмітив найголовніше: «Найбільше мене дивує і захоплює в Карлайлі те, що в судженнях про німецьких письменників він на перше місце неодмінно ставить найважливіше — моральне начало. Перед ним відкривається велике майбутнє, і зараз навіть важко передбачити, що він звершить і яким буде його вплив надалі».

Карлайл вважав, що твори Ґете, як і особистість геніального німця, допомогли йому подолати «кошмар зневіри» й визначитися з покликанням — «писати книжки так само певно, як мій батько зводить стіни»: «...щоби я міг досягти літературної слави, зберігши в серці своєму непоступливу незалежність, непідвладну ні милостям, ні випробуванням Долі». Адже «письменник — той самий священнослужитель».

Карлайл перекладає німецьких авторів і пише есеї як про філософію і літературу, так і про їхніх творців. Його персонажі — Ґете і Шиллер, Новаліс і Фр. Шлеґель, Фіхте і Шеллінґ. А ще Вольтер і Дідро, Руссо і Шекспір, Бернс і Вальтер Скотт. Про них і багатьох інших наприкінці 1830-х він читає лекції, які принесли йому славу красномовця і натхненного імпровізатора. Окремі з них увійшли в книгу «Герої, культ героїв та героїчне в історії» (*On Heroes, Hero-Worship, & the Heroic in History*, 1841), після якої він і став відомим як моральний проповідник і навіть пророк. Карлайл був переконаний, що світом мають керувати

герої, сильні і безумовно чесні й порядні особистості, на них, а не на демократію народові варто покладати надії. Адже «історія світу — це лишень біографія великих людей».

У жовтні 1826 року Карлайл одружився з Джейн Велш, і вони оселилися в успадкованій нею фермі у Крейґенпаттоку. Вона господарювала, а він читав і писав, заробляючи мізерні кошти і, поступово, популярність і репутацію. Це засвідчив приїзд у шотландську глушину молодого американця, тоді ще невідомого Ральфа Волдо Емерсона (*Ralph Waldo Emerson*, 1803–1882), котрий, як і Карлайл, стане інтелектуальним гуру свого покоління. Так почалася дружба, тривалістю в життя, про що свідчить листування двох геніїв — окремий епізод в історії світової літератури та інтелектуальної думки.

Наприкінці 1832 року, по смерті першої дружини, Емерсон, переживаючи глибоку духовну кризу, відмовився від пасторства й вирушив у Старий Світ. Не заради Риму й Парижу, а для зустрічі з Карлайлом, есеї якого він вважав «найкращим, що є в сучасній літературі». Емерсон приїхав у Крейґенпатток 25 серпня 1833 року. Карлайли запросили його погостювати, і двоє мислеників ледь не цілісіньку добу «розмовляли про все, що тільки є в енциклопедіях». Коли за гостем приїхав екіпаж, до якого треба було піднятися схилом, Карлайл залишився внизу, «дивлячись, як Емерсон сходить угору і зникає, наче ангел». І Джейн Карлайл згадувала приїзд Емерсона «як відвідини ангела». Емерсон, своєю чергою, назвав цей час «найяснішим днем свого життя».

Емерсон написав першого листа Карлайлу через 8 місяців після знайомства, започаткувавши листування, що тривало 40 років. Вони написали загалом 173 листи: Карлайл — 89, Емерсон — 84. Вони і в листах розмовляють «про все, що тільки є в енциклопедіях», — дружбу, родини, знайомих, літературу, філософію, побут. Емерсон бачив економне життя родини Карлайлів — на межі бідності, і всіляко намагався підтримати друга. Він пропагував його твори американським видавцям, вів за нього фінансові перемовини й надсилав зібрані кошти. Аж поки Карлайл не написав, що більше не бідує, а це для Емерсона означало: тепер друг може писати вільніше. Саме завдяки зусиллям Емерсона був надрукований у США 1836 року роман *Sartor Resartus*, який мав там величезний успіх, і аж тоді його помітили британці. У листах 1835–1847 років багато йдеться про Бібліополію (*Bibliopoly*) — термін Карлайла на позначення всього, що стосується життя КНИГИ — від задуму до написання і публікації. Так, він докладно описує історію створення «Листів і промов

Олівера Кромвеля» (*Letters and Speeches of Oliver Cromwell*, 1845–1846). До слова, це була улюблена книга 28-го Президента США Томаса Вудро Вільсона, історика за фахом. Карлайл ретельно збирав по архівах матеріали, а коли зібрався писати книгу, зрозумів, що вона вже готова, про що повідомляє Емерсону, який зацікавлено спостерігав за дивом творчого дійства.

Вдруге вони зустрілися в жовтні 1847 року, коли вже уславлений американський філософ Емерсон приїхав з лекціями до Лондону. Ледь помітні розбіжності в політичних поглядах призвели до сварки, яку тоді залагодила спільна поїздка в Стоунгендж. У листах 1848–1872 років тріщина в стосунках поглибилася, бо виявилося, що вони трималися принципово різних поглядів у ставленні до рабства. Якщо Емерсон був на боці аболіціоністів, то Карлайл зайняв прорабовласницьку позицію, про що свідчать його «Принагідні судження щодо негритянського питання» (*Occasional Discourse on the Negro Question*), надруковані анонімно 1849 року.

Сьогодні від Карлайла-«расиста» підставно дистанціюються й ті інституції, до фундації яких він безпосередньо причетний. За приклад наведемо позицію Лондонської бібліотеки. Коли Карлайли 1834 року оселилися в лондонському районі Челсі, Томас, як завжди, почав шукати книги. По них він пішов до Бібліотеки Британського музею. І був страшенно невдоволений: у приміщеннях товклися читачі, тіснява нагадувала «примусове ув'язнення», що викликало у нього «музейний головний біль». Мало того, що сидіти доводилося на східцях драбини, так ще й книги не дозволяли брати з собою. Остаточно його роздратувало те, що колекції бібліотеки, необхідні йому для написання історії Французької революції та доби Кромвеля, не були належно каталогізовані. Карлайл починає формувати громадську думку про необхідність заснування загальнодоступної і зручної для використання публічної бібліотеки з відкритим доступом до фондів. За його ініціативи до організаційного комітету увійшли Дж. С. Мілл, Ч. Діккенс, В. М. Теккерей, А. Теннісон та ін. Це завдяки йому Лондонська бібліотека відкрилася 1841 року й успішно функціонує донині. На її сайті читаємо: «Расистські погляди Карлайла абсолютно неприйнятні, і Лондонська бібліотека їх не поділяє». З цим сперечатися не варто, але, нагадаємо, Карлайл не підпадає під загальний шаблон — він уперто висловлює свою думку, навіть якщо вона суперечить загальноприйнятій. Тому наведемо висловлювання Карлайла з есею «Принагідні судження»: «Ліберали клопочуться про

емансипацію чорношкірих, але дозвольте запитати, в якому становищі перебуває вільний білий робітник? Чи не таку свободу обіцяють і чорношкірим? Рабство принаймні вберігає людину від голодної смерті...». Ну, а далі явно расистський постулат: «негри не потребують емансипації; вони потребують розумного керівництва та управління». Розвінчуючи сучасний популізм, він декларує у памфлеті «Наш час»: «Демократія всі надії покладає на вкидання голосів у скриньку для балотування. Але за такої системи св. Павло і Юда мали б однакові шанси потрапити у правителі. Не можна отарі баранів надати вибір свого вожака; керувати людьми повинен найбільш достойний; скринька для балотування може передати владу в руки не по-справжньому достойної, а *оманливо* достойної людини, і тому насправді зовсім *недостойної*». У часи, коли ліберальне суспільство тільки й говорило про свободу і братерство, прогрес і парламентаризм, Карлайл їдко висміює політиків — цих «паразитів демократії», а в памфлеті «Єзуїтство» називає єзуїтами не лише приналежних до ордену, а й усіх, хто лицемірно відмовляється визнавати істину. Ось чому, каже Карлайл, в Англії одночасно сповідують християнство і політичну економію (зауважте, він — сучасник Маркса й Енгельса і їхній опонент), які просто несумісні. Християнство закликає не перейматися земним, а політекономія натомість тільки й торочить про земне. Єзуїтство англійців, каже Карлайл, це «свиняча філософія», адже вони переконали себе в істинності обох «релігій»: одну сповідують у неділю, а другу — у будні. Ці висловлювання Карлайла — зі збірки «Памфлети останнього дня» (*Latter-Day Pamphlets*, 1850). У листі до сестри він пояснює смислове наповнення слова «*latter*» — його біблійну алюзивність, підкреслюючи, що назва пов'язана з «Книгою Йова»: «Та я знаю, що мій Викупитель живий, і що Він постане останнього дня на землі» (*For I know that my redeemer liveth, and that he shall stand at the latter day upon the earth*, 19: 25). В українському перекладі Біблії вислів «останній день» не передає того відчуття катастрофізму, що ретранслює протестантська версія *King James Bible*. Для Карлайла «...ця назва — символ зруйнованого, майже передсмертного стану, яким світ малюється мені» (*the world paints itself to me*). З позицій моралі, совісті й обов'язку він песимістично оцінює сучасне суспільство — формальна свобода зняла з людей відповідальність за вчинки, тож невідворотно наближається «останній день», за яким настане День Судний. Тому Карлайл, поки не пізно, і закликає покласти належне керування людством на «героїв», за його власним визначенням, — пророків, поетів,

письменників, творців, адже всі речі, які є у світі, — це матеріальне втілення їхніх ідей та устремлінь. І лише їхні душі відкриті до одкровень Бога, вони надають божественного смислу життю.

Від Карлайла-«расиста» відвернулося лондонське товариство, та йому було байдуже — він прокричав своє гірке пророче слово і продовжив писати книги.

Емерсон зустрічався з Карлайлом у листопаді 1872-го й у квітні 1873-го. Вони гуляли вулицями Лондону й без упину розмовляли. Лідіан Джексон Емерсон згадувала, що ці кілька зустрічей були теплими і зворушливими. У 1880 році Карлайл просив переказати письменникові свої прощальні слова: «Передайте Емерсону мою любов. І скажіть, що його відвідини Крейґенпаттоку я й досі вважаю найкращим із того, що ми там пережили».

Карлайл помер 5 лютого 1881 року. 10 лютого Емерсон на зібранні Масачусетського історичного товариства прочитав «Враження про Томаса Карлайла 1848 року», скомпонувавши їх із ранніх листів і щоденників. За місяць до смерті, у квітні 1882-го, Емерсон, дивлячись на портрет Карлайла, сказав: «Це моя людина, моя прекрасна людина!».

У 1870 році Емерсон, з дозволу Карлайла, попросив спільного друга, професора Гарвардського університету Чарльза Еліота Нортона (*Charles Eliot Norton*, 1827–1908), підготувати до друку їхній епістолярій. Нортон збирав листи, відшукував зниклі й вкрадені, редагував і уточнював, писав коментарі та пояснення. Аж тут Джеймс Ентоні Фруд (*James Anthony Froude*, 1818–1894), історик і учень Карлайла, якому той довірив щоденники й листи померлої дружини, не тільки надрукував попри заборону його «Спогади про Джейн Велш Карлайл» (1881), а й видав своє тлумачення біографії і подружнього життя Карлайла. Перші два томи *Life of Carlyle* вийшли 1882 року й викликали гостру реакцію суспільства. Дж. Е. Фруд, дотримуючись принципів біографізму Карлайла — як він їх розумів, — зобразив його генієм, інтелектуалом і водночас абсолютно невдатним у побуті, екстравагантним чоловіком і тираном у нещасливому шлюбі. Намарно Карлайл застерігав: «Гарно описане життя трапляється так само зрідка, як і гарно прожите».

Коли Нортон прочитав цей життєпис, то вирішив невідкладно надрукувати листування — як воно є, «щоби виправити заподіяну Фрудом кривду». Перше видання *The Correspondence of Thomas Carlyle and Ralph Waldo Emerson* за редакцією Ч. Е. Нортона з'явилося в Бостоні у 1883 році. Так світ дізнався про цей епістолярний шедевр, де, за словами Генрі Джеймса, «кожен

кореспондент зберігає свій неповторний стиль», сюжети, що впродовж десятиліть розгортаються на сторінках листів, формують «відчуття саспенсу, ...наче в гарному романі», а їхні творці «справляють враження піднесених рельєфних портретів, зображених на полотні чи вирізьблених на мармурі».

Oxford English Dictionary називає унікальний стиль Карлайла терміном *Carlylese*. Письменник був переконаний, що нова доба потребує нового письма, і вже 1838-го першим використав неологізми *environment*, *stertorous* і таке звичне сьогодні *visualized*, претензійна новизна яких, та ще з надміром германізмів і латинізмів — сутність карлайлізму — неймовірно дратувала Теккерея. Карлайл говорив, що Ґете, Баньян і Шекспір підказали йому, як треба писати історії — байдуже, народів чи героїв: «Все має форму, все має видиме (*visual*) існування; уява поета створює образи невидимих речей, його перо надає їм форму. ... Не розказувати відсторонено про історичні події, але використовувати теперішній час (*the present tense*), щоб їх було відчутно». Отой саспенс, який спостеріг Генрі Джеймс, це свідомий стилістичний прийом Карлайла, що виникав при зіткненні розмовної лексики та алюзій до Біблії, творів Гомера, Вергілія, Данте, Шекспіра, Мілтона і т. д. Карлайл зумів органічно поєднати силу уяви, пафос риторики і візуальність, щоби «зробити знайоме незнайомим». Ось чому його ще називали «вікторіанським Рембрандтом». А для Оскара Вайлда він був одним із небагатьох майстрів англійської прози, «якого імітувати неможливо».

То хто ж ви, містере Карлайл? Може, ось це його відповідь: «Бідний, безвісний, без мирських сподівань, я став у істинному і кращому сенсі людиною — незалежною від світу людей». На доказ — єдина офіційна посада, яку Карлайл-письменник погодився обійняти, це місце ректора Единбурзького університету. Його інавґураційна промова від 2 квітня 1866 року, як телеграфував місіс Карлайл один із присутніх, «стала повним тріумфом». Ми теж маємо змогу її оцінити: вона надрукована під такою характерною для Карлайла назвою — «Про вибір книг» (*On the Choice of Books*).

Прикметна доля спадщини Томаса Карлайла на наших теренах. Полтавчанин В. І. Яковенко (1859–1915) 1891 року написав про нього в серії «ЖЗЛ» видавця Ф. Ф. Павленкова. Йому належать життєписи Б. Хмельницького, Т. Шевченка і М. Гоголя для безкоштовних народних бібліотек України і Росії. В. І. Яковенко вперше випустив трьома виданнями «Кобзар» (1910), а в 1911-му — найповніше на той час двотомне зібрання творів Тараса

Шевченка. Поділяючи Карлайлову концепцію «героя», переконаний у важливості ролі особистості в історії, Яковенко переклав і надрукував 1891 року його найвідомішу працю *On Heroes, Hero-Worship, & the Heroic in History*. Українською «герої» Карлайла заговорили нещодавно: Томас Карлайл. Герої, культ героїв та героїчне в історії. Пер. з англ. Соломія Курило. К., 2024.

Есей Ч. Нортона і лист Т. Карлайла українською друкуються вперше.

Тетяна Михед

The Correspondence of Thomas Carlyle and Ralph Waldo Emerson

by Charles Eliot Norton

At the beginning of his "English Traits," Mr. Emerson, writing of his visit to England in 1833, when he was thirty years old, says that it was mainly the attraction of three or four writers, of whom Carlyle was one, that had led him to Europe. Carlyle's name was not then generally known, and it illustrates Emerson's mental attitude that he should have thus early recognized his genius, and felt sympathy with it.

The decade from 1820 to 1830 was a period of unusual dulness in English thought and imagination. All the great literary reputations belonged to the beginning of the century, Byron, Scott, Wordsworth, Coleridge, Shelley, Keats, had said their say. The intellectual life of the new generation had not yet found expression. But toward the end of this time a series of articles, mostly on German literature, appearing in the Edinburgh and in the Foreign Quarterly Review, an essay on Burns, another on Voltaire, still more a paper entitled "Characteristics," displayed the hand of a master, and a spirit in full sympathy with the hitherto unexpressed tendencies and aspirations of its time, and capable of giving them expression. Here was a writer whose convictions were based upon principles, and whose words stood for realities. His power was slowly acknowledged. As yet Carlyle had received hardly a token of recognition from his contemporaries.

He was living solitary, poor, independent, in "desperate hope," at Craigenputtock. On August 24,1833, he makes entry in his Journal as follows: "I am left here the solitariest, stranded, most helpless creature that I have been for many years.... Nobody asks me to work at articles. The thing I want to write is quite other than an article... In all times there is a word which spoken to men; to the actual generation of men, would thrill their inmost soul. But the way to find that word? The way to speak it when found?" The next entry in his Journal shows that Carlyle had found the word. It is the name "Ralph Waldo Emerson," the record of Emerson's unexpected visit. "I shall never forget the visitor," wrote Mrs. Carlyle, long afterwards, "who years ago, in the Desert, descended on us, out of the clouds as it were, and made one day

Листування Томаса Карлайла та Ральфа Волдо Емерсона

Чарлз Еліот Нортон

На початку «Англійських рис»[1] тридцятирічний Емерсон, описуючи свої відвідини Англії 1833 року, зазначає, що до Європи його привів насамперед інтерес до трьох-чотирьох письменників, зокрема до Карлайла. Ім'я Карлайла на той час не було загальновідомим, тож цей факт демонструє ставлення Емерсона до нього, який одним із перших усвідомив геній письменника і відчув спорідненість їхніх думок.

1820–1830-ті роки були періодом застою — непритаманного англійській філософській і творчій думці. Визначні літератори початку сторіччя — Байрон, Скотт, Вордсворт, Колрідж, Шеллі, Кітс — уже сказали своє слово. Нове ж покоління ще не віднайшло власного способу інтелектуального самовираження. Та наприкінці цього періоду в журналах «Единбурґ Рев'ю»[2] і «Форин Квотерлі Рев'ю»[3] друком вийшла серія статей, переважно присвячених німецькій літературі. Окрім них, був також один есей про Бернса, ще один про Вольтера, і третій, під назвою «Характеристики»[4], що демонстрували письменницьку майстерність Карлайла, його глибоке розуміння на той час ще не визначених, але вже наявних прагнень і тривог сучасників, яким він зумів надати виразної форми. То був письменник із чітко сформульованими переконаннями, слова якого трималися реальності. Його вплив ставав дедалі відчутнішим. Утім, це не принесло Карлайлові швидкого визнання сучасників.

Він вів усамітнене, бідне та незалежне, сповнене «відчайдушної надії» життя у Крейґенпаттоку. 25 серпня 1833 року записав у щоденнику: «Наразі я перебуваю в найсамотнішому, найскрутнішому, найбільш безпомічному становищі за багато років… Ніхто не просить мене писати статті. І те, що я хочу написати, аж ніяк не стаття… В усі часи є слово, що звернене саме до людей — до цього покоління, здатне пройняти до глибини душі. Але як його знайти? І як промовити, коли знайшов?». Наступний запис у щоденнику свідчить, що Карлайл таки це слово знайшов. Це було ім'я «Ральф Волдо Емерсон» та опис його несподіваного візиту. «Я ніколи не забуду цього гостя, — писала місіс Карлайл пізніше, — який багато років тому, у Пустелі, зійшов до нас, ніби

there look like enchantment for us, and left me weeping that it was only one day."

At the time of this memorable visit Emerson was morally not less solitary than Carlyle; he was still less known; his name had been unheard by his host in the desert. But his voice was soon to become also the voice of a leader. With temperaments sharply contrasted, with traditions, inheritances, and circumstances radically different, with views of life and of the universe widely at variance, the souls of these two young men were yet in sympathy, for their characters were based upon the same foundation of principle. In their independence and their sincerity they were alike; they were united in their faith in spiritual truth, and their reverence for it. Their modes of thought of expression were not merely dissimilar, but divergent, and yet, though parted by an ever widening cleft of difference, they knew, as Carlyle said, that beneath it "the rock-strata, miles deep, united again, and their two souls were at one"

Two days after Emerson's visit Carlyle wrote to his mother:—

"Three little happinesses have befallen us: first, a piano-tuner, procured for five shillings and sixpence, has been here, entirely reforming the piano, so that I can hear a little music now, which does me no little good. Secondly, Major Irving, of Gribton, who used at this season of the year to live and shoot at Craigenvey, came in one day to us, and after some clatter offered us a rent of five pounds for the right to shoot here, and even tabled the cash that moment, and would not pocket it again. Money easilier won never sat in my pocket; money for delivering us from a great nuisance, for now I will tell every gunner applicant, 'I cannot, sir; it is let.' Our third happiness was the arrival of a certain young unknown friend, named Emerson, from Boston, in the United States, who turned aside so far from his British, French, and Italian travels to see me here! He had an introduction from Mill, and a Frenchman (Baron d'Eichthal's nephew) whom John knew at Rome. Of course we could do no other than welcome him; the rather as he seemed to be one of the most lovable creatures in himself we had ever looked on. He stayed till next day with us, and talked and heard talk to his heart's content, and left us all really sad to part with him. Jane says it is the first journey since Noah's Deluge undertaken to Craigenputtock for such a purpose. In any case, we had a cheerful day from it, and ought to be thankful."

On the next Sunday, a week after his visit, Emerson wrote the following account of it to his friend, Mr. Alexander Ireland.

"I found him one of the most simple and frank of men, and became acquainted with him at once. We walked over several miles of hills, and talked upon all the great questions that interest us most.

з небес, і зробив наш день таким чарівним, що потім я гірко плакала від того, що це був лиш один день».

На час цих пам'ятних відвідин Емерсон був не менш духовно самотнім, ніж Карлайл; його ще мало знали, і пустельник, до якого він завітав, раніше не чув його імені. Та його голосу теж судилося невдовзі стати провідним голосом покоління. Попри суттєву несхожість характерів, відмінності у традиціях, становищі та обставинах, що визначали їхні життя, попри різне розуміння життя і світогляд, душі цих двох молодих людей поєднала прихильність один до одного, адже в основі їхніх характерів лежав один і той самий принцип. Вони були подібні у своїй самодостатності та щирості; їх єднала віра в духовну істину і повага до неї. В їхніх філософських підходах було значно більше розбіжного, аніж спільного, і все ж, попри, здавалося б, прірву відмінностей, вони знали, як говорив Карлайл, що десь під нею «на глибині багатьох миль шари гірської породи знов ставали одним, так і їхні душі були єдині».

Через два дні після візиту Емерсона в листі до матері Карлайл писав: «Ми мали три невеликі радості: по-перше, до нас навідався настроювач, чиї послуги обійшлися у п'ять шилінґів і шість пенсів, і значно покращив звучання фортепіано, тож тепер я маю можливість іноді слухати музику, що приносить мені велику втіху. По-друге, кілька днів тому до нас завітав майор Ірвінґ із Ґрібтона, який раніше цієї пори року мешкав і полював у Крейґенвеї[5], і, трохи погомонівши, запропонував п'ять фунтів ренти за право полювати на наших угіддях, одразу виклав усю суму й відмовився прийняти її назад. Ще ніколи гроші не потрапляли мені до рук легше; і ці гроші позбавили нас великого клопоту, адже тепер кожному охочому отримати дозвіл на полювання я казатиму: "Це неможливо, сер; угіддя вже винайняли". Третьою нашою радістю був приїзд незнайомого молодого добродія на прізвище Емерсон, із Бостона, що в США, — він зробив великий гак під час своєї подорожі Британією, Францією та Італією, щоб відвідати мене тут! Його рекомендували Мілл[6] та один француз (небіж барона д'Ейшталя), з яким Джон познайомився в Римі. Звісно, ми тепло прийняли його; тим більше, що він виявився одним із найприємніших людей, яких ми знаємо. Він заночував у нас, досхочу говорив і слухав, і прощання з ним нас неабияк засмутило. Джейн жартує, що від часів Ноя ще ніхто добровільно не приїздив до Крейґенпаттока. Хай там як, ми чудово провели день, і за це маємо бути вдячні».

Наступної неділі, через тиждень після візиту до Карлайла, Емерсон описав ці події в листі до свого друга, Александра Айрленда[7]:

«Мені він здався людиною дуже простою і щирою, і я відразу заприятелював із ним. Ми гуляли між пагорбів і говорили про значущі проблеми, що цікавили нас понад усе. Утіха від знайомства з людиною —

The comfort of meeting a man is that he speaks sincerely; that he feels himself to be so rich, that he is above the meanness of pretending to knowledge which he has not, and Carlyle does not pretend to have solved the great problems, but rather to be an observer of their solution as it goes forward in the world. I asked him at what religious development the concluding passage in his piece in the Edinburgh Review upon German literature (say five years ago), and some passages in the piece called 'Characteristics,' pointed. He replied that he was not competent to state even to himself,—he waited rather to see. My own feeling was that I had met with men of far less power who had got greater insight into religious truth. He is, as you might guess from his papers, the most catholic of philosophers; he forgives and loves everybody, and wishes each to struggle on in his own place and arrive at his own ends. But his respect for eminent men, or rather his scale of eminence, is about the reverse of the popular scale. Scott, Mackintosh, Jeffrey, Gibbon,—even Bacon, —are no heroes of his; stranger yet, he hardly admires Socrates, the glory of the Greek world; but Burns, and Samuel Johnson, and Mirabeau, he said interested him, and I suppose whoever else has given himself with all his heart to a leading instinct, and has not calculated too much. But I cannot think of sketching even his opinions, or repeating his conversations here. I will cheerfully do it when you visit me here in America. He talks finely, seems to love the broad Scotch, and I loved him very much at once. I am afraid he finds his entire solitude tedious, but I could not help congratulating him upon his treasure in his wife, and I hope he will not leave the moors; 't is so much better for a man of letters to nurse himself in seclusion than to be filed down to the common level by the compliances and imitations of city society." (Ralph Waldo Emerson. Recollections of his Visits to England By Alexander Ireland. London, 1882, p. 58.)

Twenty-three years later, in his "English Traits," Emerson once more describes his visit, and tells of his impressions of Carlyle.

"From Edinburgh I went to the Highlands. On my return I came from Glasgow to Dumfries, and being intent on delivering a letter which I had brought from Rome, inquired for Craigenputtock. It was a farm in Nithsdale, in the parish of Dunscore, sixteen miles distant. No public coach passed near it, so I took a private carriage from the inn. I found the house amid desolate heathery hills, where the lonely scholar nourished his mighty heart. Carlyle was a man from his youth, an author who did not need to hide from his readers, and as absolute a man of the world, unknown and exiled on that hill-farm, as if holding on his own terms what is best in London. He was tall

в щирості її слів; у тому, що вона почувається настільки багатою, що не має потреби вдавати, ніби знає те, чого насправді не знає — і Карлайл не вдає, наче знайшов відповіді на віковічні питання, а радше бачить себе споглядачем того, як світ приходить до їхнього вирішення. Я спитав, на який релігійний напрям вказує прикінцевий абзац його есею в "Единбурґ Рев'ю" про німецьку літературу (надрукований щось років із п'ять тому) та деякі абзаци з есею "Характеристики". Він відказав, що не здатен сформулювати відповідь навіть для самого себе — радше воліє дочекатися, щоб побачити на власні очі. Мені здалося, що я зустрічав людей значно менш обдарованих, які краще розуміли суть релігійних істин. Як можна зрозуміти з його творів, він найбільш католицький з-поміж філософів: він прощає та любить кожного і бажає кожному знайти своє місце й досягти своєї мети. Проте його ставлення до видатних осіб, точніше, його уявлення про те, кого слід вважати видатним, майже повністю суперечить загальноприйнятому. Скотт, Макінтош, Джеффрі, Ґіббон, та навіть Бекон для нього не герої; що ще дивніше, не в захваті він від Сократа, величі світу Греції; однак Бернс, Семюел Джонсон і Мірабо, каже він, його цікавлять — як, припускаю, і будь-хто інший, хто всім серцем віддався одній провідній ідеї, не надто замислюючись про наслідки. Втім, я не уявляю, як можна коротко викласти його думки або відтворити нашу розмову. Я радо зроблю це, коли ви відвідаєте мене в Америці. Він вишукано висловлюється, полюбляє шотландський акцент, і одразу припав мені до душі. Боюся, життя на відлюдді навіює на нього нудьгу, та все ж я не міг не відзначити, як йому пощастило з такою чудовою дружиною, і сподіваюсь, що він не полишить пустища: для вченого мужа значно краще плекати свої здібності на самоті, аніж опускатися до рівня інших людей через поступки й обмеження, нав'язані міським життям» (Александр Айрленд. Ральф Волдо Емерсон. Спогади про подорожі до Англії. Лондон, 1882. С. 58).

Двадцять три роки по тому в «Англійських рисах» Емерсон описує цей візит і свої враження про Карлайла ще раз:

«Із Единбурґу я поїхав до високогір'я. На зворотному шляху з Ґлазґо до Дамфріса, маючи намір доставити листа, який я віз із Риму, спитав шлях до Крейґенпаттока. Це була ферма в Нітсдейлі парафії Данскор, шістнадцять миль відтіля. Громадські диліжанси туди не їздили, тож я винайняв у заїзді приватну карету. Будинок стояв серед безлюдних порослих вересом пагорбів, де філософ-самітник плекав свою силу духу. Карлайл змужнів ще замолоду; цей письменник не мав потреби ховатися від читачів, і справжня людина світу, невідома у своєму добровільному вигнанні на гірській фермі, жив на власних умовах, за найкращими, на його погляд, мірками Лондону. Високий і сухорлявий, він мав різке, наче неприступна скеля, чоло, стриманий

and gaunt, with a cliff-like brow, self-possessed and holding his extraordinary powers of conversation in easy command; clinging to his northern accent with evident relish; full of lively anecdote, and with a streaming humor which floated everything he looked upon. His talk, playfully exalting the most familiar objects, put the companion at once into an acquaintance with his Lars and Lemurs, and it was very pleasant to learn what was predestined to be a pretty mythology. Few were the objects and lonely the man, 'not a person to speak to within sixteen miles, except the minister of Dunscore'; so that books inevitably made his topics.

"He had names of his own for all the matters familiar to his discourse. Blackwood's was the 'sand magazine'; Fraser's nearer approach to possibility of life was the 'mud magazine'; a piece of road near by that marked some failed enterprise was 'the grave of the last sixpence.' When too much praise of any genius annoyed him, he professed hugely to admire the talent shown by his pig. He had spent much time and contrivance in confining the poor beast to one enclosure in his Pen; but pig, by great strokes of judgment, had found out how to let a board down, and had foiled him. For all that, he still thought man the most plastic little fellow in the planet, and he liked Nero's death, Qualis artifex pereo! better than most history. He worships a man that will manifest any truth to him. At one time he had inquired and read a good deal about America. Landor's principle was mere rebellion, and that, he feared, was the American principle. The best thing he knew of that country was, that in it a man can have meat for his labor. He had read in Stewart's book, that when he inquired in a New York hotel for the Boots, he had been shown across the street, and had found Mungo in his own house dining on roast turkey.

"We talked of books. Plato he does not read, and he disparaged Socrates; and, when pressed, persisted in making Mirabeau a hero. Gibbon he called the splendid bridge from the old world to the new. His own reading had been multifarious. Tristram Shandy was one of his first books after Robinson Crusoe and Robertson's America, an early favorite. Rousseau's Confessions had discovered to him that he was not a dunce; and it was now ten years since he had learned German, by the advice of a man who told him he would find in that language what he wanted.

"He took despairing or satirical views of literature at this moment; recounted the incredible sums paid in one year by the great booksellers for puffing. Hence it comes that no newspaper is trusted now, no books are bought, and the booksellers are on the eve of bankruptcy.

і водночас незрівнянний співрозмовник; з відвертою втіхою вживав свій північний акцент; мав купу захопливих історій та непересічне почуття гумору, що виявлялося в його ставленні до всього довкола. Його жартівливі розповіді, у яких найзвичайніші речі набували вдаваної величі, знайомили співрозмовника одразу з усіма його ларами й лемурами[8], і було приємно дізнаватися перші деталі того, чому згодом судилося стати особистою мітологією. Речей він мав обмаль, і чоловіком був самотнім, не маючи "жодного співрозмовника в радіусі шістнадцяти миль, окрім священника в Данскорі"; тож книги неминуче визначали теми його розмов.

Він давав свої назви всім речам, що стосувалися його розмов. "Блеквудс Меґезін"[9] був "піщаним журналом"; "Фрейзерс Меґезін"[10] за більшу увагу до життєвих реалій — "брудним журналом"; відрізок дороги неподалік, що свідчив про провал якогось бізнесу, звався "могилою останнього шестипенсовика". Коли його дратувала надмірна похвала чийогось таланту, він велемовно розхвалював здібності своєї свині. Він, мовляв, доклав чимало часу й винахідливості, щоб втримати нещасну звірину в загоні; та свиня, виявивши неабияку кмітливість, зуміла відчинити хвіртку й зірвала його план. Попри все це, він вважав людину найбільш креативною істотою на планеті, а передсмертні слова Нерона "Qualis artifex pereo!"[11] були його улюбленим епізодом історії. Він шанує людину, здатну відкрити йому якусь істину. Колись він цікавився Америкою і багато читав про неї. Принцип Ландора полягав у чистому бунті, і він з острахом припускав, що таким же був і принцип Америки. Найкраще, що він знав про цю країну, було те, що в ній кожна людина здатна заробити собі й на м'ясо. У книжці Стюарта він вичитав, що коли той у готелі в Нью-Йорку спитав, де знайти чистильника взуття, його відправили на інший бік вулиці — там чистильник саме вечеряв запеченою індичкою у власній хаті.

Ми розмовляли про книжки. Платона він не читає, а Сократа зневажає; і хай що б я говорив, і далі стверджував, що Мірабо — герой. Доробок Ґіббона він називав блискучим мостом між старим світом і новим. Книги він читає різні. Одна з перших його книжок, після "Робінзона Крузо" та "Америки" Робертсона, "Трістрам Шенді", якого він вподобав. Завдяки "Сповіді" Руссо він зрозумів, що не був простаком; і десять років тому він вивчив німецьку, бо хтось сказав йому, що саме в книгах цією мовою він знайде потрібне.

До сучасної літератури він ставився зі зневірою та сатирою; посилався на неймовірні суми, які великі видавництва щороку спускали на просування своїх творів. Тому, мовляв, і виходило, що газетам ніхто більше не довіряє, книжки не купують, а видавництва перебувають на межі банкрутства.

"He still returned to English pauperism, the crowded country, the selfish abdication by public men of all that public persons should perform. 'Government should direct poor men what to do. Poor Irish folk come wandering over these moors; my dame makes it a rule to give to every son of Adam bread to eat, and supplies his wants to the next house. But here are thousands of acres which might give them all meat, and nobody to bid these poor Irish go to the moor and till it. They burned the stacks, and so found a way to force the rich people to attend to them.'

"We went out to walk over long hills, and looked at Criffel, then without his cap, and down into Wordsworth's country. There we sat down and talked of the immortality of the soul. It was not Carlyle's fault that we talked on that topic, for he has the natural disinclination of every nimble spirit to bruise itself against walls, and did not like to place himself where no step can be taken. But he was honest and true, and cognizant of the subtile links that bind ages together, and saw how every event affects all the future. 'Christ died on the tree that built Dunscore kirk yonder: that brought you and me together. Time has only a relative existence.'

"He was already turning his eyes towards London with a scholar's appreciation. London is the heart of the world, he said, wonderful only from the mass of human beings. He liked the huge machine. Each keeps its own round. The baker's boy brings muffins to the window at a fixed hour every day, and that is all the Londoner knows or wishes to know on the subject. But it turned out good men. He named certain individuals, especially one man of letters, his friend, the best mind he knew, whom London had well served."

Thomas Carlyle to Ralph Waldo Emerson

5 Great Cheyne Row, Chelsea, London 12 August, 1834

My Dear Sir,—Some two weeks ago I received your kind gift from Fraser. To say that it was welcome would be saying little: is it not as a voice of affectionate remembrance, coming from beyond the Ocean waters, first decisively announcing for me that a whole New Continent exists,—that I too have part and lot there! "Not till we can think that here and there one is thinking of us, one is loving us, does this waste Earth become a peopled Garden." Among the figures I can recollect as visiting our Nithsdale hermitage,—all like Apparitions now, bringing

Він усе повертався до злиднів англійського суспільства, перенаселення країни, егоїстичного зречення громадських діячів від усіх обов'язків, які вони мають виконувати. "Уряд повинен вказувати бідним, що робити. Інколи на ці пустища забрідають бідні ірландці; моя пані має за правило давати кожному синові Адама хліб і поповнювати його запаси, щоб їх стало до сусіднього будинку. Але ж тут тисячі акрів, що можуть прогодувати їх усіх, та немає нікого, хто б наказав цим нужденним ірландцям їх обробляти. Вони підпалюють снопи сіна, і таким чином змушують багатіїв піклуватися про них"».

Ми пішли прогулятися пагорбами, подивитися на Кріффел, тоді не захований під шапкою снігу, і на оспіваний Вордсвортом край. Сиділи там і розмовляли про безсмертя душі. Не вина Карлайла, що ми говорили на цю тему, бо він, як і будь-хто, кому притаманний гострий розум, від природи не має схильності замикати себе в рамки й опинятися там, де рух неможливий. Говорив він щиро й правдиво, з розумінням ледь відчутного зв'язку, який поєднує різні епохи, й баченням того, як одна подія впливає на все майбуття. "Із деревини хреста, на якому помер Христос, побудували ген церкву в Данскорі, і це звело нас із вами разом. Існування часу є лише відносним поняттям".

Уже тоді він подивлявся в бік Лондону з інтересом дослідника. Він казав, що Лондон — це серце світу, яке дивує вже кількістю свого населення. Йому подобався цей величезний механізм, де в кожного своя роль. Помічник пекаря виставляє мафіни на вітрину щодня об одній і тій самій годині — ось і все, що цікавить лондонців у цьому процесі. Та все ж цей механізм породжує добрих людей. Він називав кількох осіб, зокрема одного літератора, свого друга, найвидатнішого мислителя серед його знайомих, кому Лондон пішов на користь».

Від Томаса Карлайла Ральфові Волдо Емерсону
Ґрейт Чені Роу 5, Челсі, Лондон, 12 серпня 1834 р.

Мій любий сер, близько двох тижнів тому я отримав ваш люб'язний подарунок від «Фрейзерс». Сказати, що він мене потішив — не сказати нічого: хіба ж це не відлуння теплого спогаду, що долинув з-за Океану, вперше підтверджуючи для мене не тільки саме існування Нового Континенту, а й мою до нього причетність! «Тільки коли ми зможемо думати, що тут і там хтось думає про нас, хтось нас любить, тоді ця спустошена Земля стане залюдненим Садом». Серед усіх, хто навідувався до нашого скиту в Нітсдейлі, — усі вони тепер видаються чудесними

with them airs from Heaven or else blasts from the other region,—there is perhaps not one of a more undoubtedly supernal character than yourself: so pure and still, with intents so charitable; and then vanishing too so soon into the azure Inane, as an Apparition should! Never has your Address in my Notebook met my eye but with a friendly influence. Judge if I am glad to know that there, in Infinite Space, you still hold by me.

I have read in both your books at leisure times, and now nearly finished the smaller one. He is a faithful thinker, that Swedenborgian Druggist of yours, with really deep ideas, who makes me too pause and think, were it only to consider what manner of man he must be, and what manner of thing, after all, Swedenborgianism must be. "Through the smallest window look well, and you can look out into the Infinite." Webster also I can recognize a sufficient, effectual man, whom one must wish well to, and prophesy well of. The sound of him is nowise poetic-rhythmic; it is clear, one-toned, you might say metallic, yet distinct, significant, not without melody. In his face, above all, I discern that "indignation" which, if it do not make "verses," makes useful way in the world. The higher such a man rises, the better pleased I shall be. And so here, looking over the water, let me repeat once more what I believe is already dimly the sentiment of all Englishmen, Cisoceanic and Transoceanic, that we and you are not two countries, and cannot for the life of us be; but only two parishes of one country, with such wholesome parish hospitalities, and dirty temporary parish feuds, as we see; both of which brave parishes Vivant! vivant! And among the glories of both be Yankee-doodle-doo, and the Felling of the Western Forest, proudly remembered; and for the rest, by way of parish constable, let each cheerfully take such George Washington or George Guelph as it can get, and bless Heaven! I am weary of hearing it said, "We love the Americans," "We wish well," &c., &c. What in God's name should we do else?

You thank me for Teufelsdrockh; how much more ought I to thank you for your hearty, genuine, though extravagant acknowledgment of it! Blessed is the voice that amid dispiritment, stupidity, and contradiction proclaims to us, Euge! Nothing ever was more ungenial than the soil this poor Teufelsdrockhish seed-corn has been thrown on here; none cries, Good speed to it; the sorriest nettle or hemlock seed, one would think, had been more welcome. For indeed our British periodical critics, and especially the public of Fraser's Magazine (which I believe I have now done with), exceed all speech; require not even contempt, only oblivion. Poor Teufelsdrockh!—Creature of mischance, miscalculation, and thousand-fold obstruction! Here nevertheless he

Об'явленнями, що приносили з собою відгомін Небес або ж вітри інших країв, — напевно, не знайдеться більш піднесеної постаті за вас: людину непорочну й смиренну, з найдобрішими помислами, яка так швидко розчинилася в лазуровому Небутті, як і належить Об'явленню! Щоразу, як око моє падає на вашу Адресу в моєму Записнику, це пробуджує в мені дружні почуття. Уявіть, як же я тішуся, що десь, у Нескінченності Простору, ви й досі думаєте про мене.

На дозвіллі я читав обидві ваші книги, і вже майже дочитав меншу. Він віруючий мислитель, цей ваш аптекар-сведенборґіанець[12], висловлює справді глибокі думки, що змушують і мене переривати читання й міркувати, що ж він за людина, і що, зрештою, таке сведенборґіанство. «Крізь найменше віконце гарно подивись, і зможеш зазирнути у Безкінечність». У Вебстері[13] я також вбачаю освіченого й розсудливого чоловіка, якому треба зичити й обіцяти добра. Його голос аж ніяк не поетично-ритмічний; він чистий, однотонний, можна навіть сказати різкий, однак виразний, значний, не позбавлений мелодійності. У його обличчі, понад усе, я розрізняю те «обурення», яке, не спрямоване на «віршування», йде світові на користь. Що вище підніметься така людина, то більше я тішитимусь. Тож зараз, коли я дивлюся на воду, дозвольте мені ще раз повторити те, що, я певен, уже починає відчувати кожен англієць як по цей, так і по той бік океану: ми з вами не дві країни і ніколи не зможемо ними бути, а лише дві парафії однієї країни, здатні виявляти гостинність одна до одної, а часом, як бачимо, і вступати у брудні міжпарафіяльні чвари; та обидві ці парафії хоробрі — Vivant! vivant! І серед славних історій обох нехай з гордістю згадують і «Янкі-дудл-ду»[14], і «Вирубку Західного лісу»; а щодо решти, то нехай кожна за парафіяльного констебля обирає собі кого забажає: чи Джорджа-Георга Вашинґтона, чи Георга-Джорджа з Вельфів[15], і воздає хвалу Небесам! Мені набридло чути: «Ми любимо американців», «Ми зичимо добра» і т. д. і т. п. Що, на Бога, нам ще робити?

Ви дякуєте мені за Тойфельсдрока[16]; хоча це я маю більше дякувати вам, за вашу щедру, сердечну, хоч і надмірну похвалу! Благословенний будь голос, що серед зневіри, глупства й суперечностей промовляє нам: «Euge»[17]! Не знайти у світі менш плодючого ґрунту за той, у який потрапило зерня бідолахи Тойфельсдрока тут; ніхто його не привітав; здається, навіть найжалюгідніший росток кропиви або цикути зустріли б з більшою радістю. І правда, для критиків нашої британської періодики, і зосібна читачів «Фрейзерс Меґезін» (із яким я, напевне, справ уже не матиму), просто слів не знайти; вони заслуговують не на презирство навіть, а лиш на забуття. Бідаха Тойфельсдрок! Створіння — наслідок невдачі, прорахунку і тисяч перешкод! І все ж, як бачите, ось він є; він подолав Стигійські болота і тепер, як зшита «для Друзів»

is, as you see; has struggled across the Stygian marshes, and now, as a stitched pamphlet "for Friends," cannot be burnt or lost before his time. I send you one copy for your own behoof; three others you yourself can perhaps find fit readers for: as you spoke in the plural number, I thought there might be three; more would rather surprise me. From the British side of the water I have met simply one intelligent response,—clear, true, though almost enthusiastic as your own. My British Friend too is utterly a stranger, whose very name I know not, who did not print, but only write, and to an unknown third party.* Shall I say then, "In the mouth of two witnesses"? In any case, God be thanked, I am done with it; can wash my hands of it, and send it forth; sure that the Devil will get his full share of it, and not a whit more, clutch as he may. But as for you, my Transoceanic brothers, read this earnestly, for it was earnestly meant and written, and contains no voluntary falsehood of mine. For the rest, if you dislike it, say that I wrote it four years ago, and could not now so write it, and on the whole (as Fritz the Only said) "will do better another time." With regard to style and so forth, what you call your "saucy" objections are not only most intelligible to me, but welcome and instructive. You say well that I take up that attitude because I have no known public, am alone under the heavens, speaking into friendly or unfriendly space; add only, that I will not defend such attitude, that I call it questionable, tentative, and only the best that I, in these mad times, could conveniently hit upon. For you are to know, my view is that now at last we have lived to see all manner of Poetics and Rhetorics and Sermonics, and one may say generally all manner of Pulpits for addressing mankind from, as good as broken and abolished: alas, yes! if you have any earnest meaning which demands to be not only listened to, but believed and done, you cannot (at least I cannot) utter it there, but the sound sticks in my throat, as when a solemnity were felt to have become a mummery; and so one leaves the pasteboard coulisses, and three unities, and Blair's Lectures, quite behind; and feels only that there is nothing sacred, then, but the Speech of Man to believing Men! This, come what will, was, is, and forever must be sacred; and will one day, doubtless, anew environ itself with fit modes; with solemnities that are not mummeries. Meanwhile, however, is it not pitiable? For though Teufelsdrockh exclaims, "Pulpit! canst thou not make a pulpit by simply inverting the nearest tub?" yet, alas! he does not sufficiently reflect that it is still only a tub, that the most inspired utterance will come from it, inconceivable, misconceivable, to the million; questionable (not of ascertained significance) even to the few. Pity us therefore; and with your just shake of the head join a sympathetic, even a hopeful smile. Since I saw

брошура, уже не згорить, не кане в забуття раніше свого часу. Я надсилаю вам один примірник для особистого користування; для трьох інших ви, напевно, сам знайдете читачів — оскільки ви написали у множині, я подумав, що варто відправити три; я б вельми здивувався, якби їх було більше. На британському боці океану мені трапився лише один розсудливий відгук: чіткий і щирий, хоч майже такий самий палкий, як і ваш. Мій британський друг, імені якого я не знаю, бо він не надрукував, а лише написав у листі невідомій третій особі*. Тож можна сказати «устами двох свідків»[18]? Хай там як, я, дякувати Богові, з цим покінчив; можу вмити руки й відправити своє творіння у світ; я певен, що Диявол отримає свою частку, але ні на крихту більше, хай би як поривався. Що ж до вас, мої заокеанські брати, то читайте уважно, бо задумано й написано цей твір щиро, і свідомої брехні з мого боку він не містить. Щодо решти, якщо вам не подобається, скажіть, що я написав це чотири роки тому, і не міг би зараз так написати, і загалом (як сказав Фріц Незрівнянний[19]), «іншим разом зроблю краще». Що ж до стилю і тому подібного, то ті зауваги, які ви називаєте «зухвалими», мені видаються не лише найбільш зрозумілими, а й бажаними і повчальними. Ви праві, припускаючи, що причина такої моєї позиції в тому, що я не маю знаного кола читачів, я під небом сам і промовляю лиш до дружнього або недружнього космосу; додам тільки, що не захищатиму таку позицію, що я вважаю її сумнівною, непевною, і найкращою з того, що я, у наші божевільні часи, зміг придумати. Адже, як ви маєте знати, я вважаю, що ми нарешті дожили до того, коли всілякі Поетики, Риторики та Проповіді, можна сказати узагальнено — усі види Катедр, із яких можна промовляти до людства, — зруйновані або скасовані; на жаль, це так! Якщо ви маєте важливу думку, що потребує не лише, щоб її почули, а й того, щоб у неї повірили й втілили, ви не можете (принаймні я не можу) просто її промовити — слова застрягають у горлі, ніби на урочистій події, що раптом перетворилася на фарс; тож я відмовляюся від картонних куліс, трьох єдностей[20], лекцій Блера[21]; і тоді відчуваєш, що немає нічого священного, окрім Мови Людської до вірян! Це те, що буде, було, є і завжди буде священним; і колись, безсумнівно, оточить себе новими способами існування; урочистостями, які не є фарсом. Однак хіба це не прикро? Бо хоча Тойфельсдрок і вигукує: «Катедра! Хіба ж не можна зробити катедру, просто перевернувши найближчу діжку?», — та, на жаль! він не розмірковує достатньо над тим, що це тільки діжка, і навіть найбільш натхненна промова, виголошена з такої катедри, для мільйонів буде незбагненною, хибною; для меншості — сумнівною (бо не матиме підтвердження своєї значущості). Тож пожалійте нас, і, справедливо хитаючи головою, додайте все ж співчутливу, навіть сповнену надії усмішку. Від часу нашої зустрічі я випробував і досі

you I have been trying, am still trying, other methods, and shall surely get nearer the truth, as I honestly strive for it. Meanwhile, I know no method of much consequence, except that of believing, of being sincere: from Homer and the Bible down to the poorest Burns's Song, I find no other Art that promises to be perennial.

But now quitting theoretics, let me explain what you long to know, how it is that I date from London. Yes, my friend, it is even so: Craigenputtock now stands solitary in the wilderness, with none but an old woman and foolish grouse-destroyers in it; and we for the last ten weeks, after a fierce universal disruption, are here with our household gods. Censure not; I came to London for the best of all reasons,—to seek bread and work. So it literally stands; and so do I literally stand with the hugest, gloomiest Future before me, which in all sane moments I good-humoredly defy. A strange element this, and I as good as an Alien in it. I care not for Radicalism, for Toryism, for Church, Tithes, or the "Confusion" of useful Knowledge. Much as I can speak and hear, I am alone, alone. My brave Father, now victorious from his toil, was wont to pray in evening worship: "Might we say, We are not alone, for God is with us!" Amen! Amen!

I brought a manuscript with me of another curious sort, entitled The Diamond Necklace. Perhaps it will be printed soon as an Article, or even as a separate Booklet,—a queer production, which you shall see. Finally, I am busy, constantly studying with my whole might for a Book on the French Revolution. It is part of my creed that the Only Poetry is History, could we tell it right. This truth (if it prove one) I have not yet got to the limitations of; and shall in no way except by trying it in practice. The story of the Necklace was the first attempt at an experiment.

My sheet is nearly done; and I have still to complain of you for telling me nothing of yourself except that you are in the country. Believe that I want to know much and all. My wife too remembers you with unmixed friendliness; bids me send you her kindest wishes. Understand too that your old bed stands in a new room here, and the old welcome at the door. Surely we shall see you in London one day. Or who knows but Mahomet may go to the mountain? It occasionally rises like a mad prophetic dream in me, that I might end in the Western Woods!

From Germany I get letters, messages, and even visits; but now no tidings, no influences, of moment. Goethe's Posthumous Works are all published; and Radicalism (poor hungry, yet inevitable Radicalism!) is the order of the day. The like, and even more, from France. Gustave d'Eichthal (did you hear?) has gone over to Greece, and become some kind of Manager under King Otho.**

випробовую інші методи, і точно зможу наблизитися до істини, адже щиро цього прагну. Поки ж я не знаю жодного методу, більш дієвого за віру і щирість: від Гомера й Біблії до найслабкішої пісні Бернса я не бачу іншого мистецтва, що обіцяє бути віковічним.

Полишаючи на цьому теорію, дозвольте пояснити те, що ви прагнете знати — як так вийшло, що я пишу вам з Лондону. Так, мій друже, саме так і є: Крейґенпатток тепер самотньо стоїть у пустелі, де немає нікого, крім старої жінки й пустоголових мисливців на куріпок; ми ж бо останні десять тижнів, переживши нещадну зміну звичного устрою життя, мешкаємо тут разом зі своїми домашніми богами. Не засуджуйте; я переїхав до Лондону через найвагомішу з причин — у пошуках хліба й роботи. Ось як воно буквально є; і я буквально стою перед неосяжним і похмурим Майбуттям, якому в більш розсудливі хвилини я незлобливо кидаю виклик. Це дивне середовище, а я в ньому немов Чужинець. Мені немає діла до радикалізму, торизму, церкви, десятини, «плутанини» практичного знання. Хоч я й можу говорити й слухати інших, я сам-один, один. Мій хоробрий батько, нині знеможений своєю працею, під час вечірньої молитви мав звичку промовляти: «Тож скажімо, що ми не самі, адже Господь із нами!». Амінь! Амінь!

Я привіз із собою ще один рукопис, що називається «Діамантове кольє»[22]. Можливо, невдовзі його надрукують як статтю або навіть як окрему брошуру — тоді ви побачите цей дивний витвір. Зрештою, скажу, що я зайнятий, адже всі сили віддаю дослідженням для Книги про Французьку революцію. Я переконаний, що Справжня Поезія — це Історія, коли її розказано правильно. Обмеження цієї істини (якщо істиною вона є) мені ще не відомі; я дізнаюся їх лише тоді, коли випробую її на практиці. Історія «Кольє» була першим етапом цього експерименту.

Мій аркуш майже закінчився; а я ще маю пожалітися вам на те, що ви нічого не розповіли мені про себе, окрім того, що наразі не в місті. Повірте, я хочу знати геть усе. Моя дружина також згадує вас із незмінною приязню; просить мене передати її найкращі побажання. Знайте також, що ваше старе ліжко стоїть тут, у новій кімнаті, а ми готові прийняти вас так само тепло, як і тоді. Напевно, ми колись побачимось у Лондоні. І хто знає, може, Магомет піде до гори? Інколи мені здається, наче це якийсь божевільний віщий сон, і одного дня я можу опинитися в Західних Лісах!

Із Німеччини до мене доходять листи, записки, навіть гості; але наразі жодних звісток, жодних нових флюїдів. Посмертне видання творів Ґете завершено; а радикалізм (бідний, голодний, але неминучий радикалізм!) тепер диктує порядок денний. Те саме, і навіть більше, відбувається у Франції. Ґюстав д'Ейшталь (ти вже чув?) переїхав до Греції і став якимось управителем при королі Оттоні**.

Continue to love me, you and my other friends; and as packets sail so swiftly, let me know it frequently. All good be with you!

Most faithfully,

T. Carlyle

Coleridge, as you doubtless hear, is gone. How great a Possibility, how small a realized Result! They are delivering Orations about him, and emitting other kinds of froth, ut mos est. What hurt can it do?

* In his Diary, July 26, 1834, Carlyle writes: "In the midst of innumerable discouragements, all men indifferent or finding fault, let me mention two small circumstances that are comfortable. The first is a letter from some nameless Irishman in Cork to another here, (Fraser read it to me without names,) actually containing a true and one of the friendliest possible recognitions of me. One mortal, then, says I am not utterly wrong. Blessings on him for it! The second is a letter I got today from Emerson, of Boston in America; sincere, not baseless, of most exaggerated estimation. Precious is man to man." Fifteen years later, in his Reminiscences of My Irish Journey, he enters, under date of July 16, 1849: "Near eleven o'clock [at night] announces himself 'Father O'Shea'! (who I thought had been dead); to my astonishment enter a little gray-haired, intelligent-and-bred-looking man, with much gesticulation, boundless loyal welcome, red with dinner and some wine, engages that we are to meet tomorrow,—and again with explosions of welcomes goes his way. This Father O'Shea, some fifteen years ago, had been, with Emerson of America, one of the two sons of Adam who encouraged poor bookseller Fraser, and didn't discourage him, to go on with Teufelsdrockh. I had often remembered him since; had not long before re-inquired his name, but understood somehow that he was dead—and now."

** Gustave d'Eichthal, whose acquaintance Emerson had made at Rome, and who had given him an introduction to Carlyle, was one of a family of rich Jewish bankers at Paris. He was an ardent follower of Saint-Simon, and an associate of Enfantin. After the dispersion of the Saint-Simonians in 1832, he traveled much, and continued to devote himself to the improvement of society.

І надалі любіть мене — як ви самі, так і інші мої друзі; і якщо вже посилки йдуть морем так швидко, нагадуйте мені про свої почуття частіше. Зичу вам усього найкращого!

З найщирішою повагою,

Т. Карлайл

Ви вже, певно, знаєте, що Колріджа більше немає. Яка величезна Можливість і який малий Результат! На його честь виголошують промови й розводять усякого роду пустослів'я, ut mos est. Яка з цього шкода?

* У своєму Щоденнику від 26 липня 1834 року Карлайл пише: «Поміж незліченних перепон, коли всі люди байдужі або невдоволені, все ж згадаю про дві приємні обставини. Перша — це лист якогось невідомого ірландця з Корка одному з місцевих (Фрейзер зачитав його мені без імен), що містить справедливу й чи не найдоброзичливішу оцінку мене. Отже, один смертний все ж вважає, що я в чомусь правий. Благослови його Господь! Друга — лист, який я отримав сьогодні від Емерсона, з Бостона, що в Америці; зі щирою, обґрунтованою та палкою похвалою. Якою ж цінністю є для людини інші люди». П'ятнадцять років по тому у «Спогадах про мою подорож Ірландією» він записує 16 липня 1849 року: «Близько одинадцятої години [ночі] раптом сповіщають про прихід такого собі "отця О'Шея" (якого я вважав покійним)! І, на мій подив, заходить невисокий сивий чоловік, з вигляду розумний і поважний; він активно жестикулює, люб'язно вітає мене з приїздом, пашіючи від вечері й вина, домовляється про зустріч завтра — і, продовжуючи сипати люб'язностями, йде геть. Цей отець О'Шей близько п'ятнадцяти років тому разом з американцем Емерсоном був одним із двох синів Адама, які заохочували, а не відмовляли бідного видавця Фрейзера й надалі друкувати Тойфельсдрока. Відтоді я часто його згадував; і не так давно дізнався його ім'я, але чомусь думав, що він уже помер — а вийшло он як».

** Ґюстав д'Ейшталь, з яким Емерсон познайомився в Римі і який представив його Карлайлу, походив із родини заможних єврейських банкірів, що мешкали в Парижі. Він був палким послідовником ідей Сен-Сімона і прибічником Анфантена. Після розпаду руху сен-сімоністів у 1832 році багато подорожував і надалі пропагував ідеї покращення суспільного ладу.

З англійської переклала Злата Подугольнікова

РОЗДІЛ 5

ДЖЕЙН ВЕЛШ КАРЛАЙЛ

«Ніколи, ні за яких обставин не виходьте заміж за генія»

Джейн Велш Карлайл (*Jane Welsh Carlyle*, 1801–1866), дружина есеїста, історика й філософа Томаса Карлайла, народилася в містечку Гаддінгтон (*Haddington*), що кілометрів за 30 на схід від Единбурґу. Єдина донька лікаря Джона Велша зростала в любові й достатку, ні в чому не знаючи відмови. Вона блискуче вчилася в місцевій школі, захопилася математикою і латиною, а точніше, вчителем, який викладав обидві дисципліни. Вони разом читали Вергілія, і своє десятиліття Джейн відсвяткувала перформансом — влаштувала погребальне вогнище (*bustum*), на якому спалила ляльку — на кшталт Дідони з «Енеїди». У 14 років написала п'ятиактну трагедію і любовний роман — про своє уже взаємне кохання. Її вчителя звали Едвард Ірвінґ (*Edward Irving*, 1792–1834), невдовзі він стане модним у Лондоні проповідником, засновником протестантської течії його імені — популярного й нині «ірвінґіанства» (*Irvingism*). Ірвінґ приїхав у Гаддінґтон уже зарученим з донькою проповідника Ізабеллою Мартін, і кохання до Джейн спонукало його до відчайдушної спроби розірвати обітницю. Ізабелла відмовила, її родина вимагала одруження. Джейн страждала через двозначність ситуації, важко переживала смерть батька (1818 р.), почала хворіти. Однак не могла втриматися від зустрічей з Ірвінґом, до якого 1821 року навідався близький товариш Томас Карлайл. Так Джейн познайомилася з майбутнім чоловіком. Карлайл не міг не закохатися в неї. На час знайомства вона мала 20 років і славу першої *belle*, «квітки Гаддінґтона». Пліткували, що не було в місті чоловіка, який би, побачивши її на вулиці, не озирнувся.

Томас Карлайл тоді вперто намагався зробити кар'єру письменника в Единбурзі; аж ніяк не джентльмен, хіба що за природними якостями; оригінал, дотепник, саркастичний критик традицій і ритуалів, а ще уособлення всіх мислимих талантів і нереалізованих мрій. Джейн, за її словами, стала *fair pupil* Карлайла. Він надсилав їй книги, списки того, що треба прочитати, свої есеї і вчив її німецької мови. У листі до подруги (Eliza Stodart) в лютому1822 року Джейн пише: «М-р Карлайл був

з нами протягом двох днів, здебільшого ми з ним читали німецькою. Шляхетна мова! — я чудово з нею справляюсь. Він страшенно пошкрябав екран каміна своїми грубими черевиками — наступного разу я матиму для нього хатні капці й пару наручників. Тільки його язик може бути вільним — усі інші кінцівки вкрай, фантастично незграбні. Уявляєш, він кришить печиво в чай!». Вона кепкувала з нього, висміювала, фліртувала з іншими. І хотіла, і не могла від нього звільнитися — вона втрапила в пастку захоплення генієм. Згодом Джейн посприяє його становленню як героя. І стане героїнею поряд із ним — на своїх умовах. Це були стосунки двох яскравих інтелектуалів. А модель таких піднесено-романтичних взаємин сформувала література — Ґете, Байрон, Шиллер. Джейн у листах постійно згадує прочитаний нею 1822 року роман Руссо «Юлія, або Нова Елоїза» — надто вже кохання Сен-Пре і його учениці нагадує, вкотре, її власну ситуацію.

Восени 1822 року Ірвінґ надіслав Джейн прощального листа — він одружується після 10 років заручин. А вона продовжує листуватися з Карлайлом і відмовляється стати його дружиною. На початку 1823 року вона пише: «Спричиняти нещастя іншим, насамперед тим, кого я шаную і заради кого готова зробити все, що мені під силу, — це найжорстокіший біль, який я знаю, але я рішуче не можу закохатися, а принести себе в жертву з жалю — це така великодушність, на яку я нездатна, та й шлюб за будь-яких обставин брутально зашкодив би моїм планам».

Вони наче грають у пінг-понг — на лист із докором летить відповідь із заохоченням. Він пише, що вона «зруйнувала його щастя», спочатку дозволивши закохатися в себе, а потім відмовивши. На це Джейн відказує, що її любов до нього справжня, але не така, якої він хоче. Наприкінці серпня 1823-го вона, нарешті, приймає рішення — завжди бути йому другом і ніколи дружиною: «Мій Друже, я вас люблю — я повторюю це, хоч вислів і дещо безрозсудний — всі найкращі почуття моєї натури пов'язані з любов'ю до вас — Але якби ви були моїм Братом, я б любила вас так само, і навіть заміжня за іншим, я б любила вас так само — і це почуття таке спокійне, таке прекрасне — але таке ж безпристрасне, його достатньо, щоби компенсувати свободу мого серця, і достатньо, щоби примирити мене з існуванням заміжньої жінки, всі надії, бажання й амбіції якої так відрізняються від моїх, її клопоти й заняття викликають у мене відразу. — О ні! Вашим Другом я буду, вашим найбільш вірним і відданим другом, допоки я дихаю диханням життя; але вашою

дружиною! ніколи! ніколи!». І буквально через речення: «Напишіть мені і заспокойте мене — заради Бога заспокойте мене, якщо зможете! Ваша Дружба зараз життєво необхідна для мого існування. І все ж я відмовлюсь від неї, чого б це не вартувало — відмовлюсь, відмовлюсь, якщо це загрожуватиме вашому спокою у майбутньому –...». У перші дні 1825 року, за тиждень до свого двадцять четвертого дня народження, Джейн питає себе — і от як зрозуміти, чи ти справді закохана, чи чоловік просто подобається: «Я люблю вас (*I love you*) — я говорила це вам сто разів; і я була б найбільш невдячною і нерозумною зі смертних, якби цього не говорила — але я *не закохана* у вас (*but I am not in love with you*) — тобто — моя любов до вас не пристрасть (*my love for you is not a passion*), що туманить мій розум, поглинаючи всю мою повагу до себе та інших — це проста, чесна, спокійна прив'язаність, зіткана із захоплення і симпатії, і, певно, краще на цьому ґрунтувати сімейні радощі, ніж на чомусь іншому. — Коротше кажучи, це любов, котра *впливає*, але не *визначає* життєву долю». Джейн мала кілька причин для відмови від шлюбу з Карлайлом — велика різниця в соціальному і матеріальному становищі та її власні амбіції, адже життя домогосподарки завадить їй реалізуватися як письменниці. Для неї шлюб із ним — самопожертва, оскільки саме їй доведеться багато від чого відмовитися. І визнає, що вибирає не між кимось і Карлайлом, але між шлюбом із ним і відмовою від одруження взагалі: «Мені б вистачило здорового глузду відкоригувати мій романтичний ідеал і утриматися від ідолопоклонства — як там не є, ні за кого іншого я не вийду. — Це все, що можу чи здатна пообіцяти. Незламну обітницю одружитися з певним чоловіком у певний час... я завжди вважала найбільш безглуздою справою на світі; це одночасно і марно, і жалюгідно; якщо двоє віддано люблять одне одного, тоді це лишень церемонія — якщо ж ні, то це перетворюється в обтяжливі кайдани, які прикували їх до нещастя, і розірвати які можна лише безчестям». У такий завуальований спосіб вона згадує заручини Ірвінґа, чого Карлайл не відчитав.

Її пропозиція Карлайлу — буде або так, або ніяк. Вона вважає, що не варто квапитися зі шлюбом — хай собі любов природно зростає, проходячи випробування на вірність і міцність у «Саду Часу»: «Ось такий результат моїх міркувань з цієї дуже серйозної теми. Ви можете це прийняти або ні, але не зможете мене переконати або відступити від цього. — Мої рішення — коли я їх *таки* прийму — незмінні, як закони Мідян & Персів. — Напишіть мені негайно і повідомте, чи згодні віддати

все на поталу часові й долі, а поки бути мені Другом і Захисником, яким так довго й віддано залишалися — *і нічого іншого*».

Розлючений Карлайл готовий розірвати стосунки, які вона не цінує, на що вона відказує: «...я ціную вас більше за всіх чоловіків, яких я взагалі бачила, і переконана, що цінуватиму вище всіх чоловіків, яких колись побачу. — На що тоді вам ображатися чи гніватися? ... Я вже вам пояснила природу моєї любові до вас: вона глибока і спокійна, вона більше нагадує тиху річечку, котра освіжає і прикрашає місце, де тече, але не стрімкий потік, який тягне донизу і руйнує». Вона продовжує гратися ним і його почуттями: «Я не вірю, що ви всерйоз надумали покинути мене, відшпурнути серце, яке самі ж привчили покладатися на вас, поки я не стану самодостатньою! Ви не можете бути таким немилосердним! ви, хто роками виявляв і сповідував щодо мене найбільш [самовіддану], найбільш шляхетну прив'язаність! Як я можу розлучитися з єдиною живою душею, яка мене розуміє?»

Карлайла боляче зачепило її зізнання, що вона применшувала свої почуття до іншого чоловіка — колишнього вчителя, який уже був заручений, і вона знала, що не зможе бути з ним, але якого справді кохала, «*навіть* пристрасно». Вона благає у Карлайла прощення, «адже ви мені дорогі як ніколи — цієї миті я ризикую втратити вашу прив'язаність до мене або, що ще дорожче, вашу повагу». Ім'я Ірвінґа не прозвучало, але тепер Карлайл знав хоч примару правди. Він пише, що кохає її — попри все, і вона, щаслива, відповідає: «Хіба ж то кохання, як воно неспроможне зробити гострі кути гладенькими!»

Вони побралися 17 жовтня 1826 року. Карлайлу — 30, їй — 25, і впродовж наступних 40 років, як вона й передбачала, це їй треба було вирішувати — де жити і на які кошти, кого з візитерів приймати і чи приймати взагалі, коли на господарстві залишається 12 пенсів, а про прибутки найближчим часом можна забути.

На весіллі було четверо гостей — троє з її родини, і один з його боку. Вона писала родичці: «Вони розкажуть тобі, я певна цього, що, по-перше, мій обранець *бідний*, ...а по-друге, низького походження, ... необтесаний і кепсько виглядає. Але тисяча шансів проти одного — вони не скажуть тобі, що він — один із найрозумніших людей нашого часу, і не тільки найрозумніших, а й найбільш освічених! Що йому притаманні всі ті якості, які я вважаю необхідними для *мого* чоловіка — незрадливе гаряче серце, щоб кохати мене, неперевершений інтелект, щоб наставляти мене, і пломеніючий дух (*spirit of fire*), щоб стати дороговказною

зіркою — світочем мого життя… Ось такий мій майбутній чоловік: не *велика* людина у загальному сенсі слова, але справді велика — у природному істинному сенсі…»

На середину 1830-х років Карлайл уже національна знаменитість, тож Джейн іронічно охрестила себе «дружиною Лева» (*Lion's wife*). Тоді-то й вона почала обстоювати свою окремішність. З листа до Джона Стерлінґа від 15 червня 1835 року: «Ви так люб'язно надіслали мені маленьку окрему записочку, оте, що дітки кажуть — невже "це все мені" (*all to myself*). Мене це ощасливило більше за всі ті незчисленні аркуші, в яких я на другому місці. Бо попри всі найчесніші намагання знищити мою *I-сть* (*to annihilate my I-ty, Ідентичність*) чи розчинити мене в тому, кого світ, відкидаючи сумніви, вважає моєю найкращою половиною, я все ще в пошуку своєї самодостатності і, на жаль! пошуку *себе*. Малий Фелікс у *Wanderjahre* [алюзія на роман Ґете] у розпал сцени між Вільгельмом і Терезою, тягне її за сорочку і кричить: "*Мамо Терезо, я теж тут!*" Дитина довірливо говорить про те, що я постійно відчуваю, хоч уже й знаю, що не можна сіпати людей за спідниці чи вигукувати так багато слів; м-ре Стерлінґ, "*I* too am here"». Вона мала репутацію неперевершеної господині, до якої додалася і слава незрівнянної майстрині епістолярного жанру. Вона не шкодувала і себе: «Вони називають мене "ніжною" (*sweet*), "милою" (*gentle*), а дехто з чоловіків взагалі "ЧАРІВНОЮ" (*ENDEARING*), а я пирскаю зі сміху в кулачок і думаю: О Боже! Якби ви лишень знали, яка пекельна істота (*brimstone of a creature*) ховається за цією гарненькою люб'язністю!» (лист до Елізи Стодарт від 29 лютого 1836 р.).

Карлайли не мали дітей. У нього були книги, лекції, учні й улюбленці. Дехто з них ставав близьким і для неї. Але вона так і не знайшла себе у творчій роботі, попри знання і хист. Імовірно, цим теж пояснюються мігрені, нервовий розлад, хвороби, на які вона страждала.

Та кожного вечора Карлайл полишав усі справи й пів години слухав її історії — це був його відпочинок і розрада, як він казав, «райдуга мого зникаючого дня». І ще були щоденні листи, якими вони обмінювалися в розлуці.

Вона померла раптово, від серцевого нападу, у мить його найвищого тріумфу, уже знаючи про обрання Карлайла ректором Единбурзького університету. Її поховали 26 квітня 1866 року в Гаддінґтоні, біля батька, як вона й заповіла. А Карлайл через кілька місяців узявся читати її щоденники і впорядковувати листи. Що більше він читав, то більше почувався непоправно

винним: «До її смерті я й гадки не мав, як сильно вона мене кохала… Боюсь, що й вона не знала…, яку любов я мав до *неї*». Дружина генія, уособлення всіх вікторіанських чеснот — шляхетність, доброзичливість, безкінечне терпіння і самопожертва — такою була Джейн Карлайл для чоловіка.

А суспільство по смерті оцінило її самобутню *Ідентичність, I-ty*, якої вона дошукувалася. Листи Джейн Карлайл — це трагічна історія боріння духу й почуттів сильної пристрасної жінки. На сьогодні відомо близько 3 тисяч її листів:

«Я ніколи не сиділа ввечері біля палаючого вогню *самотньою* (*alone*), бо завжди відчувала потребу трохи поспілкуватися, на папері, з кимось, хто мені подобався, і кому подобалась *я* настільки, щоб не звертати уваги на те, кажу я до діла чи ні, пишу, дотримуючись правил граматики чи ні».

Про що вона писала? Здебільшого про себе. Давній подрузі, м-с Расселл (*Mrs. Russell*), можна було довірити таке: «О моя люба! Я почуваюся такою роздратованою цього вечора — так і хочеться або щось розбити, або вгатити (*box*) комусь у вухо». Щоденний лист Карлайлу, коли вони були в розлуці, «мав бути написаний — жива я чи мертва». І такої ж відданості вона чекала від нього. Якось він перепросив за свій задовгий лист, на що вона відповіла: «Не звертай уваги на довжину, просто пиши якомога довше про себе. Про півнів, які тебе розбудили; все таке мені дуже цікаве. Я швиденько перечитую твої найрозумніші описи чужих людей і подій, щоб знайти “це все про себе” і “це все для мене”». Джейн теж писала про «все і всіх», хто втрапив у її око впродовж дня: звільняти служницю чи ні, коли планувати «землетрус», як Карлайли називали весняне прибирання, як труїти жуків чи захистити священну тишу генія від гавкання собак або кукурікання півнів (якось їй довелося скупити сусідських півнів, бо Карлайл погрожував їх перестріляти); про її подорожі омнібусом, потягом, у кареті чи верхи; про її щорічні мандрівки до родичів у Шотландію або відвідини знаменитостей. Лі Гант їй нагадує «балакучого соловейка»; гарний і шляхетний Альфред Теннісон «має щось циганське у своїй зовнішності, що, як на мене, робить його невідпорно чарівним»; Теккерей «насправді дуже хороший і в усьому перевершує Діккенса»; політик Томас Маколей заслужив таке: «Я собі думала, що мій чоловік невтомний базікало, коли він того хоче і коли це на нього находить, але Маколей його побиває вчисту! Кількісно».

Помічає вона й пересічних людей. Їхні портрети незабутні — скупчені в диліжансі пасажири варті пензля французьких

імпресіоністів; продавець червоної квасолі розмовляє фразами з романів Діккенса; випадковий зайда у Крейґенпаттоку нагадує копицю сіна, а ще більше «стару Ненсі, тільки з бородою»; запам'ятався і закоханий невдаха, який біг за потягом і, розпачливо схлипуючи, повторював: «Ну от чому ти не прийшла на бал?». Вона шанує унікальність кожного, незалежно від соціального статусу: «Замість вибухової суміші, неминучої при класифікації індивідів на різновиди, я б обвела крейдою кожну особистість і закликала б триматися всередині цього кола, зберігати й плекати (*cultivate*) свою ідентичність» (з листа до Джона Стерлінґа, 05.08.1845).

Двох тем вона уникала — розмов про свої почуття та описів природи, вважаючи «мальовничість» і «красоти природи» занадто заяложеними. Вона застерегла і Карлайла: «Все, що стосується почуттів у листах, це погано, а зображення природи — ще гірше». Вона вважала, що почуття привернуть увагу його майбутніх біографів, а пейзаж використають у туристичних путівниках. Її не цікавили політика, релігія чи мистецтво, але вона читала кожне слово, яке було написане чоловіком, тому мала повне право говорити: «наша книжка», «наші томи». Вона не звертає уваги на стиль, адже «гарний лист має бути таким же безпосереднім, як розмова». Один із листів закінчує словами: «Я маю звичку дозволити моєму перу писати, як пишеться, і ось так написалося». Вона хоче виглядати природною і зрозумілою, на противагу геніальному чоловікові, але ця простота — ретельно обдумана, випрацювана, як і його карлейлізми, у чому переконують її записники.

Чи писала вона з огляду на нащадків? Джеральдіна Джусбері (*Geraldine Jewsbury*), письменниця і давня подруга, запитала: «Люба, як так виходить, що жінки, які не пишуть романи, листи завжди пишуть краще за письменниць?». «А це тому, — відказала Джейн, — що вони не пишуть "у долині тіней" (*valley of the shadow)* для майбутнього біографа, але щиро й невимушено про те, що повинні сказати».

Для сучасників, зокрема Ч. Діккенса, вона була блискучою оповідачкою з винятковим талантом до спостережливості й створення характерів: «Як вона розповідала при пригоди кухонної щітки! Пафосно, трагічно, надзвичайно смішно». Після оприлюднення епістолярної спадщини Джейн Карлайл до неї прийшло й літературне визнання: «Це неперевершена авторка листів, ...яка глибоко розуміла життя і зневажала його омани» (Вірджинія Вулф).

Мала рацію Дж. Джусбері, запевняючи себе і Джейн у листі 1849 року: «Не думаю, що нас із тобою слід називати невдахами. Ми — ознаки розвитку жіноцтва, чого поки не хочуть визнавати».

Перша публікація трьох томів листів і спогадів про Джейн Велш Карлайл за редакцією її чоловіка вийшла по його смерті, 1883 року, зі скандальним коментарем видавця Дж. Е. Фруда (*J. A. Froude*).

Листи Джейн Велш Карлайл українською перекладено вперше.

Тетяна Михед

Mrs. Carlyle's Letters
To T. Carlyle, Esq., Scotsbrig.

Chelsea: Oct. 12, 1835.

Dearest, —A newspaper is very pleasant when one is expecting nothing at all; but when it comes in place of a letter it is a positive insult to one's feelings. Accordingly your first newspaper was received by me in choicest mood; and the second would have been pitched in the fire, had there been one at hand, when, after having tumbled myself from the top story at the risk of my neck, I found myself deluded with 'wun penny'm.' However, I flatter myself you would experience something of a similar disappointment on receiving mine; and so we are quits, and I need not scold you. I have not been a day in bed since you went—have indeed been almost free of headache, and all other aches; and everybody says Mrs. Carlyle begins to look better—and what everybody says must be true. With this improved health everything becomes tolerable, even to the peesweep Sereetha (for we are still without other help). Now that I do not see you driven desperate with the chaos, I can take a quiet view of it, and even reduce it to some degree of order. Mother and I have fallen naturally into a fair division of labour, and we keep a very tidy house. Sereetha has attained the unhoped-for perfection of getting up at half after six of her own accord, lighting the parlour-fire, and actually placing the breakfast things (*nil desperandum me duce!*). I get up at half after seven, and prepare the coffee and bacon-ham (which is the life of me, making me always hungrier the more I eat of it). Mother, in the interim, makes her bed, and sorts her room. After breakfast, mother descends to the inferno, where she jingles and scours, and from time to time scolds Sereetha till all is right and tight there. I, above stairs, sweep the parlour, blacken the grate — make the room look cleaner than it has been since the days of Grace Macdonald; then mount aloft to make my own bed (for I was resolved to enjoy the privilege of having a bed of my own); then clean myself (as the servants say), and sit down to the Italian lesson. A bit of meat roasted at the oven suffices two days cold, and does not plague us with cookery. Sereetha can fetch up tea-things, and the porridge is easily made on the parlour-fire; the kitchen one being allowed to go out (for economy), when the Peesweep retires to bed at eight o'clock.

Листи місіс Карлайл
Т. Карлайлові, есквайру, Скотсбріґ

Челсі: 12 жовтня, 1835

Любий,
Газета — річ приємна, коли не очікуєш нічого; проте отримати газету замість листа — це вже справжня зневага до моїх почуттів. Отже, першу газету від Вас я отримала з найприємнішим настроєм; усе ж наступна була б укинута в піч, якби та була поруч, бо стрімголов спустившись із горішнього поверху, мало не скрутивши шию, я замість звістки від Вас отримала лишень нещасну газетку за пенні. Проте я заспокоюю себе, що на моєму місці Ви б так само засмутились, тож вважаю, що ми квити й немає потреби Вас лаяти. З моменту Вашого від'їзду я й дня не провела в ліжку — мої головні й інші болі практично пройшли, і всі стверджують, що «місіс Карлайл уже значно краще виглядає» — а раз так усі кажуть, то це, мабуть, і правда. З покращенням здоров'я стало легше все зносити, навіть крикливу мов чайка Пізвіп Серіту[1] (бо іншої прислуги так і не маємо). Тепер, коли увесь цей гармидер уже не зводить Вас із розуму, то я можу й собі спокійно на нього поглянути й навіть навести який лад. Ми з матір'ю якось не домовляючись розділили хатні справи — тож тепер оселю завжди тримаємо в чистоті й порядку. Серіта тепер робить нечуване: стала прокидатись о пів на сьому, розпалювати камін у вітальні й — о диво — накривати сніданок (*nil desperandum me duce!*[2]). Тоді прокидаюсь я о пів на восьму, заварюю кави й смажу бекон із шинкою (жити без нього не можу, а що більше їм, то більше хочеться). Мати тим часом застеляє ліжко й наводить порядок у себе в кімнаті. Після сніданку вона спускається в пекло, де грюкає, тре й інколи гримає на Серіту, допоки все не вичищене до блиску. А я, нагорі, підмітаю у вітальні, начищаю камінні ґрати — одно слово, доводжу кімнату до такого ладу, якого вона не знала ще з часів Ґрейс Макдональд. Далі підіймаюсь стелити ліжко (бо я ж то, врешті-решт, насолоджуюсь привілеєм власного ліжка), намиваю (як кажуть слуги) й сідаю за урок італійської. Шмата запеченого в духовці м'яса нам вистачає на два дні — холодне, зате без клопотів біля плити. Серіта з легкістю готує все для чаювань, а кашу ми зазвичай варимо на вогнищі у вітальні, тож у кухні гасимо не пізніше восьмої (економимо), коли Пізвіп Серіта вже йде спати.

That we are not neglected by the public, you may infer from the fact that, this very night, Peesweep fetched up four tea-cups on the tray; and when I asked the meaning of the two additional, she inquired, with surprise, 'Were there to be no gentlemen?' In fact, 'the kindness of these people' 'beats the world.' I had some private misgiving that your men would not mind me when you were not here, and I should have been mortified in that case, though I could not have blamed them. But it is quite the reverse. Little Grant has been twice to know if he could 'do anything for me.' Garnier has been twice! The first time by engagement to you; the second time to meet Pepoli, whom he knew in Paris, and wished to re-know, and who proved *perfido* on the occasion. Pepoli has been twice, and is gliding into a flirtation with—*mia madre!* who presented him, in a manner *molto graziosa*, with her tartan scarf. From John Mill I have been privileged with two notes, and one visit. He evidently tried to yawn as little as possible, and stayed till the usual hour, lest, I suppose, he should seem to have missed your conversation. John Sterling and the Stimabile, of course. The latter was at tea last night to meet Mr. Gibson—one of my fatal attempts at producing a reunion, for they coincided in nothing but tears. The Stimabile was at Brighton for several days, and goes again next week, so that he has not been too deadly frequent.

Our visiting has been confined to one dinner and two teas at the Sterlings', and a tea at Hunt's! You must know, ----- ----- came the day after you went, and stayed two days. As she desired above all things to see Hunt, I wrote him a note, asking if I might bring her up to call. He replied he was just setting off to town, but would look in at eight o'clock. I supposed this, as usual, a mere off-put; but he actually came—found Pepoli as well as Miss -----, was amazingly lively, and very lasting, for he stayed till near twelve. Between ourselves, it gave me a poorish opinion of him, to see how uplifted to the third heaven he seemed by -----'s compliments and sympathising talk. He asked us all, with enthusiasm, to tea the following Monday. ----- came on purpose, and slept here. He sang, talked like a pen-gun, ever to -----, who drank it all in like nectar, while my mother looked cross enough, and I had to listen to the whispered confidences of Mrs. Hunt. But for me, who was declared to be grown 'quite prim and elderly,' I believe they would have communicated their mutual experiences in a retired window-seat till morning. 'God bless you, Miss -----,' was repeated by Hunt three several times in tones of ever-increasing pathos and tenderness, as he handed her downstairs behind me. -----, for once in her life, seemed past speech. At the bottom of the stairs a demur took place. I saw

Про те, що ми ще не зовсім забуті у товаристві, свідчить те, як Серіта цього ж таки вечора подала чотири горнятка чаю, а коли я поцікавилась, для кого ще два, то вона зі здивуванням відповіла: «А хіба джентльмени сьогодні не завітають?». І справді, «людська доброта», вона просто неймовірна. Чесно кажучи, у мене були певні сумніви, чи Ваші підлеглі зважали б на мене, поки Ви у від'їзді, — і хоча я б їх не винила, все ж мені було б украй прикро. Але все якраз-таки навпаки! Малий Ґрант ось уже двічі навідувався поцікавитись, чи може він чимось бути корисним. Ґарньє також двічі був! Уперше в якихось Ваших справах, а вдруге, аби знову побачитись із Пеполі, з яким він знається ще з Парижу, але той виявився справжнім *perfido*[3]. Пеполі також уже двічі заходив і, здається, починає загравати не з ким іншим, як із — *mia madre*[4]!, яка така *molto graziosa*[5] і вручила йому свій тартановий шалик. Джон Мілл своєю чергою вшанував мене двома записками та одним візитом. Позіхав він стримано — видно, старався — і просидів до звичної години, мабуть, аби не справити враження, що без Вас розмова йому не цікава. Джон Стерлінґ і, звісно, наш *Stimabile*[6] також навідались. Останній заходив учора на чаювання — це була моя фатальна спроба познайомити його з містером Ґібсоном, проте зі спільного у них — хіба що меланхолійний характер. *Stimabile* провів декілька днів у Брайтоні й наступного тижня знову туди збирається, тож його надмірна присутність поки що нам не загрожує.

Наші ж світські виходи обмежилися однією вечерею й двома чаюваннями у Стерлінґів та одним у Ганта! Крім того, Вам, любий, слід знати, що ----- ----- прибула день опісля Вашого від'їзду й залишилась на два дні. А оскільки вона над усе бажала побачитись із Гантом, то я написала йому й запитала, чи можемо ми з нею навідатися. Він же відповів, що, на жаль, якраз вирушає за місто, проте загляне до нас о восьмій. Я припустила, що це, як завжди, лишень відмовка, проте він усе ж навідався до нас — зустрівся і з Пеполі, і з міс -----, був неабияким жвавим та бадьорим, що аж засидівся майже до дванадцятої. Але, чесно кажучи, він справив на мене не найкраще враження, коли був наче на сьомому небі через компліменти й чуйні слова -----. Він тоді ще й з таким запалом запросив нас усіх почаювати наступного понеділка. А ----- не просто так навідався й залишився на ніч. Він співав, без упину говорив, але лиш із -----, яка впивалась його словами наче нектаром, тимчасом як матір сиділа сердитою, а мені довелось вислуховувати шепітні зізнання місіс Гант. Але якби не я, яку проголосили «дуже стриманою та старомодною», вони б до світанку ділились своїми переживаннями в усамітненому куточку біля вікна. Гант тричі промовив «Благослови вас Господь, міс -----», і з кожним разом усе з більшим співчуттям та ніжністю, ведучи її вниз сходами позаду мене. ----- уперше в житті, здавалося, утратила дар мови.

nothing; but I heard, with my wonted glegness—what think you?—a couple of handsome smacks! and then an almost inaudibly soft 'God bless you, Miss -----!'

Now just remember what sort of looking woman is ----- -----; and figure their transaction! If he had kissed me, it would have been intelligible, but ----- -----, of all people! By the way, Mr. Craik is immensely delighted with you, and grateful to Susan for having brought you together. Mrs. Cole came the other day, and sat an hour waiting for me while I was out, and finally had to go, leaving an obliging note offering me every assistance in procuring a servant.

Mrs. John Sterling takes to me wonderfully; but John, I perceive, will spoil all with his innocence. He told her the other day, when she was declaring her wish that he would write on theology rather than make verses, that she 'might fight out that matter with Mrs. Carlyle, who, he knew, was always on the side of the poetical.' He (Sterling) has written a positively splendid poem of half-an-hour's length—an allegorical shadowing of the union of the ideal and actual. It is far the best thing he ever did—far beyond anything I could have supposed him capable of. He said, when he was writing it, he thought sometimes, 'Carlyle will be pleased with that.'

To descend to the practical, or, I should rather say ascend, for I have filled my whole paper with mere gossip. I think you seem, so far as human calculations avail, to have made a good hit as to the servant; character is not worth a straw; but you say she looks intelligent and good-humoured, is young and willing. Fetch her, then, in God's name, and I will make the best I can of her. After all, we fret ourselves too much about little things; much that might be laughed off; if one were well and cheerful as one ought to be, becomes a grave affliction from being too gravely looked at. Remember also meal, and oh, for goodness sake, procure a dozen of bacon-hams! There is no bottom to my appetite for them. Sell poor Harry, by all means, or shoot him. We are too poor to indulge our fine feelings with keeping such large pets (especially at other people's expense). What a pity no frank is to be got! I have told you nothing yet. No word ever came from Basil Montague. I have translated four songs into Italian—written a long excessively *spirituosa* letter to 'mia adorabile Clementina,' and many *graziose cartucie* besides. In truth, I have a *divino ingegno!*

You will come back strong and cheerful, will you not? I wish you were come, anyhow. Don't take much castor; eat plenty of chicken broth rather. Dispense my love largely. Mother returns

Спустившись, вони на мить зупинились. Мені нічого не було видно, та мій гострий слух не підвів — угадайте, що далі! Двійко дзвінких поцілунків! І слідом за ними — ледь вловиме: «Благослови вас Господь, міс -----!».

Тепер просто згадайте, яка з себе ця ----- -----. й подумайте, що там сталося! Якби він поцілував мене — це ще куди не йшло, але ---- з усіх-то людей! До речі, містер Крейк просто у захваті від Вас і надзвичайно вдячний С'юзен за ваше знайомство. Місіс Коул також нещодавно навідувалася, прочекала на мене цілу годину й зрештою, не дочекавшись, змушена була піти. Проте залишила записку, пропонуючи свою допомогу в пошуках прислуги.

Місіс Джон Стерлінґ ставиться до мене напрочуд тепло; але, здається, Джон усе зіпсує своєю наївністю. От днями, коли вона знову почала наполягати, щоб він зайнявся теологією, а не писав вірші, він їй відповів, що «їй варто обговорити це з місіс Карлайл, яка, як він знає, завжди на боці поетів». Він (Стерлінґ) нещодавно написав навдивовижу блискучу поему — півгодинну алегорію про союз ідеалу з реальністю. Це, безперечно, найкращий його витвір, який до того ж значно перевершив усі мої очікування. Каже, що коли писав саме цю поему, то подекуди думав: «Карлайлу точно сподобається».

Спустімось тепер до чогось більш земного й практичного — чи ба радше піднімемось, адже я всю попередню сторінку зайняла самими лиш ницими плітками. Вважаю, наскільки це взагалі можна передбачити, що Ви все ж не прогадали зі слугою: характер нікудишній, та все ж Ви кажете, що на вигляд вона кмітлива й добродушна, крім того, молода й працьовита. Тож, заради Бога, везіть її вже сюди, а я вже постараюсь зробити з неї щось путнє. Зрештою, ми надто переймаємось дрібницями, якими насправді можна було б просто знехтувати й не засмучувати себе. Якби ж людина завжди була в хорошому гуморі й здоров'ї, як воно й має бути, то й усі негаразди не вважалися б такими істотними. О, і заради Бога, не забудьте про вівсяну крупу, й, благаю, привезіть із дюжину бекону й шинки! Мій апетит не має меж, коли справа доходить до бекону із шинкою! Продайте, зрештою, бідолаху Гаррі — а то й застрельте його. Ми надто бідні, щоб потурати забаганкам своїх ніжних почуттів такими великими улюбленцями (ще й чужим коштом). Як шкода, що й одного франка[7] нам не знайти! А я так нічого важливого й не розповіла! Від Бейзіла Монтаґа жодної звістки так і немає. Також мені вдалося перекласти італійською чотири пісні — написала й чималий, надміру *spirituosa*[8] лист до *mia adorabile*[9] Клементини і ще з десяток *graziose cartucie* — милих дрібних записочок. Що й казати, я ж просто, як кажуть, *divino ingegno*[10].

Сподіваюсь, ви повернетесь до мене зміцнілим і збадьореним! Проте вже просто повертайтесь чим хутчіш! Й не налягайте на касторову

your kiss with interest. We go on tolerably enough; but she has vowed to hate all my people except Pepoli. So that there is ever a 'dark brown shadd' in all my little reunions. She has given me a glorious black-velvet gown, realising my *beau idéal* of Putz!

Did you take away my folding penknife? We are knifeless here. We were to have gone to Richmond to-day with the Silverheaded; but, to my great relief, it turned out that the steamboat is not running.

God keep you, my own dear husband, and bring you safe back to me. The house looks very empty without you, and my mind feels empty too.

Your JANE.

To T. Carlyle, Esq., Scotsbrig.
Chelsea: Sunday, Sept. 10, 1838.

Thou precious cheap!—I am rejoiced to find you working out your plan so strenuously and steadily. That is really one kind of virtue which does seem to me always its own reward. To have done the thing one meant to do, let it turn out as it may, 'is a good joy.' You will come home to me 'more than plumb,' with conscious manhood, after having reaped such a harvest of 'realised ideals.'

For me, I am purposely living without purpose, from hand to mouth, as it were, taking the good the gods provide me, and, as much as possible, shirking the evil—a manner of existence which seems to suit my constitution very well, for I have not had a single headache these three weeks, nor any bodily ailment, except occasional touches of that preternatural intensity of sensation, which, if one did not know it to be the consequence of sleeplessness, would pass for perfection of health rather than ailment; and which I study to keep down with such dullifying appliances as offer themselves, in dearth of 'a considerable hulk of porridge.' The people are very attentive to me—almost too attentive; for they make me talk more than is for the good of my soul, and go through a power of my tea and bread and butter! Nay, Cavaignac was found sitting yesterday when I came home from my drive, and said, with all the coldbloodedness imaginable, '*Voulez-vous me donner à dîner, madame?*'—an astounding question to a woman whose whole earthly prospects in the way of dinner were bounded there and then to one fried sole and two *pommes de terre!* And when this sumptuous repast was placed on the table, with the addition of a spoonful of

олію[11] — краще випийте курячого бульйону. Передавайте всім мої щирі вітання й любов! Мати шле Вам поцілунок у відповідь — і не один! Ми з нею вже якось та й ладимо, хоч вона заприсяглася ненавидіти увесь мій рід, окрім Пеполі. Тож «темно-коричневих тіней» її настрою мені не уникнути на жодних зустрічах. Усе ж вона подарувала мені вишукану сукню із чорного оксамиту — справжній *beau idéal*[12] розкішного вбрання!

До речі, чи не забрали Ви мій складний кишеньковий ножик із собою? У нас тут жодного ножика не залишилося! Збиралися сьогодні до Річмонда із Сивоволосим, та на моє превелике полегшення виявилося, що пароплав не ходить.

Хай береже Вас Господь, мій любий, і благословить Вашу подорож додому. Дім без Вас неначе спорожнів — як і моя душа.

Ваша ДЖЕЙН

Т. Карлайлові, ескваейру, Скотсбріґ.
Челсі: Неділя, 10 вересня, 1838

Мій любий бережливцю[13]!

Я тішуся, з яким завзяттям Ви втілюєте свої задуми. Це й справді одна з тих чеснот, яка сама собою уже і є винагородою. Зробити те, що задумав, хай як воно обернеться, — це вже «велика радість». Тож, я впевнена, Ви повернетеся до мене не лише зі «спокоєм на душі», а й з почуттям гідності справжнього мужчини, який зібрав такий щедрий урожай здійснених мрій і задумів.

Я ж, з іншого боку, навмисне живу без особливого наміру: задовольняюсь усім тим добрим, що дають мені боги, й відвертаюсь від усілякого зла. Такий спосіб життя мені безперечно підходить, адже за останніх три тижні у мене жодного разу не було головних болей чи інших тілесних недуг, хіба що іноді накриває якась «надлюдська чутливість», і якби не знати, що то від безсоння, подумала б, що це якраз-таки ознака «ідеального здоров'я». Глушу цю чутливість я всім, чим можу, адже, на превеликий жаль, звичної порції вівсяної каші зараз не знайти. Люди навколо надзвичайно уважні — можна навіть сказати, що *надто* уважні, бо забалакують мене до повної знемоги, а тим часом спустошують мої запаси чаю, хліба й масла! Ось, для прикладу, вчора, коли я повернулася додому з прогулянки, то зустрів мене не хто інший, як Каваньяк, який, відверто байдуже, запитав '*Voulez-vous me donner à dîner, madame?*'[14] — приголомшливе запитання до жінки, чиї перспективи на обід у той момент обмежувалися однією смаженою камбалою та двома *pommes de terre*[15]! І коли цю розкішну трапезу разом із нашвидкуруч приготованим хешом[16] подали на стіл, то він не стримався й вигукнув

improvised hash, he sat down to it exclaiming, *à plusieurs reprises: 'Mon Dieu, comme j'ai faim, moi!'* However, as Helen remarked, 'It's nae matter what ye gie him; for he can aye mak the bread flee!'

Our first two volumes of the 'Miscellanies' are published. I have sent you a copy. The edition consists of 1,000 copies; of these 500 are bound, 500 remain in sheets. The title-pages, of course, are all printed alike; but the publishers assure me that new title-pages can be struck off at a trifling expense, with the imprint of Saunders and Otley. The cost of a copy in sheets or 'folded' is 89 cents, and bound is $1.15 cents. The retail price is $2.50 cents a copy, and the author's profit is $1.00, and the bookseller's 35 cents per copy, according to my understanding of the written contract. (All of which. I have written off with faith and hope, but with infinite *ennui*, not understanding any more of cents than of hieroglyphics.) I think there is no doubt but the book will sell very well there; but if, for the reasons you suggest, you wish any part of it, you can have it as soon as ships can bring your will. We have printed half the matter. I should presently begin to print the remainder, inclusive of the article on Scott in two more volumes; but now I think I shall wait until I hear from you. Of those books we will print a larger edition, say 1,250 or 1,500, if you want a part of it in London; for I feel confident now that our public is a thousand strong. Write me, therefore, by the steam-packet your wishes. So you can 'consider,' cheap! and be prepared to answer the letter when I send it in a day or two in the lump.

For my part, I think I should vote for letting these good Americans keep their own wares; they seem to have an art, unknown in our island, of getting them disposed of. I can say nothing of how 'Sartor,'poor beast! is going on, only that people tell me, with provoking vagueness, from time to time, that they have read or heard honourable mention of it; but where, or when, or to what possible purport, they seem bound over by oath to be quite silent upon. Mrs. Buller, for example, the other day when I called at her house, said that she was glad to find it succeeding. 'Was it succeeding?' I asked, for I really was quite ignorant. Oh, she had heard and seen the most honourable notice of it. The individual most agog about it seems to be the young Catholic, whose name, I now inform and beg you to remember, is Mr. T. Chisholm Anstey. He sat with me one forenoon, last week, for a whole hour and a half, rhapsodising about you all the while; a most judicious young Catholic, as I ever saw or dreamt of. He had been 'in retreat,' as they call it, for three weeks—that is to say, in some Jesuit *La Trappe* establishment in the north of England—absolutely silent, which he was sure you would be glad to hear; and he is going back at Christmas to

à plusieurs reprises[17]*: 'Mon Dieu, comme j'ai faim, moi!'*[18]. Проте, як казала Гелен: «Не важливо, що йому подаси, бо він і хліб змете з тарілки».

Наших перших два томи *'Miscellanies'*[19] уже вийшли друком. Я надіслала Вам копію. Наклад складає 1000 примірників: з них 500 у палітурці й 500 без. Обкладинки там як зазвичай, проте видавці запевняють, що за символічну плату їх можна з легкістю замінити на нові, із позначкою видавництва *Saunders and Otley*[20]. Собівартість примірника в палітурці — $1.15, а без — 89 центів. У продажу ж він іде по $2.50, з яких, за моїм туманним розумінням контракту, авторові припадає один долар, а книгареві — 35 центів. (Усе це я розписала зі щирою вірою й надією на краще, але з безумовною *ennui*[21], розуміючись на всіх тих центах не краще, ніж на ієрогліфах.) Я переконана в тому, що продажі там будуть прехороші, але якщо Ви бажаєте якої частки для себе, то лиш повідомте мені, і я все відправлю, щойно отримаю Вашого листа. Наразі ми надрукували половину партії, й думаю, що варто продовжувати. Стаття про Скотта[22] буде включена в наступних два томи. Проте, можливо, я все ж спершу зачекаю на Вашу відповідь. Два наступних томи можуть мати тираж у 1250, а то й 1500 примірників, якщо бажаєте ще частину відправити до Лондону, адже я вважаю, що наших читачів уже безперечно не менше тисячі. Отож відпишіть мені, будь ласка, чим хутчіш. А тим часом можете «пороздумувати», мій любий бережливцю! й будьте готові відповісти на лист, щойно я його Вам надішлю за день чи два.

Як на мене, то варто дозволити нашим славним американцям залишити свої видання в себе, адже вони, здається, володіють якимось дивовижним мистецтвом, якого ми тут, на острові, ще не опанували: продавати їх. На жаль, нічого не можу сказати про те, як ідуть справи з бідолашним «Сартором»[23], лиш те, що люди час від часу, так ще й до нестями туманно, розповідають, що десь читали або ж чули схвальні відгуки про Ваш твір, усе ж не вдаючись у деталі про те, де, коли й що саме чули, так неначе дали обітницю мовчання. Для прикладу, місіс Булер, коли я навідалась до неї декілька днів тому, сказала, що вона рада його успіху. «Він справді успішний?» — запитала у неї я, адже уявлення не мала про долю твору. О, так, вона чула чи бачила найславнішу згадку про нього! А найзатятішим його шанувальником, здається, є молодий католик, чиє ім'я я Вам раджу запам'ятати — містер Т. Чисголм Енсті. Якогось ранку минулого тижня він провів зі мною цілих півтори години, вшановуючи Ваші твори — найрозсудливіший із усіх молодих католиків, яких будь-коли мені доводилось зустрічати чи ба навіть мріяти зустріти! Нещодавно він провів три тижні, як то кажуть, «на ретриті» — тобто в якомусь із єзуїтських Ла Траппе[24], що на півночі Англії — у повній тиші, про що, він певен, Ви з радістю послухали б. На Різдво він знову збирається туди на ще три тижні «спокою».

hold his peace for three weeks more! He has written an article on you for the 'Dublin Review,' which is to be sent to me as soon as published, and the Jesuits, he says, are enchanted with all they find in you. Your 'opinions about sacrifice, &c., &c., are entirely conformable to theirs!' 'After all,' said Darwin the other day, 'what the deuce is Carlyle's religion, or has he any?' I shook my head, and assured him I knew no more than himself. I told Mr. Chisholm Anstey I could not give him the lecture-book, as I was copying it. 'You copying it!' he exclaimed in enthusiasm; 'indeed you shall not have that toil; I will copy it for you; it will be a pleasure to me to write them all a second time'! So you may give him the ten shillings; for he actually took away the book, and what I had done of it, *par vive force!* I wish some other of your admirers would carry off the bed-curtains by *vive force*, and finish them also; for, though I have had a sempstress helping me for three days, they are still in hand. Perhaps a Swedenborgian will do that?

Baron von Alsdorf came here the other night, seeking your address, to write to you for a testimonial. 'Such is the lot of celebrity i' the world.' Oh! my 'Revolution' and 'Sartor' are come home, such loves of books! quite beautiful; but such a price! seven shillings per volume! for half-binding! 'Was there ever anything in the least like it?' The Fraserian functionary seemed almost frightened to tell me; but seeing I could make nothing of debating about it, I contented myself with saying: 'Well, «French Revolutions» are not written every day, and the outside should be something worthy of the in.' The man, apparently struck with admiration of my sincerity and contempt of money, bowed involuntarily, and said, 'It is indeed a book that cannot have too much expense put upon it.' 'Why the deuce, then,' I was tempted to answer, 'don't you give us something for it?' The 'German Romance' is to be done in calf at 3s. 6d. a volume. Do not trouble your head about my investing so much capital in the binding of these hooks. With such a prospect of cents, it were sheer parsimony not to give them a good dress. I have unpacked your wine, and even tasted it; and lo! it proves to be two dozen pint bottles of exquisite port! which disagrees with you. Did you not understand it was to have been Madeira? My Malmsey is not come yet. How I laughed, and how Cavaignac shouted at your encounter with Mrs. 'Ickson. Indeed, your whole letter was most entertaining and satisfactory. Do not be long in sending me another; they are very refreshing, especially when they praise me! This is not so good 'a return' as I could wish to make you; but in a single sheet one is obliged to *manger* all superfluous details, though these are more interesting to the absent than more important matter. Robertson called on me the other day, wondering if you were writing anything for him.

Крім того, він написав про Вас статтю для «Даблін Рев'ю»[25], яку я отримаю, щойно вона вийде друком. А єзуїти, за його словами, просто в захваті від усіх Ваших ідей. Ваші «думки щодо жертовності і т. д. і т. п. цілком співзвучні з їхніми!». «У що, врешті-решт, — нещодавно запитав мене Дарвін, — вірить Ваш Карлайл?». Кажу йому, що знаю за це не більше й не краще, аніж він сам. Я також повідомила містера Т. Чизголма Енсті, що не зможу дати йому книгу лекцій, адже якраз займаюсь її переписуванням. «Переписуванням? — він із захватом вигукнув. — Дозвольте звільнити Вас від цієї марудної справи! Це була б велика честь і насолода для мене переписати їх замість Вас!». Тож можете вручити йому тих десять шилінгів, адже він таки забрав книжку й те, що я вже встигла переписати, *par vive force!*[26] Якби ж ще хтось із Ваших шанувальників допоміг мені із завісами для ліжка з таким же ентузіазмом і завершив усе замість мене! Бо хоч я вже три дні маю швачку в помічницях, вони досі не готові. Можливо, хтось зі сведенборгіанців[27]?

Якогось вечора завітав барон фон Альсдорф, просив Вашої адреси. Каже, що хотів би попросити у Вас рекомендаційного листа, й додав: «Така вже доля знаменитостей». О! як я могла забути! «Революція»[28] й «Сартор» уже в мене, які ж красиві книги! але і яка ж ціна! сім шилінгів за том! і то у напівшкіряній палітурці! «Чи хто коли бачив щось подібне?» — працівник «Фрейзера»[29] чи не з переляком говорив мені це, але для мене не було сенсу в суперечках, тож я просто йому відповіла: «Ну, "Французькі революції" не кожен день пишуться, тож і обкладинка повинна відповідати тому, що всередині». Чоловік, очевидно, у захваті від моєї щирості й зневаги до грошей та цін, мимоволі вклонився й відповів: «Це й справді книга, на яку не шкода жодних витрат». — «То чому ж, — мала я спокусу відповісти, — ви й самі чогось не пожертвуєте на таку ж то книгу?» «Німецьку романтику»[30] буде оправлено в телячу шкіру по 3 шилінги 6 пенсів за том. Не зважайте, що я стільки вкладаюсь у обкладинки, адже з такими перспективами на продажі було б скупістю не зробити їх якомога красивішими. Я нарешті розпакувала Ваші вина, й навіть уже спробувала. І любий! виявляється там дві дюжини пінтових пляшок чудового портвейну! який Вам, до речі, шкідливо вживати. Хіба Ви не зрозуміли, що це мала бути мадера? Моя мальвазія, на жаль, ще не доставлена. О, скільки радості мені приніс Ваш лист, і як Каваньяк вигукував, почувши за Вашу зустріч із місіс Іксон. Безумовно, весь лист був напрочуд дотепним і приємним. Не зволікайте з відправкою наступного — вони так підбадьорюють, особливо якщо в них є похвала на мою адресу! Це не та «відповідь», яку я б бажала Вам відправити, однак на один аркуш паперу всіх цікавих подробиць не помістити, хоча саме вони зазвичай є значно цікавішими за більш серйозні справи, особливо для тих, хто далеко. Робертсон нещодавно заходив,

He has had a splutter with Leigh Hunt—always spluttering. He talked much of Harriet's 'tail of hundreds' at Newcastle till I could not help fancying her as one of those sheep Herodotus tells about. I wonder how many things I have forgotten? Kind regards to them all, and to yourself what you can say of most affectionate. I drive almost every day. Elizabeth's letter is not come yet; but I will write forthwith whether or no.

Your unfortunate
GOODY.

Quotations from the Carlyles' letters about the Brontë sisters' novels

Thomas Carlyle to John Forster
26 November 1847
Dear Forster,—Many thanks; you have really done me a deliverance by that *Eyre*:—but where is the 3*d* volume! Is it under durance, at the reviewer's, till today? Pray send the 3*d* volume too…

Jane Welsh Carlyle to Thomas Carlyle
14 January 1848
Then Miss Williams Wynne came and undaunted by the fact of a *bedroom* stayed with me two hours—not letting *me* talk too much but amusing me all she could—she is a good kind woman I think and with plenty of sense when she *dare* come out with it. She tells me the town is all full of news that "Jane Eyre has been written by Mr Thacke[ra]y's *mistress*."

Jane Welsh Carlyle to John Forster
26 February 1848
Have you the other novels of the Currell Bell people?—I should like them *any time*— […]

Jane Welsh Carlyle to John Forster
20 or 21 Mar. 1848
Not *Thursday* dear Mr Forster—C. dines with Emerson at the Barings on Thursday.— Tomorrow night do come—*Witherington Hights* or *any think*!

Jane Welsh Carlyle to Jeannie Welsh
6 Nov. 1849

цікавлячись, чи Ви нічого для нього не готуєте. Він, як зазвичай, посварився із Лі Гантом. Багато розповідав про «хвіст» із сотень шанувальників Гаррієт у Ньюкаслі, аж я не могла не уявити її однією з овечок Геродота. Цікаво, чи багато я забула ще Вам розповісти? Передавайте всім мої найщиріші вітання, а собі — що можете сказати найніжніше. Я чи не щодень виїжджаю на прогулянку. Листа від Елізабет так і не отримала, проте я напишу їй знову в будь-якому разі.

Ваша нещасна
ДРУЖИНА[31]

Цитати із листів Карлайлів щодо романів сестер Бронте

Томас Карлайл Джону Форстеру
26 листопада 1847
Дорогий Форстере, я Вам вельми вдячний; Ви справді зробили мені чималу приємність, надіславши копію «Ейр»[32] — але де ж третій том! Він усе ще в рецензента, по сей-то день? Благаю, надішліть ще й третій том також…

Джейн Велш Карлайл Томасу Карлайлу
14 січня 1848
Тоді завітала міс Вільямс Вінн і, не злякавшись навіть того, що я в ліжку, залишилась зі мною аж на дві години — не даючи *мені* багато говорити, але всіляко мене розважаючи — вона, здається, добра й цілком розсудлива жінка, коли лиш наважується показати себе. Каже, місто гуде новиною, нібито «“Джейн Ейр” написала *коханка* містера Теккерея».

Джейн Велш Карлайл Джону Форстеру
26 лютого 1848
Чи маєте й інші романи Каррел Белів[33]? — Я була б щаслива отримати їх *чим хутчіш*— […]

Джейн Велш Карлайл Джону Форстеру
20 або 21 березня 1848
Не у четвер, любий містере Форстере, — у четвер К. вечеряє із Емерсоном у Барінґсів — проте завтра, прошу, приходьте — «Буремний перевал» чи ще що!

Джейн Велш Карлайл Джині Велш
6 листопада 1849
Останніх два дні весь мій час зайнятий читанням — роману! «Ширлі» — не те щоб історія була такою «захопливою», але я дістала її

For the last two days I have been wholly occupied in reading—a novel! *Shirley*—not that the interest was so very 'absorbing' but I had it from the London Library in an *unlawful* manner on condition of returning it as fast as possible—the fact that I made this effort to get a *novel* was wonderful enough—but you see I get the credit with certain critics in style of writing these Jane Eyre books myself—and I was curious to see whether the new one was up to my reputation!— besides Anthony S had told me *Shirley* (the woman) was so ridiculously like myself that the Author must have drawn it from me feature by feature—I was curious to know what he thought ridiculously like me—and have reason to be satisfied! especially with the *age* of my likeness…

Jane Welsh Carlyle to John Forster
6 Nov. 1849
Meanwhile Do not trouble to send me *Shirley*; I have just finished that—not—masterly production—now that this Authoress has left off "*corsing & schvering*' (as my German master used to call it) one finds her neither very lively nor very original still I should like very much to know her name—*can* you tell it me?—As if she have not *kept company* with me in this life, we must have been much together in some previous state of existence—I perceive in her book so many things I have said myself printed without alteration of a word.

Jane Welsh Carlyle to John A. Carlyle
10 Nov. 1849
… I have taken a *spree* of Novel reading, too,—read *Shirley* last week, by the Authoress of *Jane Eyre*, and one of Trollope's,—having been taken one day to Mrs. Procter's to see Trollope in her own house, and introduced to her as a friend from the Country—(*that* at my own desire, for fear that she would return the call) and having found her a shrewd, honest woman to hear talk—but her Book is rubbishy in the extreme—and Shirley ain't much better—that spell of novel reading and a dinner at Knight the Publisher's, to patch up a feud with Harriet Martineau, is all in the shape of *amusement* that I have taken since my return—and not much more amusing than darning stockings. …

Jane Welsh Carlyle to Helen Welsh
4 Jul. 1850
I also met Jane Eyre (Miss Bronte) one night at Thackeays, a less figure than Geraldine and extremely unimpressive to *look at*— […]

з Лондонської бібліотеки не найгіднішим способом і за умови, що поверну її, тільки-но зможу — той факт, що я доклала стільки зусиль заради *роману*, уже свідчить про чимало. Але, бачите, деякі критики приписують мені авторство «Джейн Ейр», тож, очевидно, мені стало цікаво, чи відповідає цей новий роман моїй репутації! До того ж Ентоні С. сказав, що *Ширлі* (жінка з роману) — точнісінько моя копія, неначе її списували з мене риса за рисою! Тож захотілося дізнатися, що саме він мав на увазі — і мушу визнати, результат мене потішив! Особливо те, скільки років «моїй копії»!

Джейн Велш Карлайл Джону Форстеру
6 листопада 1849
А тим часом немає потреби надсилати мені «Ширлі», я вже закінчила цей — не такий уже й — майстерний роман. Відколи авторка перестала "*corsing & schvering*" (як говорив мій німецький учитель), її твори вже не настільки бадьорі й оригінальні, але я все ще до нестями хотіла б дізнатися її ім'я — Ви ж *можете* ним зі мною поділитися? Навіть якщо в цьому житті ми з нею не знайомі, десь у минулому ми точно були нерозлийвода. У її книгах я знаходжу стільки всього того, що й сама не раз говорила — іноді навіть без жодних змін!

Джейн Велш Карлайл Джону А. Карлайлу
10 листопада 1849
…Останнім часом я просто безперестанку зачитуюсь романами. Приміром, минулого тижня завершила «Ширлі», від авторки «Джейн Ейр», і ще один від Троллоп — після того як місіс Проктер потягла мене до дому Троллоп, аби познайомитись із нею «по-домашньому», представивши мене «знайомою із провінції» (*це* вже за моїм бажанням, аби тільки вона не відповіла мені візитом). У розмові вона виявилась цілком розсудливою й щирою жінкою — на відміну від її книги, яка є чистим непотребом. Та й «Ширлі» не надто краща. От і всі мої *розваги* відтоді, як повернулася — хіба що ще обід у видавця Кнайта, аби замиритися з Гаррієт Мартіно. Але й ці розваги — не веселіші за штопання панчіх…

Джейн Велш Карлайл Гелен Велш
4 липня 1850
Я також мала честь зустрітися із Джейн Ейр (міс Бронте) якось у Теккерея — вона виявилася нижчою навіть за Джеральдін і вкрай непримітною з вигляду — […]

З англійської переклала Євгенія Карпець

РОЗДІЛ 6

РОБЕРТ ЛЬЮЇС СТІВЕНСОН

Картограф людських пристрастей

Роберт Льюїс Стівенсон (*Robert Louis Stevenson*, 1850–1894) — представник літературного неоромантизму. Найбільш знаний пригодницьким романом «Острів скарбів» *(The Treasure Island*, 1883), який захоплює юних читачів неймовірними історіями про подорожі й екзотику далеких країв, відвагу романтичних героїв та їхню дружбу.

Ще один найвідоміший твір Стівенсона — «Химерна пригода з доктором Джекілом та містером Гайдом» *(The Strange Case of Doctor Jekyll and Mr. Hyde,* 1886), в якій не лише імена, а й місце дії англійські.

Утім шотландського в Стівенсоні було пребагато. Найперше — походження; по лінії матері він належав до стародавнього роду Белфурів. Уже в зрілому віці змінив прізвище на батькове. Добре відомо, що Томасу Стівенсону в історії Шотландії належить особливе місце — інженер, президент Единбурзького королівського товариства й Королівського шотландського товариства мистецтв, а ще — винахідник, і це винайденою ним метеорологічною будкою (*aka* екран Стівенсона) дотепер користуються по всьому світу.

Роберт здобув юридичну освіту в Единбурзькому університеті, як і Вальтер Скотт. У рідному Единбурзі прожив 39 із 44 років свого життя, інші — через туберкульоз, на який страждав змалечку, — змушений був проводити на виїзді: у Давосі, на півдні Франції, у США, врешті переїхав на Самоа в Полінезії з більш сприятливим для його стану кліматом. З історією Шотландії пов'язана його літературна творчість: балади, написані у стилі народної поезії, історична проза — про події драматичного XVIII століття його романи «Володар Баллантре» (*Master of Ballantrae*, 1889), «Викрадений» (*Kidnapped,* 1886*),* «Катріона» (*Catriona*, 1893).

Стівенсон засуджував британський колоніалізм, тому на Самоа його серце, думки та дії були на боці місцевого населення, яке боролося з англійськими та іншими колонізаторами.

Українською перекладено романи «Острів скарбів», «Чорна стріла», «Кораблетроща», «Катріона», «Викрадений», декілька оповідань і балада «Вересовий трунок».

Його перекладали Юрій Корецький, Іван Коваленко, Валерій Бойченко, Олександр Терех, Микола Дмитренко, Юрій Лісняк, Максим Стріха та ін.

Роберт Стівенсон, якого ми не знаємо, — це автор історій, в яких він постає в амплуа спостерігача людської вдачі. Йдеться про притчі, які розхитували однозначність моральної настанови, розчиняючись у метафізичній глибині («Жовта фарба»). Часом були іронічними («Персонажі історії», «Чотири реформатори», «Читач»). А були й ті, які нагадують Езопові байки. Усі вони вийшли друком через два роки після смерті автора разом із «Джекілом і Гайдом» та вплинули на письменників, як-от Хорхе Луїс Борхес, який згодом переклав їх іспанською.

Завершальна «Пісня завтрашнього дня» написана простою мовою, має характерну для фольклорної оповіді динамічну фабулу, з підкреслено мінімалістичним світом персонажів, які більше нагадують образи-символи, ніж реальних людей, виділяється великим обсягом. Усе це важливі елементи художнього світу, причому впізнавано шотландського, який має відкрити перед читачем приховані виміри людського буття.

Переклади згаданих творів публікуються у нас уперше.

Невеличкий поетичний твір наприкінці розділу — то рядки зі Стівенсового «Реквієму», які викарбувані на його могильній плиті на Самоа.

Лілія Мірошниченко

Fables
By Robert Louis Stevenson

The Persons of the Tale

After the 32nd chapter of "Treasure Island", two of the puppets strolled out to have a pipe before business should begin again, and met in an open place not far from the story.

"Good-morning, Cap'n," said the first, with a man-o"-war salute, and a beaming countenance.

"Ah, Silver!" grunted the other. "You're in a bad way, Silver."

"Now, Cap'n Smollett," remonstrated Silver, "dooty is dooty, as I knows, and none better; but we're off dooty now; and I can't see no call to keep up the morality business."

"You're a damned rogue, my man," said the Captain.

"Come, come, Cap'n, be just," returned the other. "There's no call to be angry with me in earnest. I'm on'y a chara'ter in a sea story. I don't really exist."

"Well, I don't really exist either," says the Captain, "which seems to meet that."

"I wouldn't set no limits to what a virtuous chara'ter might consider argument," responded Silver. "But I'm the villain of this tale, I am; and speaking as one sea-faring man to another, what I want to know is, what's the odds?"

"Were you never taught your catechism?" said the Captain. "Don't you know there's such a thing as an Author?"

"Such a thing as a Author?" returned John, derisively. "And who better'n me? And the p'int is, if the Author made you, he made Long John, and he made Hands, and Pew, and George Merry—not that George is up to much, for he's little more'n a name; and he made Flint, what there is of him; and he made this here mutiny, you keep such a work about; and he had Tom Redruth shot; and--well, if that's a Author, give me Pew!"

"Don't you believe in a future state?" said Smollett. "Do you think there's nothing but the present story-paper?"

"I don't rightly know for that," said Silver; "and I don't see what it's got to do with it, anyway. What I know is this: if there is sich a thing

Притчі
Роберт Льюїс Стівенсон

Персонажі історії

Після тридцять другого розділу «Острова скарбів» двоє маріонеток вийшли закурити люльки перед тим, як знову взятися до справи, і зустрілися на відкритій місцині неподалік від самого сюжету.

— Добридень, кеп, — сказав перший, супроводжуючи слова військовим салютом, а обличчя його сяяло.

— А, Сілвере! — пробурмотів інший. — Кепські у тебе справи, Сілвере.

— Ну-у, кеп Смоллет, — заперечив Сілвер, — служба є служба, як я його зна', і краще за багатьох; але ми зараз не на службі, тож не бачу причин підтримувати всю цю моральну виставу.

— Ти ж бісів шахрай, друже мій, — сказав капітан.

— Та годі вам, кепе, будьте справедливим, — відказав інший. — Немає сенсу аж так гніватися. Я ж усього лише персонаж морського роману. Мене не існує насправді.

— Ну, мене теж, — відповів капітан. — І, здається, цим усе сказано.

— Я б не став обмежувати те, що доброчесний персонаж може вважати аргументом, — зауважив Сілвер. — Але я — лиходій у цій історії, і, кажучи як моряк морякові, от що мені насправді цікаво: яка, власне, різниця?

— Хіба тебе не вчили катехізису[1]? — запитав капітан. — Хіба ти не знаєш, що існує така річ, як Автор?

— Та що ви! Автор, кажете? — насмішкувато відгукнувся Джон. — А хто краще за мене це знає? Але суть от у чому: якщо Автор створив вас, то створив і Довгого Джона, і Гендса, і П'ю, і Джорджа Меррі — хоча Джордж, правду кажучи, так собі, він майже що лише ім'я; створив і Флінта, чи те, що від нього лишилось; і заколот цей, про який ви стільки галасуєте, теж його рук справа; і це він Томові Редруту кулю прописав; то якщо це — Автор, то вже краще мені П'ю!

— Ти що, не віриш у майбутнє? — запитав Смоллет. — Думаєш, існує тільки цей сюжет на клапті паперу?

— Та я й не знаю, як воно там, — відповів Сілвер. — І до чого тут це? Знаю одне: якщо Автор таки існує, то я — його улюблений

as a Author, I'm his favourite chara'ter. He does me fathoms better'n he does you--fathoms, he does. And he likes doing me. He keeps me on deck mostly all the time, crutch and all; and he leaves you measling in the hold, where nobody can't see you, nor wants to, and you may lay to that! If there is a Author, by thunder, but he's on my side, and you may lay to it!"

"I see he's giving you a long rope," said the Captain. "But that can't change a man's convictions. I know the Author respects me; I feel it in my bones; when you and I had that talk at the blockhouse door, who do you think he was for, my man?"

"And don't he respect me?" cried Silver. "Ah, you should "a" heard me putting down my mutiny, George Merry and Morgan and that lot, no longer ago'n last chapter; you'd heard something then! You'd "a" seen what the Author thinks o" me! But come now, do you consider yourself a virtuous chara'ter clean through?"

"God forbid!" said Captain Smollett, solemnly. "I am a man that tries to do his duty, and makes a mess of it as often as not. I'm not a very popular man at home, Silver, I'm afraid!" and the Captain sighed.

"Ah," says Silver. "Then how about this sequel of yours? Are you to be Cap'n Smollett just the same as ever, and not very popular at home, says you? And if so, why, it's "Treasure Island" over again, by thunder; and I'll be Long John, and Pew'll be Pew, and we'll have another mutiny, as like as not. Or are you to be somebody else? And if so, why, what the better are you? and what the worse am I?"

"Why, look here, my man," returned the Captain, "I can't understand how this story comes about at all, can I? I can't see how you and I, who don't exist, should get to speaking here, and smoke our pipes for all the world like reality? Very well, then, who am I to pipe up with my opinions? I know the Author's on the side of good; he tells me so, it runs out of his pen as he writes. Well, that's all I need to know; I'll take my chance upon the rest."

"It's a fact he seemed to be against George Merry," Silver admitted, musingly. "But George is little more'n a name at the best of it," he added, brightening. "And to get into soundings for once. What is this good? I made a mutiny, and I been a gentleman o" fortune; well, but by all stories, you ain't no such saint. I'm a man that keeps company very easy; even by your own account, you ain't, and to my certain knowledge you're a devil to haze. Which is which? Which is good, and which bad? Ah, you tell me that! Here we are in stays, and you may lay to it!"

"We're none of us perfect," replied the Captain. "That's a fact of religion, my man. All I can say is, I try to do my duty; and if you try to do yours, I can't compliment you on your success."

персонаж. Він мене виписує на цілу милю більше, ніж вас — о як, на милю! І він це робить із задоволенням. Тримає мене на палубі майже весь час, з костуром і всім іншим; а вас кидає в трюм, де вас ніхто не бачить і бачити не хоче — і можете в тому не сумніватися! Якщо вже є Автор, то, побий його грім, явно на моєму боці — й от запишіть собі це!

— Бачу, він дає тобі забагато волі, — сказав капітан. — Але це не змінює переконань людини. Я впевнений, що Автор мене поважає — відчуваю всім своїм єством. Згадай нашу розмову біля дверей блокгаузу[2] — на чиєму, по-твоєму, він був боці?

— А хіба мене він не поважає? — вигукнув Сілвер. — Та ви б чули, як я придушував бунт, як Джорджа Меррі й Морґана на місце ставив — щойно в попередньому розділі! Ви б побачили, що Автор думає про мене! Але скажіть, старий пройдисвіте, ви справді вважаєте себе цілком доброчесним персонажем?

— Боже борони! — урочисто мовив капітан Смоллет. — Я чоловік, що прагне діяти по совісті, а виходить по-всякому. Та й вдома я не те щоб Томас Тью[3], Сілвере... — і капітан тяжко зітхнув.

— То що там далі? — питає Сілвер. — Залишитесь тим самим капітаном Смоллетом, як ви кажете, нікому не потрібним на суходолі? І якщо так, то, якір мені в бухту, це знову «Острів скарбів»; і я буду Довгим Джоном, а П'ю буде П'ю, і в нас, певно, буде ще один бунт. Чи, може, ви маєте бути кимось іншим? І якщо так, то чим ви кращі? І чим я гірший?

— Послухай, друже, — відповів капітан. — Я й сам не розумію, як ця історія виникла. Як так сталося, що ти і я, яких не існує, сидимо тут і балакаємо, та ще й куримо люльки, наче справжні? Ну от, хто я тоді такий, щоб йти на всіх вітрилах зі своїми висновками? Але я знаю, що Автор на боці добра — він сам мені це каже, воно з-під пера витікає, коли він пише. Оце й усе, що мені треба знати, а решта вже як є.

— Діло кажете, Джорджу Меррі він не дуже сприяв, — визнав Сілвер задумливо. — Але Джордж і справді не більше, ніж ім'я, — додав він, оживаючи. — То давайте дістанемось до суті: що ж воно таке — це ваше добро? Я організував заколот, був справжнім джентльменом удачі[4]; але ж, за всіма розповідями, ви й самі не святі. Я людина, яка дуже легко знаходить спільну мову; ви, як кажете — навпаки, часом ще той морський диявол. То що є що? Що є добро, а що зло? Ага, ось ви мені це скажіть! От ми і припливли, запишіть!

— Ніхто з нас не ідеальний, — відповів капітан. — І це релігійний факт, друже. Все, що можу сказати, — я намагаюсь виконати свій обов'язок. А от якщо ти теж намагаєшся — то цього зовсім не видно.

— То ви в нас названий суддя, га? — насмішкувато промовив Сілвер.

"And so you was the judge, was you?" said Silver, derisively.

"I would be both judge and hangman for you, my man, and never turn a hair," returned the Captain. "But I get beyond that: it mayn't be sound theology, but it's common sense, that what is good is useful too--or there and thereabout, for I don't set up to be a thinker. Now, where would a story go to if there were no virtuous characters?"

"If you go to that," replied Silver, "where would a story begin, if there wasn't no villains?"

"Well, that's pretty much my thought," said Captain Smollett. "The Author has to get a story; that's what he wants; and to get a story, and to have a man like the doctor (say) given a proper chance, he has to put in men like you and Hands. But he's on the right side; and you mind your eye! You're not through this story yet; there's trouble coming for you."

"What'll you bet?" asked John.

"Much I care if there ain't," returned the Captain. "I'm glad enough to be Alexander Smollett, bad as he is; and I thank my stars upon my knees that I'm not Silver. But there's the ink-bottle opening. To quarters!"

And indeed the Author was just then beginning to write the words:

Chapter XXXIII.

The Yellow Paint

In a certain city there lived a physician who sold yellow paint. This was of so singular a virtue that whoso was bedaubed with it from head to heel was set free from the dangers of life, and the bondage of sin, and the fear of death for ever. So the physician said in his prospectus; and so said all the citizens in the city; and there was nothing more urgent in men's hearts than to be properly painted themselves, and nothing they took more delight in than to see others painted. There was in the same city a young man of a very good family but of a somewhat reckless life, who had reached the age of manhood, and would have nothing to say to the paint: "To-morrow was soon enough," said he; and when the morrow came he would still put it off. He might have continued to do until his death; only, he had a friend of about his own age and much of his own manners; and this youth, taking a walk in the public street, with not one fleck of paint upon his body, was suddenly run down by a water-cart and cut off in the heyday of his nakedness.

This shook the other to the soul; so that I never beheld a man more earnest to be painted; and on the very same evening, in the presence of all his family, to appropriate music, and himself weeping aloud, he received three complete coats and a touch of varnish on the top.

— Я б був і суддею, і катом для тебе, друже мій, і оком би не змигнув, — відповів капітан. — Але йду далі: може, це й нездорова теологія, але ж це здоровий глузд: те, що добре, те й корисне, чи щось таке, не суть, на роль мудреця не претендую. Скажи, куди б завела історія, якби в ній не було доброчесних персонажів?

— Якщо вже на те пішло, — відповів Сілвер, — то звідки б вона почалася, якби не було лиходіїв?

— От і я так вважаю, — мовив капітан Смоллет. — Авторові потрібен сюжет — от що він хоче. А щоб мати сюжет і дати життя, наприклад, лікарю, він мусить прописувати таких, як ти й Гендс. Але він на боці правди, зарубай собі на носі! Твоя історія ще не закінчилася — неприємності ще попереду!

— Поб'ємось об заклад? — запитав Джон.

— Та мені й байдуже, якщо їх там нема, — відповів капітан. — Я безмежно дякую долі, що прописаний Александром Смоллетом, хоч яким би поганим він був, а не он Сільвером. Тисяча чортів, чорнильниця відкривається! По місцях!

І справді, саме в ту мить Автор почав писати:

Розділ XXXIII.

Жовта фарба

В одному місті жив собі лікар, який продавав жовту фарбу. Це була така особлива фарба, що хто нею обмастився з голови до п'ят, той назавжди звільнявся від небезпек життя, тягаря гріха й страху перед смертю. Так принаймні писалося в його проспекті. І так само твердили всі мешканці міста. Не було в їхніх серцях нічого бажанішого, ніж бути ретельно вкритим тою фарбою, а ще більше — бачити перехожих у такому самому кольорі.

У тому ж місті жив молодий чоловік з гарної родини, хоч і з не надто зразковою поведінкою. До повноліття він уже доріс, але про фарбу й чути не хотів.

— Завтра буде час, — казав він. — Завтра й все зроблю.

А коли наставало оте «завтра», він знову відкладав.

Може, й далі відкладав би, аж до самої смерті, якби не товариш — ровесник, такий самий легковажний. Якось цей молодик ішов собі вулицею, не маючи й краплі фарби на тілі, і зненацька потрапив під водовіз. Його розчавило просто на очах — у самому розквіті незабарвленої юності.

Це так вразило нашого героя, що я не бачив ще людини, яка б аж так прагнула вкрити себе фарбою. Того ж вечора, при всій

The physician (who was himself affected even to tears) protested he had never done a job so thorough.

Some two months afterwards, the young man was carried on a stretcher to the physician's house.

"What is the meaning of this?" he cried, as soon as the door was opened. "I was to be set free from all the dangers of life; and here have I been run down by that self-same water-cart, and my leg is broken."

"Dear me!" said the physician. "This is very sad. But I perceive I must explain to you the action of my paint. A broken bone is a mighty small affair at the worst of it; and it belongs to a class of accident to which my paint is quite inapplicable. Sin, my dear young friend, sin is the sole calamity that a wise man should apprehend; it is against sin that I have fitted you out; and when you come to be tempted, you will give me news of my paint."

"Oh!" said the young man, "I did not understand that, and it seems rather disappointing. But I have no doubt all is for the best; and in the meanwhile, I shall be obliged to you if you will set my leg."

"That is none of my business," said the physician; "but if your bearers will carry you round the corner to the surgeon's, I feel sure he will afford relief."

Some three years later, the young man came running to the physician's house in a great perturbation. "What is the meaning of this?" he cried. "Here was I to be set free from the bondage of sin; and I have just committed forgery, arson and murder."

"Dear me," said the physician. "This is very serious. Off with your clothes at once." And as soon as the young man had stripped, he examined him from head to foot. "No," he cried with great relief, "there is not a flake broken. Cheer up, my young friend, your paint is as good as new."

"Good God!" cried the young man, "and what then can be the use of it?"

"Why," said the physician, "I perceive I must explain to you the nature of the action of my paint. It does not exactly prevent sin; it extenuates instead the painful consequences. It is not so much for this world, as for the next; it is not against life; in short, it is against death that I have fitted you out. And when you come to die, you will give me news of my paint."

"Oh!" cried the young man, "I had not understood that, and it seems a little disappointing. But there is no doubt all is for the best: and in the meanwhile, I shall be obliged if you will help me to undo the evil I have brought on innocent persons."

"That is none of my business," said the physician; "but if you will go round the corner to the police office, I feel sure it will afford you relief to give yourself up."

родині, під відповідний музичний супровід і зі сльозами на очах, він вкрився трьома щедрими шарами фарби та ще й лаком зверху.

Сам лікар, зворушений до глибини душі, запевняв:

— За всі роки не пам'ятаю такої якісної роботи.

Десь за два місяці після цього юнака принесли на ношах до будинку лікаря.

— Як це зрозуміти? — вигукнув він, тільки-но відчинили двері. — Мене мали звільнити від усіх небезпек життя, а тут я знову потрапив під той самий водовіз — і зламав ногу!

— Отакої! — мовив лікар. — Дуже прикро. Але бачу, що мушу пояснити тобі дію моєї фарби. Зламана кістка — це дрібниця. До того ж вона належить до типу нещасть, проти яких моя фарба не діє. Гріх, мій юний друже, — ось єдине лихо, якого варто остерігатись. Саме від гріха я тебе й захистив. Ось коли тебе спокуса схопить за барки — тоді й побачиш дію фарби.

— О! — сказав юнак. — А я цього не зрозумів. Якось... навіть розчарувався. Але, певно, на те Божа воля. А тим часом, не могли б ви хоч ногу полікувати?

— Це вже не до мене, — відповів лікар. — Але якщо тебе занесуть за ріг — там хірург. Він, гадаю, зможе допомогти.

Минуло три роки. І ось юнак прибігає до лікаря стривожений, мов після гонитви.

— Що за чортівня?! — вигукнув він. — Я мав бути вільним від гріха, а щойно обманув, влаштував пожежу та ще скоїв убивство!

— Отакої... Це справді серйозно. Швидко роздягайся!

Щойно юнак роздягнувся, лікар оглянув його з ніг до голови.

— Слава Богу! — з полегшенням мовив лікар. — Жодної тріщинки! Усе, як новеньке. Твоя фарба в ідеальному стані.

— Святі небеса! — вигукнув той. — То навіщо вона тоді потрібна?

— Бачу, знову доведеться пояснювати, — мовив лікар. — Фарба не так уже й заважає грішити — вона просто пом'якшує наслідки. Це важливо не в цьому, а в наступному житті. Вона не проти життя, а проти смерті. От як помирати будеш — тоді й побачиш, як працює.

— О! — сказав юнак. — І цього я теж не зрозумів... Знову розчарування. Але, певно, все на краще. А тим часом, чи не могли б ви допомогти мені виправити зло, яке я наробив невинним людям?

— Це вже не до мене, — сказав лікар. — Але якщо зазирнеш у поліцію за рогом, переконаний, що тобі полегшає, якщо сам зізнаєшся й віддаси себе в руки правосуддя.

Ще за шість тижнів лікаря викликали до міської в'язниці.

Six weeks later, the physician was called to the town gaol. "What is the meaning of this?" cried the young man. "Here am I literally crusted with your paint; and I have broken my leg, and committed all the crimes in the calendar, and must be hanged to-morrow; and am in the meanwhile in a fear so extreme that I lack words to picture it."

"Dear me," said the physician. "This is really amazing. Well, well; perhaps, if you had not been painted, you would have been more frightened still."

The Four Reformers

Four reformers met under a bramble bush. They were all agreed the world must be changed. "We must abolish property," said one.

"We must abolish marriage," said the second.

"We must abolish God," said the third.

"I wish we could abolish work," said the fourth.

"Do not let us get beyond practical politics," said the first. "The first thing is to reduce men to a common level."

"The first thing," said the second, "is to give freedom to the sexes."

"The first thing," said the third, "is to find out how to do it."

"The first step," said the first, "is to abolish the Bible."

"The first thing," said the second, "is to abolish the laws."

"The first thing," said the third, "is to abolish mankind."

The Reader

"I never read such an impious book," said the reader, throwing it on the floor.

"You need not hurt me," said the book; "you will only get less for me second hand, and I did not write myself."

"That is true," said the reader. "My quarrel is with your author."

"Ah, well," said the book, "you need not buy his rant."

"That is true," said the reader. "But I thought him such a cheerful writer."

"I find him so," said the book.

"You must be differently made from me," said the reader.

"Let me tell you a fable," said the book. "There were two men wrecked upon a desert island; one of them made believe he was at home, the other admitted—"

"Oh, I know your kind of fable," said the reader. "They both died."

— Що за дідько?! — вигукнув юнак. — Я вкритий вашою фарбою з голови до ніг — а в мене зламана нога, за плечима купа злочинів, завтра мене повісять, і страх у мені такий, що не передати словами!

— Господи милостивий! — мовив лікар. — Оце вже справді дивина. Ну що ж… Хто зна, може, якби не фарба, ти злякався б іще більше.

Четверо реформаторів

Четверо реформаторів зустрілися під ожиновим кущем. Усі як один були переконані: світ неодмінно треба змінювати.

— Треба скасувати приватну власність, — мовив перший.

— Треба скасувати шлюб, — заявив другий.

— Треба скасувати Бога, — сказав третій.

— А я б хотів скасувати працю, — зітхнув четвертий.

— Давайте не будемо відходити від практичної політики, — зауважив перший. — Насамперед слід урівняти всіх людей.

— Насамперед, — сказав другий, — слід дати жінкам свободу.

— Насамперед — з'ясувати, як усе це втілити, — зауважив третій.

— Перший крок, — мовив знову перший, — це скасування Біблії.

— Ні, перше — скасування законів, — наполягав другий.

— Ні, — сказав третій, — передусім слід скасувати людство.

Читач

— Я ніколи не читав нічого настільки богохульного! — вигукнув читач, жбурнувши книжку на підлогу.

— Не ображай мене, — озвалася книга. — Ти тільки зменшиш мою вартість, як за вживану книгу, а це ж не я себе писала.

— Що правда, то правда, — відповів читач. — Уся провина на твоєму авторові.

— Атож, — погодилася книга. — Та тебе ніхто не змушував купувати його писанину.

— І це правда, — сказав читач. — Але мені він здався таким веселим.

— Я теж його таким бачу, — мовила книга.

— Значить, ти влаштована інакше, ніж я, — буркнув читач.

— Дозволь розповісти притчу, — озвалася книга. — Двоє чоловіків опинилися на безлюдному острові. Один удавав, що він удома, другий визнав...

"And so they did," said the book. "No doubt of that. And everybody else."

"That is true," said the reader. "Push it a little further for this once. And when they were all dead?"

"They were in God's hands, the same as before," said the book.

"Not much to boast of, by your account," cried the reader.

"Who is impious now?" said the book.

And the reader put him on the fire.

The coward crouches from the rod,
And loathes the iron face of God.

The Song of the Morrow

The King of Duntrine had a daughter when he was old, and she was the fairest King's daughter between two seas; her hair was like spun gold, and her eyes like pools in a river; and the King gave her a castle upon the sea beach, with a terrace, and a court of the hewn stone, and four towers at the four corners. Here she dwelt and grew up, and had no care for the morrow, and no power upon the hour, after the manner of simple men.

It befell that she walked one day by the beach of the sea, when it was autumn, and the wind blew from the place of rains; and upon the one hand of her the sea beat, and upon the other the dead leaves ran. This was the loneliest beach between two seas, and strange things had been done there in the ancient ages. Now the King's daughter was aware of a crone that sat upon the beach. The sea foam ran to her feet, and the dead leaves swarmed about her back, and the rags blew about her face in the blowing of the wind.

"Now," said the King's daughter, and she named a holy name, "this is the most unhappy old crone between two seas."

"Daughter of a King," said the crone, "you dwell in a stone house, and your hair is like the gold: but what is your profit? Life is not long, nor lives strong; and you live after the way of simple men, and have no thought for the morrow and no power upon the hour."

"Thought for the morrow, that I have," said the King's daughter; "but power upon the hour, that have I not." And she mused with herself.

Then the crone smote her lean hands one within the other, and laughed like a sea-gull. "Home!" cried she. "O daughter of a King, home to your stone house; for the longing is come upon you now, nor can you live any more after the manner of simple men. Home, and toil and suffer, till the gift come that will make you bare, and till the man come that will bring you care."

— Ой, знаю я ці твої історії, — перебив читач. — Врешті-решт обидва померли.

— Та звісно, — сказала книга. — Як і всі інші.

— І це правда, — зітхнув читач. — Ну гаразд, продовжуй. А що було, коли всі вони померли?

— Вони весь час у руках Бога, — тихо відповіла книга.

— Не надто втішно, якщо чесно, — сказав читач.

— І хто тепер богохульник? — спитала книга.

І читач кинув її у вогонь.

А страхопуд навіть від різки затремтить,
Й від Божого страшного погляду аж серце тріпотить.

Пісня завтрашнього дня

Король Дантріну мав доньку у свої старі літа, і вона була найвродливішою з усіх королівен між двома морями; волосся — мов золото, очі — мов плеса річок. Король подарував їй замок на самому березі моря, з терасою, двором з тесаного каменю та чотирма вежами по кутах. Тут вона жила, зростала без зайвих турбот про завтрашній день і не мала влади над часом, як усі прості смертні.

Одного осіннього дня вона пішла пройтися вздовж берега, вітер тягнув по небу дощові хмари. З одного боку хвилі вдарялися в пісок, а з іншого — кружляло опале листя. Це був найсамотніший берег двох морів, і в давнину тут сталося багато дивини. І ось вона побачила горбату стару, що сиділа на піску. Морська піна голубила їй ноги, а листя кружляло за спиною, її лахміття тріпотіло від сильного вітру.

— Це найнещасніша стара жінка двох морів, — сказала вона, мовлячи святе ім'я.

— Донька короля, — сказала стара, — живеш у кам'яному замку, а твоє волосся, мов золото, але яка з того користь? Життя коротке, і люди не вічні. Ти живеш і не думаєш про завтрашній день, не маєш влади над годиною.

— Я думаю про завтрашній день, — відповіла донька короля, — але влади над годиною і справді не маю.

І вона задумалася. Тоді стара злегка зімкнула свої руки, а з її вуст зірвався сміх, що більш нагадував крик чайки.

— Вертайся! — вигукнула вона. — Королівно, вертайся додому, до свого кам'яного замку, бо потаємне бажання вже оселилося у твоєму серці, і ти більше не зможеш жити, як звичайна людина. Вертайся додому, живи і страждай, поки не зійде дар, що звільнить тебе, і не прийде чоловік, що потурбується про тебе.

The King's daughter made no more ado, but she turned about and went home to her house in silence. And when she was come into her chamber she called for her nurse.

"Nurse," said the King's daughter, "thought is come upon me for the morrow, so that I can live no more after the manner of simple men. Tell me what I must do that I may have power upon the hour."

Then the nurse moaned like a snow wind. "Alas!" said she, "that this thing should be; but the thought is gone into your marrow, nor is there any cure against the thought. Be it so, then, even as you will; though power is less than weakness, power shall you have; and though the thought is colder than winter, yet shall you think it to an end."

So the King's daughter sat in her vaulted chamber in the masoned house, and she thought upon the thought. Nine years she sat; and the sea beat upon the terrace, and the gulls cried about the turrets, and wind crooned

in the chimneys of the house. Nine years she came not abroad, nor tasted the clean air, neither saw God's sky. Nine years she sat and looked neither to the right nor to the left, nor heard speech of any one, but thought upon the thought of the morrow. And her nurse fed her in silence, and she took of the food with her left hand, and ate it without grace.

Now when the nine years were out, it fell dusk in the autumn, and there came a sound in the wind like a sound of piping. At that the nurse lifted up her finger in the vaulted house.

"I hear a sound in the wind," said she, "that is like the sound of piping."

"It is but a little sound," said the King's daughter, "but yet is it sound enough for me."

So they went down in the dusk to the doors of the house, and along the beach of the sea. And the waves beat upon the one hand, and upon the other the dead leaves ran; and the clouds raced in the sky, and the gulls flew widdershins. And when they came to that part of the beach where strange things had been done in the ancient ages, lo, there was the crone, and she was dancing widdershins.

"What makes you dance widdershins, old crone?" said the King's daughter; "here upon the bleak beach, between the waves and the dead leaves?"

"I hear a sound in the wind that is like a sound of piping," quoth she.

"And it is for that that I dance widdershins. For the gift comes that will make you bare, and the man comes that must bring you care. But for me the morrow is come that I have thought upon, and the hour of my power."

"How comes it, crone," said the King's daughter, "that you waver like a rag, and pale like a dead leaf before my eyes?"

"Because the morrow has come that I have thought upon, and the hour of my power," said the crone; and she fell on the beach, and, lo! she was but

Донька короля нічого не сказала, лише мовчки повернулася і пішла додому. Коли зайшла до своєї кімнати, вона покликала годувальницю.

— Годувальнице! — гукнула королівна, — я почала думати про завтрашній день, і тепер не можу жити, як звичайні люди. Скажи, що мені робити, аби отримати владу над часом?

Тоді годувальниця застогнала, як вітер у хурделицю.

— О, горе мені! Воно вже оселилося у твоїй душі, і немає ліків від цієї недуги. Ну як забажаєш — буде тобі влада, хоча слабкість міцніша за неї, і думка та не покине тебе, хоча й холодніша за саму зиму.

І ось донька короля сиділа у своєму замку, занурена в роздуми. Минуло дев'ять років. Морські хвилі бились об терасу, чайки кричали біля веж, а вітер співав у димарях замку. Дев'ять років вона не виходила на вулицю, не дихала чистим повітрям, не бачила Божого неба. Дев'ять років сиділа, не озираючись ні вправо, ні вліво, і не чуючи нічиїх слів, лише думала про завтрашній день. А годувальниця турбувалась про доньку короля, яка навіть їжу приймала лівою рукою без зайвого задоволення.

Коли дев'ять років минуло, настала осінь, і в повітрі пролунало щось схоже до звучання труби. Тоді годувальниця підняла палець.

— Здається, я чую звук, подібний до труби, — сказала вона.

— То слабкий звук, — мовила донька короля, — але мені цього достатньо.

Пішли вони в темряві до дверей замку і вздовж берега. Хвилі били об один бік, опале листя кружляло в повітрі з іншого. Хмари бігли по небу, а чайки літали навколо. І коли дійшли до того місця, де колись траплялось багато дивини, вони побачили стару, що кружляла у відьомському танці.

— Що ти робиш, жінко, на цьому покинутому березі, між хвилями й опалим листям? — запитала донька короля.

— Я чую музику, наче свист труби, — промовила вона. — І саме тому я танцюю під палючим сонцем: бо наближається дар, який звільнить тебе, і чоловік, який потурбується про тебе. Але для мене настав ранок, про який я довго думала, — настав час моєї сили.

— Чому ж ти, жінко, тремтиш, наче ганчірка на різкому вітрі, і бліднеш, немов сухе листя? — спитала королівна.

— Бо настав мій завтрашній день, — сказала стара, — і час моєї сили.

І впала вона на берег — і перетворилася на стебла морських водоростей і пісок, а на тому місці застрибали піщані воші.

— Це найдивніше з усього, що траплялося між двома морями, — мовила королівська донька з Дантріну.

stalks of the sea tangle, and dust of the sea sand, and the sand lice hopped upon the place of her.

"This is the strangest thing that befell between two seas," said the King's daughter of Duntrine.

But the nurse broke out and moaned like an autumn gale. "I am weary of the wind," quoth she; and she bewailed her day.

The King's daughter was aware of a man upon the beach; he went hooded so that none might perceive his face, and a pipe was underneath his arm. The sound of his pipe was like singing wasps, and like the wind that sings in windlestraw; and it took hold upon men's ears like the crying of gulls.

"Are you the comer?" quoth the King's daughter of Duntrine.

"I am the corner," said he, "and these are the pipes that a man may hear, and I have power upon the hour, and this is the song of the morrow." And he piped the song of the morrow, and it was as long as years; and the nurse wept out aloud at the hearing of it.

"This is true," said the King's daughter, "that you pipe the song of the morrow; but that ye have power upon the hour, how may I know that? Show me a marvel here upon the beach, between the waves and the dead leaves."

And the man said, "Upon whom?"

"Here is my nurse," quoth the King's daughter. "She is weary of the wind. Show me a good marvel upon her."

And, lo! the nurse fell upon the beach as it were two handfuls of dead leaves, and the wind whirled them widdershins, and the sand lice hopped between.

"It is true," said the King's daughter of Duntrine, "you are the comer, and you have power upon the hour. Come with me to my stone house."

So they went by the sea margin, and the man piped the song of the morrow, and the leaves followed behind them as they went. Then they sat down together; and the sea beat on the terrace, and the gulls cried about the towers, and the wind crooned in the chimneys of the house. Nine years they sat, and every year when it fell autumn, the man said, "This is the hour, and I have power in it"; and the daughter of the King said, "Nay, but pipe me the song of the morrow". And he piped it, and it was long like years.

Now when the nine years were gone, the King's daughter of Duntrine got her to her feet, like one that remembers; and she looked about her in the masoned house; and all her servants were gone; only the man that piped sat upon the terrace with the hand upon his face; and as he piped the leaves ran about the terrace and the sea beat along the wall. Then she cried to him with a great voice, "This is the hour, and let me see the power in it". And with that the wind blew off the hood from the man's face, and, lo! there was no man there, only the clothes and the hood and the pipes tumbled one upon another in a corner of the terrace, and the dead leaves ran over them.

А годувальниця заголосила, мов осінній суховій.

— Я втомилась від вітру, — сказала вона й оплакала свій день.

Королівська донька побачила чоловіка на березі. Він ішов у каптурі, який ховав його обличчя, а під рукою тримав трубу. Її звук був схожий на осиний гул, на шепіт вітру в сухій траві, і різав вуха, мов крик диких птахів.

— Ти той прийдешній? — спитала донька короля з Дантріну.

— Я той прийдешній, — відповів він. — Це моя труба, її всі чують. Я маю владу над часом, і це — пісня завтрашнього дня.

Він зіграв пісню завтрашнього дня, і вона була довгою, як роки, і годувальниця голосила, почувши її.

— Це правда, — сказала королівська донька, — що ти граєш пісню завтрашнього дня. Але як мені знати, чи ти маєш владу над часом? Покажи диво — тут, на березі, поміж хвиль і опалого листя.

— На кому ж показати? — спитав чоловік.

— Ось моя годувальниця, — відповіла дівчина. — Вона втомилась від вітру. Покажи диво на ній.

І — о чудасія! — годувальниця впала на пісок, обернувшись на дві жмені сухого листя, а вітер закрутив його у вихор, і між ними застрибали піщані воші.

— Це правда, — сказала донька короля з Дантріну, — ти той прийдешній, і маєш владу над часом. Ходім зі мною до мого кам'яного замку.

Вони йшли берегом, а чоловік грав пісню завтрашнього дня, і листя летіло слідом за ними.

Потім вони сіли; хвилі билися об терасу, чайки кричали над вежами, а вітер співав у димарях. Дев'ять років вони сиділи там, і щоосені чоловік казав:

— Час настав і я маю силу.

А донька короля відповідала:

— Стій, заграй мені пісню завтрашнього дня.

І він грав — довго, мов цілу вічність.

А коли збігло дев'ять років, королівська донька з Дантріну підскочила, наче згадала щось важливе. Вона озирнулась навколо в кам'яному замку, і побачила, що всі її слуги зникли. Лише чоловік із трубою сидів на терасі, прикривши обличчя рукою. І коли він грав, листя кружляло навколо, а море билося об стіну.

І тоді вона гукнула до нього що є сил:

— Настав той час! Покажи мені свою силу!

І з тим вітер зірвав каптур з його обличчя — і, який жах! — там не було людини, лише одяг, каптур і труба, що впали купкою в кутку тераси, а сухе листя танцювало над ними.

And the King's daughter of Duntrine got her to that part of the beach where strange things had been done in the ancient ages; and there she sat her down. The sea foam ran to her feet, and the dead leaves swarmed about her back, and the veil blew about her face in the blowing of the wind. And when she lifted up her eyes, there was the daughter of a King come walking on the beach. Her hair was like the spun gold, and her eyes like pools in a river, and she had no thought for the morrow and no power upon the hour, after the manner of simple men.

Home is the Sailor

"Under the wide and starry sky,
Dig the grave and let me lie.
Glad did I live and gladly die,
And I laid me down with a will.

This be the verse you grave for me:
Here he lies where he longed to be;
Home is the sailor, home from sea,
And the hunter home from the hill."

І королівська донька з Дантріну пішла до тієї частини берега, де здавна траплялася різна дивина. Там вона й сіла. Морська піна пестила їй ноги, сухе листя кружляло навколо, а вітер обвівав їй обличчя.

І коли вона підвела очі, то побачила іншу королівську доньку, що йшла берегом. У тієї було волосся — мов золото, очі — мов плеса річок, і вона не думала про завтра, і не мала влади над часом — як усі прості смертні.

Моряк повернувся додому

Під зоряним і вільним небокраєм
Копай могилу, хай я спочиваю.
Я жив щасливо і радо помираю,
Із власним наміром себе лишаю.

На камені залиш вірша спокути:
«Лежить він там, де прагнув бути;
Моряк, що мріяв берега відчути,
Мисливець, що із гір хотів майнути».

З англійської переклала Роксолана Гридньова

РОЗДІЛ 7

АРТУР КОНАН ДОЙЛ

«Вірний, як сталь, прямий, як клинок»

«*Steel True, Blade Straight*» — слова, що були життєвим кредо Артура Конан Дойла, стали його епітафією. Для британців він слугував «ідеальним уособленням джентльмена, гідного всіх почестей і слів пошанування, на котрі тільки людські розум і мова спроможні» (Ґрем Сетон Гатчінсон). Масштаб літературної слави і громадянської репутації творця Шерлока Голмса засвідчив спеціальний залізничний потяг, який лише й вмістив незчисленні квіти, що їх британці надіслали на його поховання.

У житті Конан Дойла зазначимо кілька парадоксальних фактів. Зокрема, те, що він — ірландець, народжений і вихований у Шотландії, став утіленням не тільки джентльмена, а й власне англійськості, що підкреслює Джуліан Барнс у романі «Артур і Джордж» (2005). Або таке: хірург, знавець аналітичної дедукції й логіки, Конан Дойл вірив у безумовне існування фейрі, можливість спілкування з духами і брав участь у спіритичних сеансах. Певно, не все так просто з місцем народження — Шотландія дається взнаки!

Артур Дойл (*Arthur Conan Ignatius Doyle*, 1859–1930) народився в Единбурзі в родині ірландських іммігрантів, які побралися в римо-католицькому соборі Святої Марії 1855 року. То був перший рік, коли в Шотландії ввели обов'язкову реєстрацію народжень, шлюбів і смертей. Тому збереглися докладні записи про батька, який вважав себе артистичною натурою, назвався архітектором, але через зловживання алкоголем закінчив кар'єру дрібним клерком. Артур в автобіографії напише про нього: «Життя мого батька — це трагедія нереалізованих сил і нерозвинених талантів».

Артур був другим із десяти дітей, яким велося так важко, що 1864 року їх віддали в прийомні родини по всьому місту. Сім'я, завдяки підтримці заможної рідні з боку матері, возз'єдналася 1867-го. Наступного року ці ж родичі відправили Артура вчитися в Англію, в єзуїтську школу-інтернат. Його розрада і втіха — листування з мамою (*мама* — тільки так він її називав упродовж життя) і гра в крикет. У школі він відкрив у собі талант оповідача й пізніше писав, що молодші учні вервечкою ходили за ним, чекаючи на кумедні історії. Він говорив, що успадкував дар розказування від інтелігентної та освіченої матері, Мері Фолі, і згадував, як

вона «стишувала голос до трагічного шепоту», коли наближалася до кульмінації. Її розповіді заспокоювали дітей, котрі перелякано чекали на появу сп'янілого й агресивного батька. Артур про це: «З раннього дитинства єдине, що запам'яталося, яскраві історії, які мама мені розповідала, вони вирізнялися так ясно, що затьмарювали реальні факти мого життя».

1876 року Артур, додавши до прізвища своє друге ім'я Конан (*Conan*), повертається в Единбурґ. Зміна прізвища — жест, що мав продемонструвати відсторонення від батька, небажання повторити його долю: «Певно, мені на користь були ці важкі часи, бо я був запальним, неврівноваженим і дещо безрозсудним. Але ситуація вимагала енергійних дій і наполегливості, щоби протистояти їй. Моя мама, вона була така чудова, я не міг її підвести». Першим дорослим кроком Конан Дойла стало оформлення документів для влаштування психічно хворого батька до божевільні.

Конан Дойл обирає професію лікаря і 1876 року стає студентом престижної Медичної школи Единбурзького університету. Конан Дойл про час навчання: «В Единбурзі не практикували дружні стосунки чи навіть знайомство між професорами і студентами. Це були суто ділові відносини, які ви оплачували». Та з-поміж професорів вирізнявся один, який справив на 17-річного Артура незабутнє враження. Його звали Джозеф Белл (*Dr. Joseph Bell).* Конан Дойл описував його як «вельми помітного чоловіка — що фізично, що розумово. Худорлявий, жилавий, темноволосий, він мав обличчя кутасте і ніс з горбинкою, гострозорі сірі очі й кістляві плечі, а рухався поривчасто … він був надзвичайно вправний хірург, але його найсильніший талант — діагностика, і не тільки хвороби, а й професії та характеру».

Джозеф Белл до лікування підходив інакше, ніж більшість лікарів його часу. Тоді успіх лікування часто залежав від того, наскільки швидко ампутували кінцівку. А чи виживе пацієнт після операції, то справа другорядна. Белл обстоював необхідність спостереження і дедуктивний підхід до лікування, потребу робити висновки на підставі поведінки й симптомів, а відтак — планувати лікування залежно від ситуації. Він практикував оригінальний метод перевірки спостережливості студентів — обирав навмання незнайомця і загадував визначити рід його занять, чим нещодавно займався, бажано — і походження. У д-ра Белла, якого нині вважають одним із засновників судової медицини, 1877 року працював помічником юний Дойл у Королівській лікарні Единбурґу.

Ще студентом Дойл почав писати оповідання. Дебютне, «Таємниця долини Сасасса» (*The Mystery of Sasassa Valley*), з відчутним

відлунням улюблених Е. А. По і Б. Гарта, вийшло 1879-го у поважному 16-сторінковому щотижневику *Chambers's Edinburgh Journal*. За кілька місяців у Лондоні з'явилася «Американська історія» (*The American Tale*), і «отоді, саме того року, — писав Конан Дойл, — я вперше збагнув, що шилінги можна заробляти іншим способом, а не тільки наливати ліки у флакони».

Двадцятирічний Конан Дойл на рік перервав навчання і найнявся хірургом на судно, команда якого полювала на тюленів і китів біля Гренландії. І цей досвід виявився важливим для формування його особистості: «Я піднявся на борт китобійного судна здоровенним, незграбним юнаком. Там я став сильним, дорослим чоловіком». І ще одне — ця пригода «розбудила в мені душу природженого мандрівника».

Він повернувся до університету в 1880 році, 1881-го отримав ступені бакалавра медицини й магістра хірургії, у 1885-му, завершивши дисертацію на тему *An Essay upon the Vasomotor Changes in Tabes Dorsalis*, — ступінь доктора медицини (M. D.) і офіційно став доктором Артуром Конан Дойлом.

Він почав свою першу приватну практику в Портсмуті, одружився з «ніжною і привітною» Луїзою Гокінс. Щасливий шлюб затьмарила важка хвороба дружини, вона захворіла на туберкульоз і померла 1906 року.

У Портсмуті Конан Дойл береться до писання. Найвагоміший із його ранніх здобутків — повість «Етюд у багряних тонах» (*A Study in Scarlet*, 1887), де вперше з'явилися Шерлок Голмс і доктор Ватсон.

Однокурсники Дойла відразу спостерегли в образі Голмса риси ексцентричного професора Джозефа Белла. Р. Л. Стівенсон, який теж у нього вчився, написав Дойлу із Самоа: «Мої компліменти вашим хитромудрим і вельми цікавим пригодам Шерлока Голмса… невже це мій старий друзяка Джо Белл?». А Конан Дойл і не заперечував, навпаки, підтвердив у листі до колишнього наставника: «Саме вам я, безумовно, завдячую Шерлоком Голмсом. …навкруг дедукції, спостережень і логічних висновків, яких ви нас вчили, які ви нам прищеплювали, я намагався вибудувати характер свого героя».

Залюблений у спорт, Конан Дойл у Портсмуті долучився до заснування футбольного клубу «Портсмут», був його першим воротарем, брав участь у перших мотоперегонах і грав у крикет з постійними партнерами — автором «Пітера Пена» Дж. М. Баррі й «батьком Вінні Пуха» А. А. Мілном.

1890 року Дойл пройшов у Відні спеціалізоване навчання як окуліст, після чого, 1891-го, почав практикувати в Лондоні. Утім,

кар'єра лікаря Конан Дойла була недовгою — того ж року він важко перехворів на грип, побував на межі життя і смерті, що спонукало його з'ясувати свої пріоритети. Він вирішив залишити медичну кар'єру й зосередитися на письменстві: «Пам'ятаю, як, збуджений і щасливий, я схопив носовичок і слабкою рукою, тріумфуючи, підкинув його до стелі — я, нарешті, сам собі господар».

Він трохи поквапився з декларацією незалежності — успішний письменник Конан Дойл, і це ще один парадокс, втрапив у пастку популярності свого персонажа. З листа до матері (листопад 1891): «Я всерйоз думаю про те, щоб убити Голмса… і покінчити з ним назавжди. Він відволікає мене від кращих речей».

Наведемо епізод, що остаточно переконав Конан Дойла в необхідності позбутися Шерлока Голмса, слава якого докотилася до США. 1889 року видавець *Lippincott's Monthly Magazine* у Філадельфії приїхав до Лондону, щоб організувати одночасний випуск журналу і в Британії. Для першого числа, яке мало засвідчити участь зіркових авторів і забезпечити підписників, він обрав двох найвідоміших — Конан Дойла й Оскара Вайлда. Видавець влаштував для них спільну вечерю, і Конан Дойл говорив, що провів із Вайлдом «справді золотий вечір». І, звісно, видавець замовив Конан Дойлу нову повість про Шерлока Голмса. Тож 1890 року одночасно у Британії і США були надруковані перші глави роману Вайлда «Портрет Доріана Ґрея» і «Знак чотирьох» (*The Sign of the Four*) Конан Дойла. Після цієї публікації популярність автора і його героя зросла неймовірно. Однак, щоб написати «Знак чотирьох», Конан Дойлу довелося відкласти роботу над історичним романом «Білий загін» (*The White Company*). А це й була ота «краща річ», той тип літератури, який він найбільше цінував і знав напевне, що історії про Голмса ніколи не принесуть йому такого задоволення. Конан Дойл описував захват, який відчув після завершення цього історичного роману про Столітню війну: «Я був молодий, сповнений першої радості життя й дії, думаю, що я переніс частину цього на свої сторінки. Пам'ятаю, що, коли написав останній рядок, вигукнув: "Ну, цього я ніколи не перевершу", — і жбурнув чорнильну ручку в стіну».

Тож у грудні 1893 року, з волі автора, Шерлок Голмс і його заклятий суперник професор Моріарті загинули біля водоспаду Рейхенбах («Остання справа Голмса»). Мудра мати застерігала Конан Дойла: «Ти, звісно, можеш робити те, що вважаєш за потрібне, але натовп так легко не поступиться!». І мала рацію.

Обурення читацької спільноти було шаленим, двадцять тисяч читачів скасували передплату на *The Strand Magazine*, де друкували-

ся історії про Голмса. За сім років Конан Дойл здався і повернув Голмса для «Собаки Баскервілів» (1901).

1902 року король Едвард VII посвятив Конан Дойла в лицарі. Дослідники досі сперечаються, за які саме заслуги — за літературну чи громадську діяльність? Під час англо-бурської війни в березні–червні 1900 року Артур Конан Дойл служив лікарем-волонтером у польовому шпиталі у Південній Африці. Спираючись на свої враження і досвід, надрукував спочатку нариси, а потім і книгу «Англо-бурська війна» (*The Great Boer War,* 1900) на підтримку позиції Британії. Конан Дойл вважав, що був удостоєний титула лицаря саме за ці твори, які стали першим історичним описом цієї війни.

Як відомо, письменників часто ототожнюють зі створеними ними персонажами. Оскара Вайлда мали за «Прекрасного Принца», а Конан Дойлу приписували дедуктивні таланти Шерлока Голмса. Письменник отримував листи від засуджених та їхніх родичів, які просили про допомогу в перегляді кримінальних справ. Зазвичай він не реагував на такі листи, але кілька випадків змусили його долучитися до відновлення справедливості.

Один із них — справа Джорджа Едалджі, яка залишалася в полі зору британського суспільства та юриспруденції аж до початку XXI століття!

Джордж Едалджі (*George Edalji,* 1876–1953), британець змішаного походження, батько — індієць, мати — англійка, був безпідставно обвинувачений у жорстокому вбивстві домашньої худоби. Тварин убивали вночі, свідків не було, але поліція отримувала анонімні листи, в яких убивцею називали Джорджа, на той час успішного адвоката. 1903 року його заарештували, при обшуку в будинку батька-священника знайшли заіржавлені леза й пальто з плямами крові. Цього було достатньо. Преса палала праведним гнівом і роздмухувала вогнище ксенофобії: «Зовнішність у нього східна, під час виступу обвинувача він не виявляв емоцій, хіба що ледь усміхався», або «…поширеною була думка, що так він здійснював нічні жертвопринесення екзотичним богам».

У жовтні 1903-го Едалджі визнали винним і засудили до семи років каторжних робіт. Хоч під час його ув'язнення вбивства тварин не припинялися, ні поліцію, ні суд це не бентежило. Апеляційного суду в Британії тоді не було, каторга здавалася неминучою, та небайдужі прибічники Едалджі склали петицію до уряду, яка зібрала 10 000 підписів. У жовтні 1906-го Едалджі звільнили — без жодних пояснень.

Статус злочинця, з якого не зняли вирок, не дозволяв Едалджі зайнятися юриспруденцією. Намагаючись повернути собі добре

ім'я, він написав кілька статей про свою справу. У в'язниці Едалджі читав оповідання про Шерлока Голмса й після звільнення надіслав свої статті Конан Дойлу.

Конан Дойл: «Читаючи ці статті, я чув голос правди; я зрозумів, що маю справу з жахливою трагедією і повинен зробити все можливе для виправлення справи. Моє обурення і рішучість не відступати були породжені думкою про безпомічність цих людей — кольорового священника, його сміливої блакитноокої і сивоволосої дружини, юної доньки, з яких знущаються жорстокі мучителі і яких поліція, покликана захищати, ганьбить і всупереч здоровому глузду звинувачує в їхніх власних бідах».

Конан Дойл узявся до справи достоту в стилі Шерлока Голмса, що передбачало три напрямки дій — розслідування, публікації й агітація. Після вивчення документів Конан Дойл призначив Едалджі зустріч у лондонському готелі. Перший же погляд на юнака переконав у його фізичній неспроможності скоїти злочин, в якому його звинуватили. Конан Дойл непомітно спостерігав за ним, за тим, як Едалджі «тримав газету близько до очей і дещо збоку, що вказувало не лише на сильну короткозорість, а й на помітний астигматизм. Думка, що така людина никатиме вночі полями й нападатиме на худобу, примудряючись уникати зустрічей із поліцією, здалась би абсурдною кожному, хто здатен уявити, як виглядає світ для людини з міопією у вісім діоптрій… Однак через безнадійний стан зору він виглядав як розсіяний чоловік із завмерлим поглядом, що разом із темною шкірою напевне робило його дуже дивним в очах англійських селян і асоціювало з ним будь-які дивні події. *Так одна-єдина фізична вада стала і свідченням безвинності, і причиною, через яку цього чоловіка зробили цапом-відбувайлом»* [вид. наше].

Нагадаємо, Конан Дойл — лікар-офтальмолог, його здивувало, що адвокати Едалджі не вказали на факт короткозорості. Для практичних доказів Конан Дойл замовив спеціальні окуляри, в яких людина з нормальним зором бачила б так само, як Едалджі. «У мене нормальний зір, — писав Конан Дойл, — але в цих окулярах я почувався геть безпомічним. Я дав їх репортеру і попросив пройти від дому до тенісної галявини навпроти. Він не зміг… Як на мене, скоїти злочин містеру Едалджі так само не до снаги, як інваліду, котрий не має ніг».

У січні 1907 року Конан Дойл надрукував свої висновки в серії статей у *Daily Telegraph,* пізніше уклавши книгу «Справа Джорджа Едалджі». Конан Дойл писав: «Про несправедливість стосовно Джорджа Едалджі невдовзі дізналася вся Англія». Коли стало відомо

про втручання Конан Дойла, він теж отримав загрозливі листи, написані тим самим почерком, що й до поліції та родини Джорджа. «Однак, — зауважує сер Артур Конан Дойл, — цей факт аж ніяк не вплинув на переконання міністерства внутрішніх справ у тому, що листи написав Джордж Едалджі».

Розслідування Конан Дойла призвело до того, що міністр внутрішніх справ Великої Британії Герберт Ґладстон створив урядову комісію з перегляду справи Едалджі. У травні 1907-го комісія оприлюднила свій присуд — доволі неоднозначний. Едалджі визнали невинним у вбивстві тварин, але назвали автором анонімних листів, у яких його ж і обвинувачували. І не йшлося про те, щоб компенсувати трирічне ув'язнення чи хоч би вибачитися, чого власне домагався Едалджі.

Конан Дойл з гіркотою констатував: «Мерзенне рішення. Цей нещасний чоловік, родина якого сплатила сотні фунтів судових витрат, не отримав жодного шилінга за заподіяні збитки. Це пляма на історії англійського правосуддя».

А втім, 1907 рік був не таким уже й поганим. Джорджу Едалджі повернули право займатися адвокатською практикою. У вересні Конан Дойл одружився з коханою Джин Лекі й запросив на весілля Джорджа Едалджі. Конан Дойл говорив, що «жодного з весільних гостей він не зустрічав з такою гордістю». А наприкінці 1907-го, нарешті, був створений Апеляційний суд з кримінальних справ, своєю участю у появі якого сер Артур Конан Дойл підставно пишався.

На цьому історія не закінчилася. Уже у XXI столітті Джуліан Барнс (*Julian Barnes*, 1946 р. н.) написав свою версію подій, відтворивши в романі «Артур і Джордж» (*Arthur & George*, 2005) паралельні біографії двох головних учасників — Конан Дойла й Едалджі. У романі Барнса юний темношкірий Джордж ніяк не може зрозуміти, чому однокласники, завжди неохайні й голодні діти шахтарів, штурхають його і шепочуть: «Ти — ненашенський». Його англійська краща за їхню, у нього вдома завжди чисто й прибрано, рідні моляться так само, як усі. І тому, коли батько — священник англіканської церкви — одного дня вимагає від сина, щоб той назавжди запам'ятав дату — 6 липня 1892 року, коли професор Наороджи, парс, був обраний членом парламенту, Джордж щиро не розуміє, який це має стосунок до нього: «Але ж я — не парс». У його свідомості закарбовано: я — англієць, моя церква — англіканська, англійські закони — мої закони. Так-то воно так, — відгукується Барнс, «але інші з цим не погоджуються».

2013 року асоціація адвокатів Великої Британії сказала, нарешті, своє слово про справу Джорджа Едалджі. Генеральний

солісітор Олівер Гілд (*Oliver Heald*) виснував: «Суд над Едалджі був фарсом». Прикметне вжите ним слово «*a farce*» — промовистий омофон до «*a Parsi*». Ось так, прозірливо, на століття вперед, означив одну з найгостріших проблем уже нашого глобалізованого світу ірландець / шотландець / англієць / лицар / лікар / письменник / джентльмен / сер Артур Конан Дойл — це нетерпимість до Іншого, «ненашенського», якщо його ідентичність дисонує з уже сформованою колективною матрицею.

Скорочена редакція «Справи Джорджа Едалджі» А. Конан Дойла вперше друкується в українському перекладі.

Тетяна Михед

Arthur Conan Doyle's famous article on the Edalji case was first published in *The Daily Telegraph* on January 11 and 12, 1907, and reprinted in *The New York Times* on February 2 and 3, 1907.

The Case of Mr George Edalji

By Arthur Conan Doyle

The first sight which I ever had of Mr. George Edalji was enough in itself to convince me both of the extreme improbability of his being guilty of the crime for which he was condemned, and to suggest some at least of the reasons which had led to his being suspected.

He had come to my hotel by appointment, but I had been delayed, and he was passing the time by reading the paper. I recognized my man by his dark face, so I stood and observed him. He held the paper close to his eyes and rather sideways, proving not only a high degree of myopia, but marked astigmatism. The idea of such a man scouring fields at night and assaulting cattle while avoiding the police was ludicrous to any one who can imagine what the world looks like to eyes with myopia of eight dioptres—the exact value of Mr. Edalji's myopia, according to Mr. Kenneth Scott of Manchester. But such a condition, so hopelessly bad that no glasses availed in the open air gave the sufferer a vacant, bulge-eyed, staring appearance, which, when taken with his dark skin, must have made him seem a very queer man to the eyes of an English village, and therefore to be associated with any queer event. There, in a single physical defect, lay the moral certainty of his innocence, and the reason why he should become the scapegoat.

Before seeing him I had read the considerable literature which had been sent to me about his case. After seeing him I read still more, saw or wrote to every one who could in any way throw light upon the matter, and finally visited Wyrley and had a useful day's work upon the spot. The upshot of my whole research has been to introduce me to a chain of circumstances which seem so extraordinary that they are far beyond the invention of the writer of fiction. At all times in my inquiries I have kept before my mind the supreme necessity of following truth rather than any preconceived theory, and I was always prepared to examine any point against the accused with as much care as if it made for his innocence, but I have felt at last that it was an insult to my intelligence to hold out any longer against the certainty that there has been an inconceivable miscarriage of justice.

Уперше відому статтю Артура Конан Дойла стосовно справи Едалджі оприлюднили 11 та 12 січня 1907 року в *The Daily Telegraph*, а пізніше опублікували в *The New York Times* 2 та 3 лютого того ж року.

Справа містера Джорджа Едалджі

Артур Конан Дойл

Першого ж погляду на містера Джорджа Едалджі було достатньо, щоб я водночас пересвідчився у надзвичайній малоймовірності його провини в приписуваному йому злочині, а також здогадався принаймні про кілька причин, з яких його запідозрили.

Він прибув до мого готелю за попередньою згодою, однак я затримався, і мій гість, чекаючи на мене, читав газету. Я впізнав його за темношкірим обличчям і якийсь час спостерігав за ним. Чоловік тримав газету близько до очей і під певним кутом, що не лише свідчило про високий ступінь міопії, а й слугувало ознакою астигматизму. Думка про те, що така людина посеред ночі сновигатиме полями задля нападу на худобу, водночас уникаючи поліції, видається безглуздою будь-кому, хто здатен уявити світ з погляду очей, обтяжених міопією восьми діоптрій — а саме таке значення мав дефект зору містера Едалджі, як засвідчив містер Кеннет Скотт із Манчестера. Однак через цей стан — так безнадійно тяжкий, що на відкритому просторі жодні окуляри не в змозі були його полегшити, — страждалець мав пустий, витрішкуватий погляд, що разом із його темною шкірою робили зовнішність цього чоловіка, за мірками англійського села, вельми дивною, а отже, її легко було пов'язати з будь-яким дивним випадком. Відтак ця єдина фізична вада — це як підстава для моральної впевненості в його безвинності, так і причина, з якої він став цапом-відбувайлом.

До зустрічі з ним я ознайомився зі значним об'ємом надісланої мені літератури, дотичної до його справи. Після зустрічі прочитав ще більше, особисто чи поштою зв'язався з кожним, хто міг хоча б якимось чином пролити світло на подію, та зрештою відвідав Вайрлі, де плідно пропрацював увесь день безпосередньо на місці. У підсумку свого розслідування я довідався про низку обставин, чия виняткова небуденність не спала би на думку навіть письменнику-фантасту. Впродовж усього дослідження я подумки надавав пріоритет пошукам істини, а не обґрунтуванню якоїсь упередженої теорії, тож завжди був готовий вивчити будь-який аргумент проти обвинуваченого з такою ретельністю, немов той міг послугувати його виправданню. Однак зрештою відчув: подальші спроби опиратися певності того, що я

Let me tell the strange story from the beginning. I hope that the effect of my narrative will be to raise such a wave of feeling in this country as will make some public reconsideration of this case inevitable, for I am convinced that such reconsideration can only end in his complete acquittal and to his restoration to the rank of that honourable profession from which he has so unjustly been removed.

The story begins as far back as the year 1874, when the Rev. S. Edalji, a Church of England clergyman of Parsee origin, was married to Miss C. Stoneham. An uncle of the bride, as I understand it, held the gift of the living of Great Wyrley, which was a parish, half agricultural and half mining, about six miles from Walsall in Staffordshire. Through his uncle's influence Mr. Edalji became vicar of Great Wyrley, a cure which he has now held for thirty-one years, living a blameless life in the sight of all men. Placed in the exceedingly difficult position of a coloured clergyman in an English parish, he seems to have conducted himself with dignity and discretion. The only time that I can ever find that any local feeling was raised against him was during elections, for he was a strong Liberal in politics, and had been known to lend the church school-room for meetings. […]

In the year 1888, George Edalji being at that time 12 years of age, a number of threatening letters were received at the vicarage. The aid of the police was called, and an arrest was made. This was of the servant-maid at the vicarage, one Elizabeth Foster, who was accused, among other things, of writing up ribald sentences about her employers on outhouses and buildings. She was tried at Cannock in 1889, but her solicitor pleaded that it was all a foolish joke, and she was bound over to keep the peace. An attempt has been made to contend that she was not guilty, but I take it that no barrister could make such an admission without his client's consent. She and her friends were animated afterwards by bitter feelings of revenge, and there is good reason to believe that in this incident of 1888 is to be found the seed which led to the trouble of 1893-1895 and the subsequent trouble of 1903. The 1892-1895 letters openly championed Elizabeth Foster; the 1903 ones had no direct allusion to her, but a scurrilous postcard on August 4 contained the words: "Why not go on with your old game of writing things on walls?" this being the very offence Elizabeth Foster was charged with. The reader must remember that in 1888 George Edalji was a schoolboy of 12, and that the letters received at that date were in a formed handwriting, which could not possibly have been his.

In 1892 the second singular outbreak of anonymous letters began, some of which were published in the Staffordshire newspapers

зіткнувся з неймовірної тяжкості судовою помилкою, означатимуть приниження мого інтелекту.

Дозвольте оповісти цю дивну історію від самого її початку. Сподіваюся, що розповідь моя в результаті здійме в цій країні таку хвилю почуттів, що суспільне переосмислення цієї справи стане невідворотним, оскільки я переконаний: таке переосмислення може привести лише до цілковитого виправдання цього чоловіка та його повернення до лав почесної професії, звідки його так несправедливо виключили.

Початок історії повертає нас аж до 1874 року, коли преподобний Ш. Едалджі, священник англіканської церкви, парс[1] за походженням, побрався з міс Ш. Стоунем. Дядько нареченої, наскільки мені відомо, обіймав церковну посаду в Ґрейт Вайрлі — почасти сільськогосподарській, почасти шахтарській парафії за шість миль від Волсолла, що в Стаффордширі. Завдяки впливу дядька містер Едалджі став вікарієм[2] у Ґрейт Вайрлі, і ось уже тридцять один рік він виконує обов'язки кюре, маючи в очах громади бездоганну репутацію. Опинившись у вкрай непростому становищі кольорового священника в англійській парафії, він вочевидь поводився гідно й розсудливо. Єдиний відомий мені випадок, коли його спіткало обурення місцевих, стався під час виборів, позаяк містер Едалджі твердо дотримувався ліберальних переконань, і дозволяв проводити збори в приміщенні недільної школи. […]

У 1888 році — Джорджу на той час було 12 — вікарій отримав кілька листів із погрозами. Родина звернулася по допомогу поліції, після чого відбувся арешт. Затримали служницю — таку собі Елізабет Фостер, яку звинуватили, зокрема, в написанні вульгарних висловів про своїх господарів на стінах вуличних вбиралень та інших будівель. Її судили 1889 року в місті Каннок, але захист наполіг на тому, що це був лише безглуздий жарт, тому служницю просто зобов'язали більш не порушувати громадський порядок. Зробили також і спробу довести її непричетність, але я переконаний, що жоден правник не дозволив би собі такого подання без згоди свого клієнта. Відтоді в міс Фостер та її друзів жевріла гірка жага помсти, і є вагомі підстави вважати, що в цьому інциденті 1888-го наявне зерно клопотів 1893–1895 років і подальших негараздів у 1903 році. Листи 1892–1895 років відкрито возвеличували Елізабет Фостер; листи 1903-го не згадували її особи напряму, але в сповненій наклепів листівці, отриманій 4 серпня, зазначалося: «Чом би тобі не повернутися до старих витівок з написами на стінах?» — а саме в цьому порушенні Елізабет Фостер і звинувачували. Читачеві слід пригадати, що в 1888-му Джордж Едалджі був школярем 12 років, а листи за той період були написані вже усталеним почерком, що ніяк не міг йому належати.

at the time by Mr. Edalji, in the hope that their style and contents might discover the writer. Many were directed to the vicarage, but many others were sent to different people in the vicinity, so malevolent and so ingenious that it seemed as if a very demon of mischief were endeavouring to set the parish by the ears. […] They lasted for three years, and as they were accompanied by a long series of hoaxes it is really wonderful that they did not accomplish their proclaimed purpose, which was to drive their victim off his head.

On examination of such of these letters as I have been able to see, their prevailing characteristics are:

1. A malignant, diabolical hatred of the whole Edalji family, the 16-17-18-year-old George coming in for his fair share of the gross abuse. This hatred is insane in its intensity, and yet so coldly resolute that three years of constant persecution caused no mitigation. Here are extracts to illustrate the point: "I swear by God that I will murder George Edalji soon. […]." "Every day, every hour, my hatred is growing against George Edalji." "Do you thing, you Pharisee, that because you are a parson God will absolve you from your iniquities?" […]Such are a few of the phrases in which maniacal hatred of the Edalji family is shown.

2. The second characteristic of the letters is a frantic admiration, real or feigned, for the local police. There was a Sergeant Upton on duty in Cannock, who is eulogised in this way: "Ha, ha, hurrah for Upton! Good old Upton! Blessed Upton! Good old Upton! Upton is blessed! Dear old Upton!"

"Stand up, stand up for Upton,
Ye soldiers of the cross.
Lift high your royal banner,
It must not suffer loss."

3. The third characteristic of these letters, besides hatred of Edalji and eulogy of the police, is real or simulated religious mania, taking the form, in some portions of the same letter, that the writer claims to be God, and in others that he is eternally lost in Hell. […]

4. The fourth remarkable characteristic of the letters is the intimacy of the writer with the names and affairs of the people in the district. As many as twenty names will sometimes be given, most of them with opprobrious epithets attached. No one can read them and doubt that the writer lived in the immediate neighbourhood, and was intimately acquainted with the people of whom he spoke.

One would imagine that under these circumstances there would be little difficulty in tracing the letters to their source, but, as a matter of fact,

У 1892-му відбулася друга навала анонімних листів, деякі з котрих містер Едалджі оприлюднив у стаффордширських газетах, сподіваючись за їхнім стилем і вмістом викрити автора. Значна їхня частина була адресована вікарію, проте чимало інших надсилалися різним людям поблизу, і зміст вони мали настільки витончено злостивий, що здавалося, немов сам демон капості силкувався збурити всю парафію. […] Тривало це протягом трьох років, а зважаючи на довгу низку супровідних злих розіграшів, то дійсно лише чудом ці листи не досягли заявленої мети — звести їхню жертву з розуму.

Проаналізувавши кілька листів, які я мав змогу побачити, я визначив такі переважні їхні характеристики:

1. Злісна, диявольська ненависть до всієї родини Едалджі, включно з Джорджем, котрий у свої 16–18 років і сам отримав левову частку цькувань. Сила цієї ненависті видається божевільною, однак притаманна їй була така холодна рішучість, що за три роки невпинних переслідувань жертви не відчули ані краплі полегшення. Проілюструю це уривками: «Присягаюся Богом, що невдовзі вб'ю Джорджа Едалджі» […]; «Щодня й щогодини росте моя ненависть до Джорджа Едалджі»; «Гадаєш, фарисею, що Господь простить тобі гріхи, бо маєш сан священника?». […] Це лише кілька висловів, з котрих стає явною маніакальна ненависть до родини Едалджі.

2. Друга характерна риса листів полягає в несамовитому захопленні — щирому або ж удаваному — місцевою поліцією. В Канноку служив такий собі сержант Аптон, котрого вихваляли так: «Ха-ха, Аптону ура! Старий добрий Аптон! Благословенний Аптон! Старий добрий Аптон! Благословенний Аптон! Наш любий Аптон!».

Ставай, ставай за Аптона,
Воїни хрестові!
Стяг здійми його коронний,
Най не впаде ніколи[3].

3. Третя риса цих листів, окрім ненависті до Едалджі та панегіриків на честь поліціянтів, виявляється в справжній чи вдаваній релігійній манії, внаслідок якої, часом в одному й тому ж листі, автор то має себе за Бога, то стверджує, що навічно загублений у пеклі. […]

4. Четверта визначна риса листів — це гарна обізнаність автора з іменами й особистими справами мешканців району. Інколи може наводитися до двадцяти імен, більшість з яких супроводжуються ганебними епітетами. Після їхнього прочитання не залишається жодного сумніву, що автор проживав у безпосередній близькості від адресатів та був добре знайомий із людьми, про яких писав.

the handwriting was never recognised nor was the culprit discovered. The opinion was strongly held, however, by those who were most concerned, that there was a connexion with the former incident, and that the letters were done by some male ally or allies of the discharged maid.

While these letters had been circulating the life of the Edaljis had, as I have already said, been made miserable by a series of most ingenious and daring hoaxes, many of which might have seemed comic had it not been for the tragedy of such a persecution. In all sorts of papers the curious wants of the Rev. S. Edalji of Great Wyrley broke out by letter and by advertisement. Forgery caused no qualms to the hidden conspirator. Mr. Edalji became in these effusions an enterprising matrimonial agent, with a number of ladies, their charms and fortunes most realistically catalogued, whom he was ready to dispose of to any eligible bachelor. His house was advertised to be let for the most extraordinary purposes. His servant girl was summoned over to Wolverhampton to view the dead body of a non-existent sister supposed to be lying in a public house. Tradespeople brought cartloads of unordered good to the vicarage. An unfortunate parson from Norwich flew across to Great Wyrley on the urgent summons of the Rev. Shapurji Edalji, only to find himself the victim of a forgery. Finally, to the confusion of any one who imagines that the youth George Edalji was annoying himself and playing tricks upon his own people, there came a forged apology in the public press, beginning with the words: "We, the undersigned, G.E.T. Edalji and Frederick Brookes, both residing in the parish of Great Wyrley, do hereby declare that we were the sole authors and writers of certain offensive and anonymous letters received by various persons during the last twelve months." The apology then goes on to express regret for utterances against the favourite protégé of the unknown, Upton, the Sergeant of Police at Cannock, and also against Elizabeth Foster. This pretended apology was, of course, at once disowned by the Edaljis, and must, I think, convince any reasonable man, if there were already any room for doubt, that the Edaljis were not persecuting themselves in this maddening fashion.

Before leaving this subject of the anonymous letters of 1893, which breathe revenge against the Edalji family, I should like to quote and strongly emphasise two expressions which have a lurid meaning when taken with the actual outcome of the future.

On March 17, 1893, this real or pretended maniac says in a letter to the father:

"Before the and of this year your kid will be either in the graveyard or disgraced for life." Later, in the same letter, he says: "Do you think that when we want we cannot copy your kid's writing?"

Може здатися, що за таких обставин з'ясувати джерело листів не становитиме труднощів; однак слід зазначити, що почерк так і не розпізнали, а винуватця не викрили. Втім, безпосередньо причетні до справи твердо трималися думки про наявність зв'язку з попереднім інцидентом, і що листи писалися одним чи кількома чоловіками — спільниками звільненої служниці.

Упродовж розповсюдження цих листів життя родини Едалджі, як я вже згадував, стало нестерпним з огляду на низку напрочуд підступних і зухвалих витівок, немало з яких могли би видатися кумедними, якби не трагічність такого цькування. У найрізноманітніших виданнях з'явилися оголошення про химерні забаганки преподобного Ш. Едалджі з Ґрейт Вайрлі. Фальсифікації не викликали в таємничого замовника жодних докорів сумління. У цих слововиверженнях містер Едалджі поставав заповзятим звідником з цілим переліком панянок, та ще з ретельним описом їхніх принад і статків, яких він був готовий познайомити з достойними холостяками. Оселю його рекламували як місце, що можна винайняти для проведення вкрай надзвичайних подій. Його служницю викликали до Вулвергемптону для впізнання тіла неіснуючої сестри, котре нібито лежало в місцевому трактирі. Ремісники привозили до вікаріату підводи, завантажені товарами, яких ніхто не замовляв. Бідолашний пастир із Норвіча мусив примчати до Ґрейт Вайрлі на терміновий виклик преподобного Шапурджі Едалджі й тільки на місці виявив, що став жертвою обману. Нарешті, щоби збити з пантелику тих, хто вважав, ніби Джордж Едалджі власноруч дошкуляв собі та своїй родині різними витівками, в пресі з'явилося сфальсифіковане вибачення, яке починалося так: «Ми, хто нижче підписався, Дж. Е. Т. Едалджі та Фредерік Брукс, обидва мешканці парафії Ґрейт Вайрлі, відтак проголошуємо себе єдиними авторами й адресантами образливих анонімних листів, отриманих різними особами протягом останніх дванадцяти місяців». Далі в тексті викладене каяття стосовно висловлювань проти улюбленого протеже невідомого автора — Аптона, сержанта каннокської поліції, а також проти Елізабет Фостер. Сімейство Едалджі, звісно ж, одразу відреклося від удаваних вибачень, і лист цей, гадаю, має переконати будь-яку розсудливу людину — якщо досі лишались якісь сумніви, що Едалджі справді не цькували самих себе таким божевільним чином.

Перш ніж полишити тему анонімних листів 1893 року, що пронизані жадобою помсти родині вікарія, я мушу процитувати й підкреслити два вислови, зіставлення яких із подальшими подіями надає їм зловісного сенсу.

Сімнадцятого березня 1893 року цей справжній чи вдаваний шаленець пише в листі до батька Джорджа таке:

Within ten years of the receipt of that letter the "kid," or George Edalji, had, indeed, been disgraced for life, and anonymous letters which imitated his handwriting had played a part in his downfall. It is difficult after this to doubt that the schemer of 1893 was identical with the writer of the letters of 1903.

Among the many hoaxes and annoyances practiced during those years was the continual laying of objects within the vicarage grounds and on the window-sills or under the doors, done with such audacity that the culprit was more than once, nearly caught in the act. […]

On Dec. 12, 1902, at the very beginning of the series of hoaxes, a large key was discovered lying upon the vicarage door-step. This key was handed to the police, who, after diligent search, found it was a key which had been taken from Walsall Grammar School. The reason why I say that this incident has an important bearing upon the connection between the outrages of 1893 and those of 1903 is that the very first letter in the latter series proclaimed the writer to be a scholar at Walsall Grammar School. […]

The incident of the key was brought before the chief constable of the county, who seems at once to have concluded that young George Edalji was the culprit. George Edalji was not a scholar at the Walsall School, having been brought up at Rugeley, and there does not appear to have been the slightest reason to suppose that he had procured a key from this six-miles-distant school and laid it on his own doorstep. However, here is a queer-looking boy, and here are queer doings, and here is a zealous constable, the very Upton whose praises were later to be so enthusiastically voiced by the writer of the letters. Some report was made, and the chief constable believed it. He took the course of writing in his own hand, over his own name, in an attempt to bluff the boy into a confession. Under date Jan. 23, 1898, he says to the father, in a letter which now lies before me: "Will you please ask your son George from whom the key was obtained which was found on your doorstep on Dec. 12? The key was stolen, but if it can be shown that the whole thing was due to some idle freak or practical joke I should not be inclined to allow any police proceedings to be taken in regard to it. If, however, the persons concerned in the removal of the key refuse to make any explanation of the subject, I must necessarily treat the matter in all seriousness as a theft. I may say at once that I shall not pretend to believe any protestations of ignorance which your son may make about the key. My information on the subject does not come from the police." […]

But the point to be noted is that as early as 1893, when Edalji was only 17, we have the police force of Staffordshire, through the

«До кінця цього року твій дітвак або ж опиниться в могилі, або ж його честь буде спаплюжено вщент». Далі в тексті того ж листа йдеться: «Гадаєш, нам не вдасться відтворити почерк твого дітвака, варто лиш захотіти?».

За десять років по отриманню того листа честь «дітвака», тобто Джорджа Едалджі, справді було вщент спаплюжено, і анонімні листи з підробленим почерком юнака зробили свій внесок у його крах. Зважаючи на це, важко сумніватися в тотожності автора листів 1903 року з усобником року 1893-го.

Серед безлічі різноманітних витівок і докучань, що спостерігалися протягом тих років, можна виділити постійне підкладання предметів на прибудинкову ділянку вікаріату, а також на підвіконня та попід двері, й робилося це з такою зухвалістю, що винуватця кілька разів ледь не спіймали на гарячому. […]

Дванадцятого грудня 1902 року, коли низка розіграшів лише починалася, на ґанку сімейства знайшли великий ключ. Предмет передали поліції, де після ретельних пошуків виявили, що ключ цей узяли зі школи грамоти Волсолла. Підставою для моєї заяви, що випадок цей — важлива складова зв'язку між обурливими подіями 1893 та 1903 років, є той факт, за яким перший же лист із другої серії поштових цькувань проголошує свого автора учнем зі згаданої школи грамоти. […]

Випадок із ключем під особистий контроль узяв головний констебль графства, котрий, схоже, одразу ж визначив тут провину юного Джорджа Едалджі. Оскільки він виріс у Руґлі, Джордж Едалджі у школі грамоти Волсолла не навчався, і немає жодної підстави підозрювати, що юнак дістав ключа з навчального закладу за шість миль від дому, аби підкласти його на власний ґанок. Однак обставини поєднали хлопця дивакуватої зовнішності, дивакуватий вчинок і надто заповзятого констебля — того самого Аптона, якому згодом автор листів з таким ентузіазмом співатиме дифірамби. Хтось уклав відповідний рапорт, і головний констебль йому повірив. Полісмен написав листа власноруч і під власним ім'ям, намагаючись хитрощами вибити з хлопця зізнання. У листі, датованому 23 січня 1898 року, що лежить нині переді мною, він звертається до батька сімейства: «Чи не могли би ви, будь ласка, запитати свого сина Джорджа, в кого він отримав ключа, знайденого на вашому порозі 12-го грудня? Ключа вкрали, проте якщо ця пригода виявиться лише наслідком пустощів чи невдалого жарту, я не вважатиму за потрібне вживати подальших поліцейських заходів. Однак, у разі відмови причетних до вилучення ключа осіб надати належні пояснення, я буду вимушений трактувати цей вчинок як крадіжку — з усією суворістю. Одразу додам, що не стану й слухати жодних заперечень чи заяв про необізнаність із подією, які ваш син

mouth of their chief, making charges against him, and declaring in advance that they will not believe any protestation of innocence. Two years later, on July 25, 1895, the chief constable goes even further. Still writing to the father, he says: "I did not tell Mr. Perry that I know the name of the offender," (the writer of the letters and author of the hoaxes, "though I told him that I had my suspicions. I prefer to keep my suspicions to myself until I am able to prove them, and I trust to be able to obtain a dose of penal servitude for the offender; as, although great care has apparently been exercised to avoid, as far as possible, anything which would constitute any serious offense in law, the person who writes the letters has overreached himself in two or three instances, in such a manner as to render him liable to the most serious punishment. I have no doubt that the offender will be detected."

Now, it must be admitted that this is a rather sinister letter. It follows after eighteen months upon the previous one in which he accuses George Edalji by name. The letter was drawn from him by the father's complaint of gossip in the neighborhood, and the allusion to the skill of the offender in keeping within the law has a special meaning, in view of the fact that young Edalji was already a law student. [...]

At the end of 1895 this persecution ceased. Letters and hoaxes were suddenly switched off? From that date till 1903 peace reigned in Wyrley. But George Edalji was resident at the vicarage all the time. But in 1903 the troubles broke out in a far more dangerous form than ever.

It was on Feb. 2, 1903, that the first serious outrage occurred at Wyrley. On that date a valuable horse belonging to Joseph Holmes was found to have been ripped up during the night. Two months later, on April 2, a cob belonging to Mr. Thomas was treated in a similar fashion, and a month after that a cow of Mrs. Bungay's was killed in the same way. Within a fortnight a horse of Badgers was terribly mutilated, and on the same day some sheep were killed. On June 6 two cows suffered the same fate, and three weeks later two valuable horses belonging to the Quinton Colliery Company were also destroyed. Next in order in this monstrous series of barbarities was the killing of a pony at Great Wyrley Colliery, for which George Edalji was arrested and convicted. His disappearance from the scene made no difference at all to the sequence of outrages, for on Sept. 21, between his arrest and his trial, another horse was disemboweled. [...]

Three, months later, on Feb. 8, 1904., another horse was found to be injured, and finally, on March 24. two sheep and a lamb were found mutilated, and a rough miner called Farrington was convicted upon entirely circumstantial evidence and condemned to three years. Now

може висловити стосовно вкраденого ключа. Відомості з цього приводу я отримав не з поліцейських джерел». […]

Однак до уваги слід узяти те, що вже в 1893 році, коли Едалджі було лише 17, поліція Стаффордширу вустами свого керівника висуває молодику обвинувачення, заздалегідь зазначаючи, що не йнятиме віри жодним його поясненням невинуватості. Два роки по тому, 25 липня 1895-го, головний констебль зайшов ще далі. Звертаючись до батька знову, він пише: «Я не казав містеру Перрі, що мені відоме ім'я порушника (автора листів та витівок), проте розповів йому, що маю певні підозри. Волію тримати їх при собі, доки не знайду належних доказів, і сподіваюся домогтися призначення винному терміну каторжних робіт; хоча попри докладання значних зусиль для того, щоб якнайповніше уникнути скоєння серйозних з погляду закону правопорушень, у кількох випадках автор листів таки переступив межу, чим поставив себе під загрозу призначення найсуворішого покарання. Не маю жодних сумнівів, що порушника буде викрито».

Варто визнати, що зміст цього листа є досить зловісним. Це повідомлення констебль надсилає через вісімнадцять місяців після першого, в якому прямо звинувачує Джорджа Едалджі. Лист було надіслано як відповідь на скаргу батька стосовно сусідських пліток, а згадка про вміння порушника не переступати межі закону має особливе значення, оскільки на той час юний Едалджі вже займався вивченням юриспруденції. […]

Наприкінці 1895 року переслідування припинилося. Невже перипетії з листами й розіграшами раптово добігли кінця? З тієї дати й до 1903 року у Вайрлі нарешті запанував мир. Але Джордж Едалджі проживав у вікаріаті весь цей час. І зрештою негаразди проявилися знову, та цього разу набули значно небезпечнішого характеру.

Перший серйозний інцидент у Вайрлі стався 2 лютого 1903 року. Виявилося, що в ніч напередодні хтось покалічив цінного коня, що належав Джозефу Голмсу. Два місяці по тому, 2-го квітня, подібної наруги зазнав тягловий поні містера Томаса, а через місяць опісля схожим чином було вбито корову місіс Банґей. Через два тижні страшних ран завдали коневі родини Беджерів, того ж дня загинуло кілька овець. Шостого червня та сама доля спіткала двох корів, а три тижні по тому занапастили двох цінних коней вугледобувної компанії Квінтон. Наступним у цій огидній низці варварських вчинків стало вбивство поні у власності вугледобувної шахти Ґрейт Вайрлі, за що звинуватили й арештували Джорджа Едалджі. Усунення підозрюваного з місця жахливих подій ніяк не вплинуло на їхній перебіг, оскільки 21-го вересня, між його арештом і судом, укотре вительбушили коня. […]

here the results of the police are absolutely illogical and incompatible. Their theory was that of a moonlighting gang. Edalji is condemned as one member of it, Farrington as another. But no possible connection can be proved or was ever suggested between Edalji and Farrington—the one a rude, illiterate miner, the other the son of the vicar and a rising professional man; the one a loafer at public houses, the other a total abstainer. It is certainly suggestive, presuming that Farrington did do the deed for which he was convicted, that he was employed at the Wyrley Colliery, and may have had to pass in going to his work that very pony which Edalji was supposed to have injured. It is also, it must be admitted, suggestive that while Edalji's imprisonment had no effect upon the outrages, Farrington was at once followed by their complete cessation. How monstrous, then, to contend, as the Home Office has done, that no new facts have arisen to justify a revision of Edalji's case. At the same time I do not mean to imply Farrington's guilt, of which I have grave doubts, but merely that, as compared with Edalji, a strong case could be made out against him.

New let me, before examining the outrage of Aug. 17, 1903, which proved so fatal to Edalji, give some account of the fresh epidemic of letters which broke out in the district. They were synchronous with the actual outrages, and there were details in them which made if possible, though by no means certain, that they were written by some one who was actually concerned in the crimes.

It cannot be said that there is absolute proof that the letters of 1903 were by the same hand as those of 1895, but there are points about their phrasing, about their audacity and violence of language, and finally, about the attentions which they bestow upon the Edalji family, which seem to point to a common origin. […]

And now for the letters. They were signed by various names, but the more important purported to come from a young schoolboy named Greatorex. This youth denied all knowledge of them, and was actually away in the Isle of Man when some of them were written, as well as on Aug. 17, the date of the Wyrley outrage. It is a curious fact that this youth, in going up to Walsall every day to school, traveled with a certain number of school-fellows upon the same errand, and that the names of some of these school-fellows do find their way into these letters. In the same carriage traveled young Edalji upon some few occasions. "I have known accused by sight for three or four years," said Greatorex at the trial; "he has traveled in the same compartment with me and my schoolmates going to Walsall. This has not occurred many times during the last twelve months—about a dozen times, in fact." Now, at first sight one would think this was a point for the

Три місяці по тому, 8 лютого 1904-го, було поранено чергового коня. Врешті, після каліцтва двох овець і ягняти, в ніч на 24 березня до трьох років ув'язнення засудили простого шахтаря на ймення Фаррінґтон — на підставі винятково непрямих доказів. Тут висновки, зроблені поліцією, видаються абсолютно нелогічними й несумісними. За їхньою теорією, винуватці входили до банди нічних розбишак. Едалджі й Фаррінґтона визнали її членами. Однак уявити собі чи, тим паче, довести існування хоч якогось зв'язку між цими людьми просто неможливо. Один — грубий, неосвічений шахтар, другий — син вікарія, зачинатель власної професійної кар'єри; один — завсідник шинків, другий же геть непитущий. Безперечно, на таку думку міг навести той факт, що Фаррінґтон — коли припустити наявність його провини в приписуваному злочині — працював на шахті у Вайрлі, і його шлях на роботу цілком вірогідно міг проходити повз того самого поні, якого нібито поранив Едалджі. Слід також визнати слушність такої думки з огляду на те, що хоч ув'язнення Едалджі й не мало впливу на подальші наруги, однак після затримання Фаррінґтона злочини припинилися негайно. Відтак жахливим видається твердження Гоум-офісу[4], що нових підстав для обґрунтування перегляду справи Едалджі виявлено не було. Водночас я не прагну заявляти про винуватість Фаррінґтона, яку сам уважаю вельми сумнівною, та лише кажу, що порівняно з Едалджі його позиція в суді була би досить слабкою.

Дозвольте мені тепер — перед аналізом наруги, що сталася 17-го серпня 1903 року й виявилася для Едалджі такою згубною, — розкрити певні подробиці нещодавньої поштової епідемії, що розгорілася в окрузі. Нові листи надсилалися одночасно з перебігом вищезгаданих подій, і певні деталі їхнього змісту дозволяють якщо не дійти переконливих висновків, то принаймні замислитися про причетність особи автора до низки скоєних злочинів.

Не можна говорити про наявність переконливих доказів того, що листи 1903 року були написані тією ж рукою, що й 1895 року, однак на спільне походження вказують деякі аспекти побудови висловлювань, зухвалість та агресивність дібраних слів, а також окрема увага, приділена сімейству Едалджі. […]

Перейдімо до самих листів. Підписувалися вони різними іменами, однак найважливіші претендували на авторство юного школяра на ймення Ґрейторекс. Будь-яке знання про листи юнак заперечував, і на час написання деяких із них справді перебував на острові Мен, як і 17-го серпня, коли стався жорстокий інцидент у Вайрлі. Цікавим видається те, що парубок цей щодня подорожував до школи у Волсоллі з кількома товаришами, і деякі з імен цих шкільних товаришів опинились у сумнозвісних листах. У кількох випадках тим самим вагоном

police, as on the presumption that Edalji wrote these anonymous letters it would account for the familiarity with these youths displayed in them. But since Edalji always went to business by the 7:30 train in the morning, and the boys took the same train every day, to find himself in their company twelve times in one year was really rather more seldom than one would expect. He drifted into their compartment as into any other, and he seems to have been in their company but not of it. Yet the anonymous letter writer knew that group of boys well, and the police by proving that George Edalji might have known them, seemed to make a distinct point against him.

The "Greatorex" letters to the police are all to the effect that the writer is a member of the gang for maiming cattle, that George Edalji is another member, and that he (Greatorex) is prepared to give away the gang if certain conditions are complied with. "I have got a dare-devil face and can run well, and when they formed that gang at Wyrley they got me to join. […] Now I'll tell you who are in the gang, but you can't prove it without me. There is one named ——, from Wyrley, and a porter who they call ——, and he's had to stay away, and there's Edalji, the lawyer.... Now I have not told you who is at the back of them all, and I shan't unless you promise to do nothing at me. It is not true we always do it when the moon is young, and the one Edalji killed on April 11 was full moon." […]

In the next letter, also to the police, the unknown refers to his previous communication, but is a good deal more truculent and abusive than before. "There will be merry times at Wyrley in November," he says. "when they start on little girls, for they will do twenty wenches like the horse before next March. Don't think you are likely to catch them cutting the beasts; they go too quiet, and lie low for hours, till your men have gone. ...Mr. Edalji, him they said was locked up, is going to Brum on Sunday night to see the Captain, near Northfield, about how it's to be carried on with so many detectives about, and I believe they are going to do some cows in the daytime instead of at night. ...I think they are going to kill beasts nearer here soon, and I know Cross Keys Farm and West Cannock Farm are the two first on the list. […]

Edalji is openly accused of the crimes in the letters, and yet the police put forward the theory that he himself wrote them, and founded upon the last sentence of them, which I have quoted, that second charge, which sounded so formidable in his indictment, viz., of threatening to murder Sergt. Robinson. […]

It seems absurd enough that these letters incriminating himself in such violent terms should be attributed to young Edalji, but the climax

їздив і юний Едалджі. «Обвинуваченого я років три чи чотири знавав у лице», — заявив Ґрейторекс на суді; «Ми з моїми шкільними друзями іноді їздили з ним в одному купе дорогою до Волсолла. Протягом останнього року це траплялося нечасто — насправді разів зо дванадцять». Це може здатися аргументом на користь поліції, позаяк припущення, що автором анонімних листів є Едалджі, пояснило би згадку в них про знайомих йому молодиків. Однак, зважаючи на те, що підозрюваний завжди їхав у своїх справах ранковим потягом о 7:30, а хлопці подорожували тим самим потягом щодня, опинитися в їхньому товаристві всього дванадцять разів за рік видається значно рідшим, ніж того можна було би очікувати. В їхнє купе він зазирав, як і в будь-яке інше, та хоч і перебував у їхній компанії, до неї все ж не входив. Однак автор анонімних листів групу приятелів знав чудово, і своїми доказами їхнього знайомства з Джорджем Едалджі поліція намагалася висунути це вагомим аргументом проти нього.

Усі листи «Ґрейторекса» стверджують таке: їхній автор є учасником банди, що нівечить худобу, іншим її учасником є Джордж Едалджі, а сам він (Ґрейторекс) готовий видати спільників за дотримання певних умов. «Я маю обличчя сміливця й умію прудко бігати, тож по заснуванню банди у Вайрлі мене одразу до неї запросили. […] Я готовий розповісти вам про інших членів, але без мене ви нічого не доведете. Одного звуть --- — він з Вайрлі, інший — вантажник, якого кличуть ---, та йому довелося піти, а ще є Едалджі, правник... Так от, я ще не видав того, хто ними всіма верховодить, і не зроблю цього, доки ви не пообіцяєте мене не зачіпати. Неправда, що ми завжди робимо це за молодого місяця — Едалджі вбивав 11 квітня, коли була повня». […]

У наступному листі, також адресованому поліції, невідомець покликається на попередні повідомлення, та цього разу пише значно більш уїдливо й агресивно. «У листопаді на Вайрлі чекають чудові дні, — сповіщає він. — Коли вони візьмуться за маленьких дівчат, і до березня з двадцятьма дівками вчинять те саме, що й з кіньми. Дарма гадаєте, що спроможетеся впіймати їх за підсіканням скотини; вони вестимуть себе якнайтихше, і чаїтимуться годинами — доки ваші люди не підуть геть. ...містер Едалджі — якого, кажуть, спіймали — в неділю ввечері поїде в Брам[5] зустрітися з Капітаном неподалік від Нортфілда. Обговорять, як діяти далі, коли навколо нишпорять стільки детективів, а ще, гадаю, вони збираються порішити кількох корів удень, а не вночі. ...Думаю, скоро візьмуться за худобину тут поруч, і знаю точно, що першими в списку йдуть ферми Кросс-Кіс і Вест-Каннок». […]

Листи відкрито звинувачують Едалджі, та все ж поліція висуває теорію, що написав їх він власноруч, а з останнього процитованого

is reached when a most offensive postcard, handed in at Edalji's own business office, is also sworn to by the expert employed by the police as being in Edalji's own writing. This vile effusion, which cannot be reproduced in full, accuses Edalji of guilty relations with a certain lady, ending up with the words, "Rather go back to your old game of writing anonymous letters and killing cows and writing on walls."

Now this postcard was posted at Wolverhampton on Aug. 4, 1903. As luck would have it, Edalji and his sister had gone upon an excursion to Aberystwith that day, and were absent from very early morning till late at night. […]

It is certain, then, that this postcard could not have been by him, even had the insulting contents not made the supposition absurd. And yet it is included in that list of anonymous letters which the police maintained, and the expert declared, to be in Edalji's own handwriting. If this incident is not enough in itself to break down the whole case, so far as the authorship of the letters goes, then I ask, what in this world would be sufficient to demonstrate its absurdity? […]

Now during these six months, while Edalji was receiving these scurrilous letters, and while the police were receiving others accusing the young lawyer, you will naturally ask why did he not take some steps himself to prove his innocence and to find out the writer? He did, as a matter of fact, everything in his power. He offered a reward of £25 in the public press—a reward, according to the police theory, for his own apprehension. He showed the police the letters which he received, and he took a keen interest in the capture of the criminals, making the very sensible suggestion that bloodhounds should be used. It seems hardly conceivable that the prejudice of the police had risen to such a point that both these facts were alleged as suspicious circumstances against him, as though he were endeavoring to worm himself into their confidence, and so find out what measures they were taking for the capture of the offender. […]

And now, having dealt with the letters of 1903, let me, before I proceed to the particular outrage for which Edalji was arrested and convicted, say a few words as to the personality of this unfortunate young man, who was, according to the police theory, an active member, if not the leading spirit, of a gang of village ruffians. Any one more absurdly constructed to play the role could not be imagined. In the first place he is a total abstainer, which in itself hardly seems to commend him to such a gang. He does not smoke. He is very shy and nervous. He is a most distinguished student, having won the highest legal prizes within his reach, and written at his early age a handbook of railway law. Finally, he is as blind as the proverbial bat, but the bat has

мною речення постає друге обвинувачення, що так грізно звучало в судовому акті: погроза вбивством сержанта Робінсона. […]

Здається цілковито абсурдним, що ці листи, в яких Едалджі інкримінує себе такими брутальними словами, приписуються йому самому, але кульмінації справа сягає тоді, коли вкрай образливу поштову листівку, передану прямісінько в офіс Едалджі, найнятий поліцією експерт також під присягою визнає за написану його рукою. Цей мерзенний пасквіль, який не може бути повністю процитований, звинувачує Едалджі в непристойних стосунках із певною пані й закінчується словами: «Краще повернись до своєї старої справи — писати анонімні листи, вбивати корів і шкрябати на стінах».

Ця листівка була відправлена з Вулвергемптона 4 серпня 1903 року. Як на те, того дня Едалджі із сестрою поїхали на екскурсію до Аберіствіта й були відсутні від самого ранку до пізнього вечора. […]

Отже, безперечно, що цю листівку він написати не міг, навіть якби сам її образливий зміст уже не робив таке припущення абсурдним. І все ж вона включена до переліку анонімних листів, які поліція наполегливо приписує почерку Едалджі. Якщо одного цього випадку вам замало, аби спростувати всю справу щодо авторства листів, то дозвольте запитати таке: що взагалі на цьому світі може довести вам всю абсурдність ситуації? […]

І ось, упродовж шести місяців, поки Едалджі отримував ці пасквілі, а поліція — інші, котрі також обвинувачували молодого юриста, ви природно замислитеся: чому ж він сам нічого не зробив, аби довести свою невинуватість і знайти справжнього автора? Та насправді він зробив усе, що було в його силах. Він запропонував винагороду в 25 фунтів через оголошення у пресі — винагороду за власний арешт, згідно з теорією поліції. Він показував правоохоронним органам листи, які отримував, і був щиро зацікавлений у затриманні злочинця, запропонувавши цілком слушну ідею — використати собак-шукачів. Важко повірити, що упередження поліції сягнуло такої міри, що обидва ці факти розглядалися як підозрілі — мовляв, він намагався втертися у довіру, щоб довідатися, які саме заходи поліція вживає для виявлення злочинця. […]

І тепер, розглянувши листи 1903 року, перш ніж ми перейдемо до конкретного злочину, за який Едалджі заарештували й засудили, дозвольте сказати кілька слів про особу цього нещасного молодика, який, на думку поліції, був активним членом, якщо не лідером, ватаги сільських розбишак. Важко уявити когось менш підхожого для такої ролі. По-перше, він не вживає алкоголю, що навряд чи сприяє авторитету в такому середовищі. Не палить. Украй сором'язливий і нервовий. Це успішний студент, котрий здобув найвищі нагороди

the advantage of finding its way in the dark, which would be very difficult for him. To find a pony in a dark field, or, indeed, to find the field itself, unless it were easily approached, would be a hard task, while to avoid a lurking watcher would be absolutely impossible. I have myself practiced as an oculist, but I can never remember correcting so high a degree of astigmatic myopia as that which afflicts Mr. Edalji. […]

It is this studious youth, who touches neither alcohol nor tobacco, and is so blind that he gropes his way in the dusk, who is the dangerous barbarian who scours the country at night, ripping up horses. Is it not perfectly clear, looking at his strange, swarthy face and bulging eyes, that it is not the village ruffian, but rather the unfortunate village scapegoat, who stands before you?

I have brought the narrative down to the Aug. 17 outrage. At this period twenty constables and detectives had been brought into the district, and several, acting, I presume, upon orders from higher quarters, watched the vicarage at night

On Aug. 17 Edalji, following his own account, returned from his day's work at Birmingham—he had started in practice there as a lawyer—and reached his home about 6:30. He transacted some business, put on a blue serge coat, and then walked down to the bootmaker's in the village, where he arrived about 8:35, according to the independent evidence of John Hands, the tradesman in question. His supper would not be ready before 9:30, and until that hour he took a walk round, being seen by various people. His household depose to his return before supper time, and their testimony is confirmed by the statement of Walter Whitehouse, who saw the accused enter the vicarage at 9:25. After supper Edalji retired to bed in the same room as his father, the pair having shared an apartment for seventeen years. The old vicar was a light sleeper, his son was within a few feet of him, the whole house was locked up, and the outside watched by constables, who saw no one leave it. […]

By the police evidence there were no less than twenty men scattered about waiting for the offender. […]

And yet upon that night a pony had been destroyed at the Great Wyrley Colliery. Sergt. Parsons gave evidence that he saw the pony, apparently all right, at 11 o'clock at night. It was very dark, but he was not far off it. It was a wild night, with rain coming in squalls. The rain began about 12, and cleared about dawn, being very heavy at times. On the 18th, at 6:20. a lad named Henry Garrett, going to his work at the colliery, observed that the pony was injured. "It had a cut on the side," he said. "The blood was trickling from the wound. It was dropping pretty quickly."

свого рівня в юриспруденції, а ще у юному віці написав довідник із залізничного права. Зрештою, він — сліпий, як кажан, однак кажан принаймні орієнтується в темряві, що було непосильно для містера Едалджі. Знайти поні посеред темного поля, чи бодай саме поле, якщо воно не на відстані витягнутої руки, — уже завдання не з простих, а уникнути підступної засідки — взагалі неможливо. Я сам працював окулістом, але не пригадаю випадку настільки важкої форми астигматичної міопії, як у пана Едалджі. […]

Саме цей інтелігентний юнак, котрий не торкається ані алкоголю, ані тютюну, і настільки погано бачить, що змушений на дотик шукати дорогу в сутінках, і є тим небезпечним варваром, який уночі нишпорить околицями та ріже коней. Хіба не очевидно з його дивакуватого, темношкірого обличчя з випуклими очима, що перед нами не сільський бешкетник, а скоріше — нещасний сільський цап-відбувайло?

Моя розповідь підходить до інциденту 17 серпня. На той час у районі діяли двадцять констеблів і детективів, декілька з яких, вочевидь за наказами з вищих інстанцій, уночі спостерігали за вікаріатом.

Сімнадцятого серпня, за словами Едалджі, він повернувся додому після робочого дня в Бірмінгемі — він почав там юридичну практику — приблизно о 18:30. Він поробив деякі справи, переодягнувся в синій саржевий піджак і пішов до чоботаря в селі, куди, за незалежним свідченням торговця Джона Гендза, прибув близько 20:35. Вечерю мали подати не раніше 21:30, тож до того часу він прогулювався селом, і його бачили різні люди. Члени родини стверджують, що він повернувся до вечері, а їхнє свідчення підтверджується заявою Волтера Вайтгауса, який бачив, як обвинувачений зайшов до вікаріату о 21:25. Після вечері Едалджі ліг спати в одній кімнаті з батьком, яку вони ділили вже протягом сімнадцяти років. Старий вікарій часто прокидався серед ночі, син спав усього за кілька футів від нього, будинок був на замку, а ззовні стежили поліціянти, які не зафіксували жодного руху. […]

За свідченнями поліції, по окрузі було розставлено щонайменше двадцять людей, котрі чатували на злочинця. […]

Саме тієї ночі на шахті Ґрейт Вайрлі поранили поні. Сержант Парсонс засвідчив, що бачив поні живим і, як здавалося, неушкодженим об 11-й годині вечора. Було дуже темно, але він чергував неподалік. Надворі лютувала буря, лила шквальна злива. Почалася вона близько опівночі й тривала до світанку, подекуди міцніючи. 18 серпня о 6:20 хлопець на ім'я Генрі Ґаррет, прямуючи на роботу до копальні, помітив, що поні поранений. «Йому порізали бік, — сказав він. — З рани стікала кров. І доволі рясно».

The alarm was at once given. Constables appeared upon the scene. […] …the indefatigable police went on with their prearranged campaign.

That it was prearranged is evident, since it was not on account of evidence, but in search of evidence, that the constables raided the vicarage. The young lawyer had already started for his day's work in Birmingham. The startled parents were ordered to produce all the young man's clothing. The mother was asked for his dagger, but could produce nothing more formidable than a botany spud. A hunt was made for weapons, and a set of razors belonging to the vicar was seized. Some were said to be wet—a not uncommon condition for razors in the morning. Dark spots were perceived upon the back of one, but they proved upon chemical examination to be rust stains. Twelve men quartered the small garden, but nothing was found. […]

Now here is a clear conflict of evidence between two groups of interested people—the constables on the one hand, eager to build up their case; the household on the other, eager to confute this terrible accusation. Let us suppose the two statements balance each other. […]

Every point in this case simply crumbles to pieces as you touch it.

How formidable it all sounds—wet razor, blood on razor, blood and saliva and hair on coat, wet boots, footmark corresponding to boot—and yet how absolutely futile it all is when examined, there is not one single item which will bear serious criticism. Let us pass, however, from these material clues to those more subtle ones which the bearing or remarks of the youth may have furnished. These will bear examination even less than the others. As he waited upon the platform for the 7:30 train an ex-constable, now as innkeeper, named Markhew. came up to him and asked him to stay, as Inspector Campbell wished to see him. At the same moment some one announced that a fresh outrage had been committed, upon which Markhew says that Edalji turned away and smiled. Now, it is perfectly clear that a guilty man would have been much alarmed by the news that the police wished to see him, and that he would have done anything but smile on hearing of the outrage. Edalji's account is that Markhew said: "Can't you give yourself a holiday for one day?" on which Edalji smiled. Which is the more probable version I leave to the reader. The incident was referred to by the prosecuting counsel as "the prisoner's extraordinary conduct at the station."

He went to his office in Birmingham, and there, later in the day, he was arrested by the police.

On the way to the station, after his arrest, this unfortunate youth made another deadly remark: "I am not surprised at this. I have been

Негайно підняли тривогу. На місце подій прибули констеблі. […] …невтомна поліція продовжила втілювати свою заздалегідь сплановану кампанію.

Те, що вона була спланована заздалегідь, — очевидно, адже констеблі вдерлися до вікаріату не через наявні докази, а з метою їхнього пошуку. Молодий юрист уже вирушив на роботу до Бірмінгема. Сторопілим батькам наказали надати весь одяг сина. У матері запитали про його кинджал, але вона не змогла показати їм нічого більш небезпечного, ніж городня сапка. Почали шукати зброю, через що у вікарія вилучили бритви. Деякі з них були вологі — що не дивно для бритв уранці. На звороті однієї з них помітили темні плями, але хімічний аналіз показав, що це іржа. Дванадцять осіб прочесали невеликий сад — нічого. […]

Маємо тут явний конфлікт свідчень між двома зацікавленими сторонами: з одного боку — констеблі, що прагнуть зміцнити підґрунтя своєї справи; з іншого — родина, яка намагається спростувати страшне обвинувачення. Припустимо, що ці дві версії врівноважують одна одну. […]

Кожен пункт цієї справи розсипається на порох від найменшого доторку.

Як загрозливо це все звучить — волога бритва, кров на лезі, кров, слина і волосся на пальті, мокрі черевики, слід, що відповідає взуттю, — і якими цілковито нікчемними всі докази виявляються при детальному розгляді: жоден із пунктів не витримує серйозної критики. Але перейдемо від матеріальних доказів до тих, що не лежать на поверхні — наприклад, поведінки та висловлювань юнака, які могли б його викрити. Однак вони ще менш переконливі, ніж попередні. Поки він чекав на потяг о 7:30, до нього підійшов колишній констебль, а нині трактирник на ім'я Марк'ю, і сказав йому залишитися, бо інспектор Кемпбелл хоче його бачити. У ту ж мить хтось оголосив, що скоєно новий напад, після чого, за словами Марк'ю, Едалджі відвернувся й усміхнувся. Та цілком зрозуміло, що винна людина була б налякана повідомленням того, що поліція хоче її бачити, і зробила би будь-що, але точно не усміхалася б при згадці про новий злочин. За свідченнями самого Едалджі, Марк'ю сказав: «Чи не міг би ти взяти відпустку хоча б на один день?» — на що він і усміхнувся. Яка з версій звучить більш ймовірно — залишу на ваш розсуд. Цей епізод прокурор на суді назвав «неприродною поведінкою обвинуваченого на вокзалі».

Того ж дня він прибув до свого офісу в Бірмінгемі, і вже там його заарештувала поліція.

expecting it for some time." It is not a very natural remark for a guilty man to make, if you come to think of it; but it is an extremely probable one from a man who believes that the police have a down him, and who is aware that he has been accused by name in malignant anonymous letters. What else would he have said? Next day and the following Monday he was before the Magistrates, where the police evidence, as already set forth was given.

The magisterial proceedings lasted till Sept. 4, off and on, when a prima facie case was made out, and the prisoner committed to the Staffordshire Quarter Sessions. […] Again the criminal made a remark which rose up in judgment against him. "I won't have bail," said he to Police Constable Meredith. "and when the next horse is killed it will not be by me."

In commenting upon this, Mr. Disturnal, the prosecuting counsel, said; "In refusing bail the prisoner made use of a very significant observation, and it went to suggest that the prisoner knew perfectly well what he was about when he refused bail." The inference here is that it was prearranged that a friend of Edalji's would do a fresh crime, in order to clear him. Was there ever a more unfair utterance! It was. "Heads I win, tails you lose!" If no crimes occur, then it is clear we have the villain under lock and key. If crimes do occur, then it is clear that he is deep in conspiracy with others. As a matter of fact, both Edalji's decision to remain in gaol and his remark were the most proper and natural things in the world. He believed that there was a strong conspiracy against him. In the face of the letters he had every reason to believe so. So long as he was in his cell he was safe, he thought, from this conspiracy. Perhaps another crime would be committed, and in that case, he thought, in the innocence of his heart, that it would clear him. In his wildest dreams he could never have imagined that such a crime would be fitted in as a link in the chain against him.

A crime was committed, and it occurred upon Sept. 21, between Edalji's committal and trial, whilst he lay in Stafford Gaol. The facts are these: Harry Green was the nineteen—year-old son of a farmer who lived somewhere between the vicarage and the scene of the outrage for which Edalji was convicted. He and Edalji knew each other slightly, as neighbors in the country must do, but how slight was their acquaintance may he shown by the fact that when, in the course, of my inquiry, I asked Edalji what Green's writing was like, he had to admit that he had never seen it. Consider the utter want of common ground between the two men, the purblind, studious, teetotal young lawyer of twenty-seven, and the young Yeomanry trooper of nineteen, one of a set of boisterous young fellows, who made a centre of mirth and also

По дорозі до відділку, вже після арешту, цей нещасний юнак зробив ще одну «фатальну» заяву: «Мене це не здивувало. Давно цього чекав». Подумайте, це не надто типова репліка для людини, яка справді винна. Але це цілком можлива реакція з боку людини, яка переконана, що поліція налаштована проти неї, адже її вже згадували на ім'я в злісних анонімних листах. Що ще йому було казати? Наступного дня й у понеділок після нього він постав перед мировими суддями, яким було надано згадувані вище докази, зібрані поліцією.

Судовий розгляд тривав з перервами до 4 вересня, коли й було встановлено *prima facie case*[6], *й обвинуваченого передали до Квартальних сесій*[7] *Стаффордширу. […]*

І знову наш «злочинець» висловився так, що це обернулося проти нього: «Не потрібно застави, — сказав він констеблеві Мередіту. — І коли наступного разу вб'ють коня — то це вже буду не я».

Коментуючи його слова, прокурор містер Дістернал заявив: «Відмовляючись від застави, підсудний зробив дуже показове зауваження, яке свідчить, що він чудово усвідомлював, що робить». Було висунуте наступне припущення: існує план, згідно з яким друг Едалджі скоїть новий злочин, аби відвести від нього підозру. Хіба може бути щось більш несправедливе за таке тлумачення? Це ж гра в підтасовану монету: «Орел — я виграв, решка — ти програв!». Якщо злочинів не буде — значить, ми спіймали злодія. Якщо злочини триватимуть — отже, він у змові з іншими. Насправді ж і рішення Едалджі залишитися під вартою, і його слова були найприроднішими й найдоречнішими на світі. Адже він щиро вірив, що проти нього існує серйозна змова.

З огляду на отримані листи, він мав усі підстави так вважати. Едалджі думав, що поки він перебуває у своїй камері, ця змова йому більше не загрожує. Можливо, буде скоєно ще один злочин, і це, наївно думав він, зніме з нього всі підозри. Йому й на думку не спадало, що цей злочин є ще однією ланкою ланцюжка доказів проти нього.

Злочин таки було скоєно — 21 вересня, вже після того, як Едалджі передали до суду, але ще до початку розгляду, тобто поки він перебував у в'язниці у Стаффорді. Маємо наступне: Гаррі Ґрін — дев'ятнадцятирічний син фермера, що мешкав десь у районі вікаріату та місця злочину, за який засудили Едалджі. Вони знали один одного лише побіжно, як це часто буває між сільськими сусідами, але наскільки побіжно, я з'ясував тоді, коли у процесі свого розслідування запитав Едалджі, який у Ґріна почерк, і той змушений був зізнатися, що він гадки не має. Поміркуймо: що може

of mischief at each annual training. Edalji entered no public house, and was at work from early morning to late at night. Where was there room for that blood-brotherhood which would make the one man risk any danger and sacrifice his own horse for the sake of the other?

Green's charger was found disemboweled. It was not a very valuable animal. In one estimate it is placed at five pounds. Whether it was insured or not there is a conflict of evidence. For days there were scare and conjecture. Then, at the end of that time, it was known that Green had signed a confession which admitted that he had himself killed his own horse. That confession undoubtedly exists, but Green, having had a week or two to think things over, and having in the meantime got a ticket to South Africa, suddenly went back on his own confession, and declared, with much circumstantiality of detail, that he had not done it, and that the confession had been bullied out of him by the police. One or other statement of Green's must be a falsehood, and I have sufficient reason myself, in the shape of evidence which has been set before me, to form a very clear opinion what the actual facts of the case were. When a final clearing of the case arrives, and there is a renewed inquiry on the basis that Edalji is innocent, and that the actual perpetrators have never been punished, there are many facts which may be laid before the authority who conducts it. Meanwhile the task which lies immediately before me is not to show who committed the crimes—though that, I think, is by no means an insuperable problem—but that Edalji did not and could not have committed them. I will leave young Green there, with his two contradictory statements, and I will confine myself to his relation with the case, whichever of the statements is true. […]

It may be noted before leaving this extraordinary incident that the reason given by Green in his confession was that the horse had to be killed, having been injured in the Yeomanry training, but nowhere has he ever said a word to suggest that he was acting in collusion with George Edalji.

And now at last we come to the trial. […]

It must be admitted that the defense was not as strong as it might have been made, which does not seem to have been due to any shortcomings of the counsel so much as to a deficiency in the supply of information. The fact is that the consciousness of innocence was in this case a danger, as it caused some slackness in guarding every point. So far as I can find, the whole story of the early persecutions of 1888 and of 1893-5 was not gone into, nor was their probable connection with that of 1903 pointed out. The blindness of Edalji, a most vital fact, was not supported by an array of evidence; indeed, I think that

бути спільного між цими двома людьми — короткозорий, замкнутий у собі, праведний двадцятисемирічний юрист і дев'ятнадцятирічний кавалерист-йомен[8], гучний, галасливий молодик із компанії веселих і пустотливих хлопців, які щороку збиралися на навчання, влаштовуючи довкола себе хаос і бешкети? Едалджі не відвідував пабів і працював від ранку до ночі. Де тут місце для тієї «кровної братерської дружби», яка змусила б одного ризикувати всім і навіть принести в жертву власного коня заради іншого?

Коня Ґріна знайшли розпоротим. Це була не дуже дорога тварина — за однією оцінкою, вартістю близько п'яти фунтів. Щодо того, чи був кінь застрахований, думки розділилися. Протягом кількох днів ходили чутки та здогадки. Аж ось стало відомо, що Ґрін підписав зізнання, в якому визнав, що сам убив свого коня. Ці зізнання, безперечно, відбулися, але, поміркувавши кілька тижнів і маючи на руках квиток до Південної Африки, Ґрін раптом відкликав свої слова і заявив, що не робив цього, а поліція вибила з нього зізнання примусом. Одна з версій Ґріна — брехня. Я ж маю у своєму розпорядженні достатньо доказів, щоби скласти чітке уявлення про справжні обставини цієї справи. Коли ж зрештою цей випадок повністю з'ясують і проведуть нове розслідування з огляду на припущення, що Едалджі невинний, а справжніх злочинців так і не покарано, — збереться чимало фактів, які можна буде надати відповідній інстанції. Поки ж моє завдання — не виявити, хто вчинив ці злочини (хоч, на мою думку, це не така вже й нерозв'язна задача), а довести, що Едалджі їх не вчиняв і не міг вчинити. На цьому я й залишаю Ґріна з його двома суперечливими свідченнями і зосереджусь лише на його стосунку до справи, незалежно від того, котра з його версій правдива. […]

Перед тим як остаточно залишити цей надзвичайний інцидент, слід зауважити, що у своєму зізнанні Ґрін зазначив: причиною вбивства було те, що кінь травмувався під час тренувань в армії, тож його довелося умертвити. Але він жодного разу навіть не натякнув, що діяв за змовою з Джорджем Едалджі.

І ось, нарешті, ми підійшли до судового процесу. […]

Слід визнати, що захист був не настільки сильним, яким міг би бути — і, схоже, не з вини адвоката, а через брак інформації. Насправді усвідомлення власної невинності в цьому випадку зіграло злий жарт із підсудним, призвівши до певної недбалості в захисті кожного пункту. Наскільки я зміг з'ясувати, вся історія переслідувань 1888-го та 1893–1895 років не була представлена в суді, так само, як і ймовірний зв'язок між ними та подіями 1903 року. Докази не підтвердили сліпоти Едалджі, яка була

it was hardly mentioned at all. At all points one finds things which might have been better, but even granting that, one cannot but feel the amazement, which Sir George Lewis has voiced, when the jury brought in "Guilty," and Sir Reginald Hardy sentenced the prisoner to seven years.

Now, once again, let me state the double dilemma of the police, before I leave this portion of my statement. Either Edalji did the crime before 10 o'clock that night or after 10 o'clock that night. The latter case must be laughed out of a common-sense court by the fact that his father, the vicar, spent the night within a few feet of him, that the small vicarage was bolted and barred, no one being heard to leave it, and that the police watchers outside saw no one leave it. If that does not establish an alibi, what could? On the other hand, supposing that he did it before 10 or rather before 9:30, the time of his return home. You have to face the supposition that after returning from a long day's work in Birmingham. he sallied out in a coat which he was only known to wear in the house, performed a commonplace mission at the boot-shop in the village, then, blind as he was, hurried off for three-quarters of a mile through difficult, tortuous ways, with fences to climb and railway lines to cross (I can answer for it, having myself trod every foot of it) to commit a ghastly and meaningless crime, entirely foreign to his studious and abstinent nature; that he then hurried back another three—quarters of a mile to the vicarage, arrived so composed and tidy as to attract no attention, and sat down quietly to the family supper, the whole expedition from the first to the last being under an hour.

The mere statement of this alternative supposition seems grotesque enough, but on the top of the inherent improbability you are up against the hard facts that the pony was bleeding freely in the morning, and could not have so bled all night, that the veterinary surgeon deposed that the wound could not possibly be more than six hours old, no other veterinary surgeon being called to contradict this statement, and that the footprints on which the police relied were worthless unless left after the rain, which began at twelve. Add to this that the pony was seen standing apparently all right by the police themselves at 11 o'clock, and the case then seems to me to be overpoweringly convincing. Take whichever supposition you like, and I say that it is demonstrably false, and an insult to common sense to suppose that George Edalji committed the crime for which, through the action of the Staffordshire police, the error of an expert, and the gross stupidity of a jury, he has been made to suffer so cruelly.

I do not know that there is much to add, save bare recital of the events which have occurred since then. After Edalji's conviction the

особливо вагомим аргументом на його користь; більш того, її взагалі майже не згадували. У всьому процесі є огріхи, яких можна було уникнути, — та навіть попри це, не можна не поділяти здивування, яке висловив сер Джордж Льюїс, коли присяжні винесли вердикт «Винний», а сер Реджинальд Гарді засудив підсудного до семи років ув'язнення.

І ще раз дозвольте мені викласти дилему, перед якою стояла поліція, перш ніж перейти до наступної частини розповіді. Або Едалджі скоїв злочин до десятої години вечора того дня, або після десятої. Другий варіант варто відкинути як абсурдний: адже його батько, вікарій, провів ніч за кілька футів від нього; вікаріат був надійно замкнений; ніхто не чув, щоб хтось виходив із дому; поліціянти, які чатували зовні, також нікого не бачили. Якщо це не алібі, то що тоді взагалі можна вважати алібі?

Припустимо тепер, що він вчинив це до десятої — точніше, до 21:30, коли повернувся додому. Спробуйте уявити, що після важкого робочого дня в Бірмінгемі він вийшов у пальті, яке зазвичай вдягав лише вдома, зайшов до чоботаря в селі, а тоді, зі своїм жахливим зором, поспіхом подолав три чверті милі складними й звивистими стежками, перелазячи через паркани та перетинаючи залізничні колії (повірте мені, я особисто пройшов увесь той шлях), щоби вчинити жахливий і безглуздий злочин, цілковито неприродний для його вдачі — розсудливої та стриманої. Після чого він ще три чверті милі біг назад до вікаріату, зайшов у дім таким спокійним і охайним, що не викликав жодної підозри, і сів за родинну вечерю — а тепер уявіть, що вся ця «експедиція» тривала менше години.

Саме формулювання цієї альтернативної версії звучить достатньо абсурдно, однак, окрім її очевидної неправдоподібності, ми маємо справу ще й із беззаперечними фактами: у поні рясно йшла кров уранці, а це означає, що він не міг стікати кров'ю всю ніч; ветеринар засвідчив, що рану він отримав не більш ніж за шість годин до огляду, і жодного іншого ветеринара для спростування його висновку не викликали; крім того, сліди, які знайшла поліція, мали бути залишені після дощу, що почався опівночі — інакше вони переставали бути доказом. Додайте до цього, що об 11-й годині самі ж поліціянти бачили поні, який, судячи з усього, був у повному порядку, — і справа видається ясною, як білий день. Хай якої б версії ви дотримувалися, я відповім вам, що вона однозначно хибна і що вважати Джорджа Едалджі винним у злочині — це насмішка над здоровим глуздом, яку допустили завдяки діям поліції Стаффордширу, помилці експерта та кричущій недалекоглядності присяжних, через яких доля так жорстоко поставилася до нашого підсудного.

outrages continued unabated, and the epidemic of anonymous letters raged as ever. The November outrage upon Mr. Stanley's horses was never traced, but there was some good local information as to the author or that crime, and a widespread conviction in the district, which may have been utterly unjust, that the police were not too anxious to push the matter, as any conviction would certainly disturb the one which they had already obtained. Finally, in March, 1904, a man, named Farrington, was convicted for injuring some sheep. No attempt has ever been made to trace any connection between this man and Edalji.

In the Green case not only was there no attempt to prove complicity between Green and Edalji, but I have evidence to show that the police had a most positive statement from Green that he had nothing to do with Edalji, obtained under circumstances which make it perfectly convincing. And yet, in face of this fact, Mr. Disturnal, the mouthpiece of the police at the trial, was permitted to say, referring to this outrage: "The letters which would be read would show that the writer of them was not acting alone, but in conjunction with some other people, and he put it to the jury, what was more likely than that, if there was a gang operating in the way suggested, one of its members would commit a similar outrage in order to create evidence for the defense?" Counsel, no doubt, spoke according to his instructions; but what are we to think of those from whom such instructions issued, since they had the clearest proof that there was no connection between Green and Edalji! Such incidents shake one's confidence in British Justice to the very foundations, for it is clear that the jury, already prejudiced by the nature of the crimes, were hoodwinked into giving their conviction.

A few words as to the sequel. The friends of the prisoner, organized and headed by Mr. R.D. Yelverton (late Chief Justice of the Bahamas), to whose long, ceaseless, and unselfish exertions Edalji will owe so much when the hour of triumph comes, drew up a memorial to the Home Secretary, setting forth some of the facts as here recorded. This petition for reconsideration was signed by 10,000 people, including hundreds of lawyers and many K.C.'s, and was reinforced by the strongest letters testifying to Edalji's character from men who must have known him intimately… […]

The memorial had no effect, and some inquiry should certainly be made as to how its fate was determined. It would be indeed a vicious circle if a police prosecution, when doubted, is referred back again to the police for report. I cannot imagine anything more absurd and unjust; in an Oriental despotism than this. […]

Не знаю, чи є сенс додавати ще щось до вищесказаного, окрім хіба що сухого викладу подальших подій. Після засудження Едалджі напади не припинилися, а епідемія анонімних листів лютувала, як і раніше. Справу з нападом на коней містера Стенлі в листопаді так і не розкрили, хоча місцеві жителі мали чіткі підозри щодо винуватця, а в окрузі поширилася думка (можливо, цілковито необґрунтована), що поліція не надто докладала зусиль до розслідування, адже будь-яке нове звинувачення неминуче поставило б під сумнів попереднє, винесене Едалджі. Нарешті, в березні 1904 року чоловіка на ім'я Фаррінґтон засудили за поранення овець. Зв'язку між ним та Едалджі цього разу навіть не шукали.

У справі Ґріна поліція не намагалася доводити існування змови між ним та Едалджі; до того ж я маю докази, що Ґрін зробив категоричну заяву про відсутність будь-якого стосунку до Едалджі, яку я отримав за таких обставин, що її правдивість не викликає сумнівів. І попри це, на судовому засіданні представник поліції містер Дістурнел наважився заявити: «Листи, які будуть зачитані, свідчать, що їхній автор діяв не самостійно, а у змові з кимось ще». Звертаючись до присяжних, він запитав: «Що може бути більш природним, ніж те, що за існування банди, яка діяла в описаний спосіб, один з її членів цілком міг би вчинити подібний напад, аби надати доказ на захист іншого?». Захисник, без сумніву, діяв відповідно до отриманих вказівок, але що нам треба думати про тих, хто ці вказівки дав, якщо в них були неспростовні докази відсутності зв'язку між Ґріном та Едалджі? Подібні випадки розхитують самі підпори довіри до британського правосуддя, адже абсолютно очевидно, що присяжних, уже наперед упереджених через природу самих злочинів, увели в оману й змусили винести відповідний вирок.

Кілька слів про подальший перебіг подій. Друзі засудженого, які об'єдналися під проводом містера Р. Д. Єлвертона (колишнього головного судді Багамських островів), чия тривала, невтомна та безкорислива праця матиме вирішальне значення, коли настане час перемоги, склали петицію до міністра внутрішніх справ, у якій виклали деякі з наведених тут фактів. Цей заклик до перегляду справи підписали 10 000 осіб, серед яких — сотні юристів та багато королівських радників, і підкріпили найвпливовішими рекомендаційними листами щодо вдачі Едалджі, написаними людьми, які добре його знали…

Петиція не спрацювала, і, безперечно, слід провести розслідування щодо того, чому нею так розпорядилися. Це було б справжнє пекельне коло, якби сумнівне обвинувачення з боку поліції передавалося самій поліції для перевірки. Не уявляю нічого більш абсурдного та несправедливого — навіть в умовах східної деспотії — ніж така практика. […]

Finally, I regret to say, that in the one case you have a have a clique of French officials going from excess to excess in order to cover an initial mistake, and that in the other you have the Staffordshire police acting in the way I have described.

And that brings me to what is the most painful part of my statement, and one which I would be most glad to shirk were it possible for me to do so. No account of the case is complete which does not deal with the attitude taken up by Captain Anson, Chief Constable of Staffordshire, against this unhappy man. It must, I suppose, have taken its root in those far-off days from 1892 to 1895, when Edalji was little more than a boy, and when Sergeant Upton, for reasons which make a tale by themselves, sent reports against him to his superior at Stafford. It was at that early date that Captain Anson delivered those two memorable dicta: "You may tell your son at once that I will not believe any profession of ignorance," and "I will endeavor to get the offender a dose of penal servitude." [...]

For three years George Edalji endured the privations of Lewes and of Portland. At the end of that time the indefatigable Mr. Yelverton woke the case up again, and *Truth* had an excellent series of articles demonstrating the impossibility of the man's guilt. Then the case took a new turn, as irregular and illogical as those which had preceded it. At the end of his third year, out of seven, the young man, though in good health, was suddenly released without pardon. Evidently the authorities were shaken, and compromised with their conscience in this fashion. But this cannot be final. The man is guilty, or he is not. If he is he deserves every day of his seven years. If he is not, then we must have apology, pardon, and restitution. There can obviously be no middle ground between these extremes. [...]

Зрештою, мушу з жалем зазначити, що в одному випадку маємо справу з угрупованням французьких чиновників, які кидаються від однієї крайності до іншої, аби прикрити свою початкову помилку, а в іншому — з поліцією Стаффордширу, що діяла в описаному мною порядку.

І ось я підходжу до найболючішої частини свого викладу — тієї, якої я за можливості залюбки уникнув би. Але жоден огляд справи не можна вважати повним без розгляду позиції, яку зайняв капітан Ансон, головний констебль Стаффордширу, стосовно цього нещасного чоловіка. Ймовірно, витоки цієї позиції сягають тих далеких років, з 1892 до 1895-го, коли Едалджі був ще майже хлопчиком, а сержант Аптон — з причин, які самі по собі є окремою історією, — надсилав до штабу у Стаффорді доноси на нього. Саме тоді капітан Ансон видав ті свої знаменні вислови: «Можете одразу сказати своєму синові, що я не повірю в жодні заяви про його невинність» та «Я постараюся, щоб винуватця відправили на каторжні роботи». […]

Протягом трьох років Джордж Едалджі поневірявся у в'язницях Льюїса та Портленда. Після закінчення цього терміну невтомний містер Єлвертон знову порушив справу, а журнал *Truth* опублікував блискучу серію статей, що демонстрували цілковиту невинуватість цієї людини. Далі справа повернула в ще більш дивному й нелогічному напрямі, ніж до того. Наприкінці третього з семи років, які йому присудили, молодого чоловіка, попри відсутність будь-яких проблем зі здоров'ям, раптово випустили на волю — без помилування. Очевидно, влада завагалася й спробувала в такий спосіб втамувати докори сумління. Але це не можна вважати остаточним вирішенням. Людина або винна, або ні. Якщо винна — вона заслуговує кожного дня зі свого семирічного строку. Якщо ж ні — тоді має право на вибачення, помилування і компенсацію. Очевидно, що тут не може бути жодного компромісного варіанта…

З англійської переклали Северин Олійник та Соломія Караєва

РОЗДІЛ 8

ДЖОРДЖ МАКДОНАЛД

Увійшов у Фейріландію, наче повернувся у свій рідний дім

Ці слова — вишукана алюзія від Г.К. Честертона, тонкого поціновувача й спостережливого аналітика творчості «Томаса Римувальника XIX століття». Так сприймали сучасники Джорджа Макдоналда (*George MacDonald*, 1824–1905) — шотландського проповідника, письменника, незрівнянного знавця шотландського фольклору, з *fairy tales* і романом «Фантастес» якого пов'язують появу нового літературного жанру — фентезі.

Сьогодні ім'я Джорджа Макдоналда відоме здебільшого дослідникам, які й студіюють ці два взаємопов'язаних жанри — чарівні казки, точніше, *fairy tales,* і фентезі. Іншим було ставлення до нього та його творів у 1860–1900-х: багатотисячні наклади миттєво розкуповували по обидва боки Атлантики. Квитки на лекції Макдоналда у США в 1873–1874 роках, попри захмарні ціни, розкупили ще до його приїзду. Його шанували і літератори, і публічні особи. Діккенс, захоплений романом «Фантастес», так зачитав книжку, що довелося купляти нові примірники. На дружні обіди до Макдоналда зазвичай приходили Теккерей, Лі Гант і Дж. Раскін. Коли А. Теннісон зацікавився «автентичним», тобто гельським, звучанням «Пісень» Оссіана, то звернувся по допомогу до Макдоналда. До господи Макдоналдів якось завітав сором'язливий математик Чарльз Лютвідж із чернеткою історії про Алісу, яка втрапила в Дивокрай. Макдоналд для своїх одинадцяти дітей влаштував читання, від якого цільова аудиторія прийшла в захват і почала вимагати і надрукованої книжки, і продовження пригод Аліси. Так, за підтримки Макдоналда, з'явився письменник Льюїс Керролл, а в родини — друг, якого обожнювали і діти, і дорослі. До кола близьких друзів Макдоналда входили леді Байрон і генерал Чарльз Джордж Ґордон, один із найвідоміших британських полководців, який подарував йому привезену із Судану кольчугу хрестоносця, Г.В. Лонґфелло і Р.В. Емерсон. Марк Твен, у якого Макдоналд гостював у Штатах, а потім гостинно приймав у себе в Шотландії, запропонував спільно написати роман. Цього не сталося, а от про те, що роман Макдоналда «Сер Ґіббі» (*Sir Gibbie*, 1879) вплинув на сюжетний комплекс «Пригод Гекльберрі Фінна», Марк Твен згадував неодноразово.

Королева Вікторія зачитувалася романами й готичними оповіданнями Макдоналда, якому по смерті А. Теннісона надала почесне

звання «поета-лауреата Об'єднаного Королівства». Тож спробуємо з'ясувати, чому його слава залишилася у XIX столітті, а в XX інтерес до спадщини обмежений кількома творами — «Фантастес», «Принцеса і гоблін», «Сірий вовк», «Ліліт» і «За північним вітром», які зараховують до дитячої літератури. Сам Макдоналд застерігав: «Я пишу не для дітей, але для тих, хто, як дитина, щирий і невинний, п'ять йому років, чи п'ятдесят, чи сімдесят п'ять».

Шотландія, її краєвиди, легенди і казки, героїчне минуле клану Макдоналдів, спогади про прадіда — хороброго воїна і музику, який не мав собі рівних у грі на волинці, відіграли ключову роль у формуванні особистості Джорджа Макдоналда. Мати померла, коли йому було 8 років. Його виховання й освіту взяли на себе батько, ремісник, який заробляв відбілюванням полотна, і дядько — ревний кальвініст і знавець шотландського фольклору. Так, вони щодня вголос читали Біблію, а замість колисанок розповідали історії про фейрі. Дядько, Макінтош Маккей (*Mackintosh MacKay*, 1793–1873), вартий окремої згадки як дослідник культури кельтів, видавець *Gaelic Highland Dictionary* і колекціонер казок про фейрі.

У 16 років Макдоналд став студентом Королівського коледжу в Абердині, мріяв займатися наукою, тому взявся до вивчення математики, фізики й хімії. Йому випало провчитися лише два роки — закінчилися кошти, але однокурсникам він запам'ятався постійним віршуванням, доброзичливістю і вишуканими манерами. На цей час припадає і духовна криза Макдоналда — сумнів у християнських догматах, що мало за наслідок поступове формування його власної інтерпретації християнства. Макдоналд не ставить під сумнів істинність Біблії, необхідність слідувати заповідям Ісуса і шанувати Бога як всемилостивого Отця і Творця. Тож проповіді й література для Макдоналда — це інструмент для образного втілення всеохопної благості Отця Ісусового, милосердного до всіх істот створеного Ним світу.

Макдоналд бачив себе апостолом, якому відкрилося істинне розуміння батьківства й ролі Отця у християнстві. Прагнучи проповідницької кафедри, він вступив до богословського коледжу і на початку 1851 року отримав місце пастора в містечку Арундель на південному узбережжі Англії. За кілька місяців він одружився з Луїзою Пауелл (*Louisa Powell*), шлюб з якою був щасливий і благословенний дітьми.

Короткочасне перебування Макдоналда в Арунделі було його першим і останнім офіційним служінням. Його духовні візії, в яких спіритуальне й уявне співіснують у складній взаємодії, не відповідали очікуванням ортодоксальної пастви. Адже він не тільки говорив, що тваринам теж дане загробне життя, що ще гірше — вірив, що єретики, язичники, вовкулаки і навіть химерні фейрі можуть отримати

прощення в потойбіччі. «*Fairy tale* — аж ніяк не алегорія», — переконував паству Макдоналд. Однак лідери церковної громади категорично відкинули цю дивацьку містично-поетичну теологію, назвали її «німецьким лібералізмом», а речника 1853-го року змусили піти у відставку.

Хоч як це дивно, опоненти Макдоналда точно відчули й позначили відлуння філософії німецького романтизму в його проповідях. Важливий для нього письменник — Новаліс, який надавав поезії містичного сенсу, переконаний, що її таємнича сила скеровує життя природи й людства. Для Новаліса світ уяви та сновидінь був єдиною реальністю, а художня творчість — сходинкою до магії. Прискіпливий Честертон це спостеріг і в Макдоналда: «Він — справжній містик, для якого надприродне було абсолютно природним і рідним. … він виявився фігурою стихійною, людиною поза часом та історією, наче сам вийшов зі своєї власної казки». Макдоналд зумів органічно поєднати дві родові ознаки майбутнього жанру фентезі — неможливе і збагненне, залишаючи для читача прозір між світом реальним, де спрацьовують практичний досвід і знання життя, і світом фейрі, що стає можливим — за довіри до власної уяви та інтуїції. Макдоналд беззаперечно поділяв думку Томаса Карлайла: «Уява людини має божественну здібність втілення думки у форму, обов'язок уяви — цілком людський, а найважливіше для цієї здібності — безпосередній зв'язок з Отцем, за божественною уявою якого вона має слідувати й віднаходити її, бо за божественним образом вона створена. Тому людина має відстежувати її знаки і прояви. Людська уява покликана осмислювати те, що гебрейські поети називають творінням Його рук» (Thomas Carlyle. *The Imagination: Its Functions and Its Culture,* 1867).

1855 року вийшла перша книга Макдоналда — драматична поема «Зсередини і зовні» (*Within and Without and A Hidden Life*). Її вподобала леді Байрон, удова всесвітньо відомого поета, і саме вона в літературних колах Лондону пропагувала появу нового таланту. 1857-го з'явилася збірка поезій Макдоналда з простою назвою «Вірші» (*Poems*), 1858-го — роман «Фантастес» (*Phantastes: A Faerie Romance for Men and Women*), який зробив його знаменитим.

Перелічити все написане Макдоналдом неможливо — за 42 роки його активної письменницької діяльності вийшло понад 50 томів різножанрових творів. І одна з причин, чому його не читають сьогодні, саме в кількості написаних сторінок, які сягають 400, а інколи й 800 сторінок, — бо саме так, затишно, не кваплячись і насолоджуючись кожним словом, читали вікторіанці.

Якщо для Г.К. Честертона «Джордж Макдоналд — один із трьох-чотирьох найвидатніших людей XIX століття», «твори якого перевернули все моє життя», то пересічного читача XX століття об'ємні,

обтяжені шотландськими діалектизмами «релігійні романи» просто відлякували. Але були й поціновувачі, та ще й які! Автор «Хронік Нарнії» К.С. Льюїс називав Макдональда своїм учителем, що справив найбільший уплив як на його власні фентезійні твори, так і на теологічні розвідки: «Прочитання "Фантастес" стало початком мого переходу від скептицизму до християнства». Або таке: «…мені здається, що я не написав жодної книги, в якій би не цитував його. Утім, я думаю, що ті, хто читають мої книги, навіть зараз не звертають достатньо уваги на цей зв'язок. Чесність зобов'язує мене це підкреслити».

Дж. Р.Р. Толкін неохоче визнав, що, ймовірно, гобліни й дерева-віщуни Макдоналда якось відгукнулися у «Володарі перснів», і розкритикував надмірне моралізаторство шотландця в романі «Гоббіт».

З розквітом у XX столітті жанру фентезі поновився інтерес читацького загалу до творів Макдоналда. Читати їх непросто, додамо до великої кількості сторінок ще дві причини: рясне використання шотландських діалектизмів, природних для діалогів персонажів-шотландців, і розлогі повчальні сентенції, що відхиляються від основної сюжетної лінії. А втім, це характерна ознака його стилю, адже в прозі Макдоналда завжди співіснують і взаємодіють два паралельні сюжети — зовнішній, подієвий, і внутрішній, духовний, коли, долаючи простір географічний, герой приходить і до духовних, сакральних істин, до пошуку яких непомітно для себе залучається й читач.

Шотландія XIX століття, її природа, люди, звичаї і, звісно, «маленький народець», фейрі — неодмінний і головний «персонаж» творів Макдоналда. К.С. Льюїс так говорить про це: «Все, що є найкращого в його романах, повертає нас у цей калейард (*kaleyard*), світ граніту й вересу, бляклої зелені біля ручаїв, котрі виглядають так, наче ними тече не вода, а пиво, до гуркоту дерев'яних машин, паляниць із вівса, свіжого молока, гордості, бідності й палкої любові до знання, здобутого важкою працею». «*Kaleyard*» — питомо шотландський термін на позначення ділянки біля кухні, де вирощують городину, щоби була напохваті. Але це ще й Калейардська школа (*Kaleyard School*) — назва групи шотландських письменників кінця XIX століття, які піднесено-романтично зображували ідеалізоване життя шотландців у звичному їм, чарівному світі фейрі. Серед них автор «Пітера Пена» Дж.М. Баррі й проповідник Й. Макларен, історичний романіст С. Крокет і журналіст Дж. Дж. Белл, і, звісно, найвідоміший — Джордж Макдоналд, який з власного досвіду знав: «Коли фейрі полишають країну… все стає буденним» (*When fairies leave a country… everything becomes commonplace*).

Твори Джорджа Макдоналда вперше друкуються українською мовою.

Тетяна Михед

The Gray Wolf

One evening-twilight in spring, a young English student, who had wandered northwards as far as the outlying fragments of Scotland called the Orkney and Shetland Islands, found himself on a small island of the latter group, caught in a storm of wind and hail, which had come on suddenly. It was in vain to look about for any shelter; for not only did the storm entirely obscure the landscape, but there was nothing around him save a desert moss.

At length, however, as he walked on for mere walking's sake, he found himself on the verge of a cliff, and saw, over the brow of it, a few feet below him, a ledge of rock, where he might find some shelter from the blast, which blew from behind. Letting himself down by his hands, he alighted upon something that crunched beneath his tread, and found the bones of many small animals scattered about in front of a little cave in the rock, offering the refuge he sought. He went in, and sat upon a stone. The storm increased in violence, and as the darkness grew he became uneasy, for he did not relish the thought of spending the night in the cave. He had parted from his companions on the opposite side of the island, and it added to his uneasiness that they must be full of apprehension about him. At last there came a lull in the storm, and the same instant he heard a footfall, stealthy and light as that of a wild beast, upon the bones at the mouth of the cave. He started up in some fear, though the least thought might have satisfied him that there could be no very dangerous animals upon the island. Before he had time to think, however, the face of a woman appeared in the opening. Eagerly the wanderer spoke. She started at the sound of his voice. He could not see her well, because she was turned towards the darkness of the cave.

"Will you tell me how to find my way across the moor to Shielness?" he asked.

"You cannot find it to-night," she answered, in a sweet tone, and with a smile that bewitched him, revealing the whitest of teeth.

"What am I to do, then?"

"My mother will give you shelter, but that is all she has to offer."

"And that is far more than I expected a minute ago," he replied. "I shall be most grateful."

She turned in silence and left the cave. The youth followed.

Сірий вовк

Якось весняної пори один молодий англійський студент задалеко зайшов у присмерку ночі на північ до Оркнейських та Шетландських островів, що на окраїні Шотландії. Там, на невеликому острівці, заскочив його лютий шквал із дощем та градом — годі й прихистку шукати, позаяк за бурею не було видно ані місцевости, ані хоч якого притулку — один старезний мох.

Врешті-решт, добрів він до краю урвища й побачив трохи нижче уступ, де міг би порятуватися від сильного вітру, що безустанно дув у спину. Хлопчина помалу спустився до бажаного сховку, аж тоді щось хруснуло під його ногами: вхід до печери був устелений дрібними кістяками. Він увійшов досередини й сів на найближчий камінь, поки гроза назовні дедалі дужчала, а темрява швидко спадала на землю. З кожною секундою ставало йому все неспокійніше, бо ж зовсім не тішила його думка ночувати в цьому холодному місці. Тривога його посилювалася ще й через те, що товариші, яких він загубив на іншому боці острова, мабуть, страшенно хвилювалися за нього зараз. Нарешті буря вщухла. У ту ж мить з гирла печери долинули тихі й легкі кроки — майже як у дикого звіра. Студент здригнувся від страху, хоч мало заспокоїти його знання, що немає на острові великих хижаків. Однак не встиг він і згадати про це, як у підніжжі нізвідки виникло жіноче обличчя. Подорожній нетерпляче заговорив, і постать рушила на його голос. Та ніяк йому не вдавалося розгледіти її, адже стояла вона обличчям до печери.

— Чи не будете ви такі ласкаві оповісти мені, де знайти на цьому болоті якусь хижку?

— Не дістанетеся ви до неї ночі цієї, — злагідно відповіла вона, зблиснувши білими зубами у чарівливій посмішці.

— І як же мені бути?

— Матінка моя прихистить вас. Та більше нічого вона вам дати не зможе.

— А я не смію просити. Ще хвилину тому я й цього не мав.

Мовчки вона розвернулася й вийшла з печери. Молодик же рушив за нею.

Скелястою стежкою пролягала їхня путь до берега, та наче кішкою стрибала дівчина між гострим камінням своїми босими,

She was barefooted, and her pretty brown feet went catlike over the sharp stones, as she led the way down a rocky path to the shore. Her garments were scanty and torn, and her hair blew tangled in the wind. She seemed about five and twenty, lithe and small. Her long fingers kept clutching and pulling nervously at her skirts as she went. Her face was very gray in complexion, and very worn, but delicately formed, and smooth-skinned. Her thin nostrils were tremulous as eyelids, and her lips, whose curves were faultless, had no colour to give sign of indwelling blood. What her eyes were like he could not see, for she had never lifted the delicate films of her eyelids.

At the foot of the cliff, they came upon a little hut leaning against it, and having for its inner apartment a natural hollow within. Smoke was spreading over the face of the rock, and the grateful odour of food gave hope to the hungry student. His guide opened the door of the cottage; he followed her in, and saw a woman bending over a fire in the middle of the floor. On the fire lay a large fish broiling. The daughter spoke a few words, and the mother turned and welcomed the stranger. She had an old and very wrinkled, but honest face, and looked troubled. She dusted the only chair in the cottage, and placed it for him by the side of the fire, opposite the one window, whence he saw a little patch of yellow sand over which the spent waves spread themselves out listlessly. Under this window there was a bench, upon which the daughter threw herself in an unusual posture, resting her chin upon her hand. A moment after, the youth caught the first glimpse of her blue eyes. They were fixed upon him with a strange look of greed, amounting to craving, but, as if aware that they belied or betrayed her, she dropped them instantly. The moment she veiled them, her face, notwithstanding its colourless complexion, was almost beautiful.

When the fish was ready, the old woman wiped the deal table, steadied it upon the uneven floor, and covered it with a piece of fine table-linen. She then laid the fish on a wooden platter, and invited the guest to help himself. Seeing no other provision, he pulled from his pocket a hunting knife, and divided a portion from the fish, offering it to the mother first.

"Come, my lamb," said the old woman; and the daughter approached the table. But her nostrils and mouth quivered with disgust.

The next moment she turned and hurried from the hut.

"She doesn't like fish," said the old woman, "and I haven't anything else to give her."

"She does not seem in good health," he rejoined.

The woman answered only with a sigh, and they ate their fish with the help of a little rye bread. As they finished their supper, the youth

брунатними від багна ногами. Убрана вбого у рвану сорочку, а волосся геть їй розтріпав та заплутав вітер. Зростом невисока, постать її видавалася слабкою й тендітною. Довгими пальцями його супровідниця весь час себе то смикала, то нервово чіплялася за поділ. Обличчя її хоч і втомленим та сірим виглядало, однаково було витонченим і окресленим. Тонкі її ніздрі дрижали, як повіки, а довершеної форми губи були безбарвними, наче позбавлені навіть і крапельки крові. Очей же її він не бачив, бо так і не підняла вона своїх ніжних повік.

Зрештою натрапили вони на невелику хатину, що прилягала до підніжжя скелі, а всередині переходила в природну улоговину. Долинав звідти разом з димом благодатний аромат приготованої їжі, який дав надію голодному студентові. Супутниця його прочинила двері: стояла там схилена над вогнищем жінка, а просто на підлозі кімнати смажилася риба. Промовила донька кілька слів, і мати в ту ж мить обернулася привітатися з незнайомцем. Була вона старою й зморщеною, але вираз обличчя мала щирий і стурбований. Протерла жінка єдиний у хатині стілець і поставила його гостю біля багаття — навпроти вікна, де дивився він на морські хвилі, що ліниво огортали смугу жовтого піску. Під самою шибою ж розтяглася на лавці у дивній позі донька, підклавши під підборіддя руку. Уперше тоді уловив він блакить її очей. Прикипіли вони до нього напрочуд жадібним, мало не хижим поглядом. Але тут, наче усвідомивши, що ті очі видали її чи зрадили, дівчина миттю опустила взір. Щойно ж прикрила вона повіки, навіть попри безбарвність, обличчя її згарнішало.

Стара тим часом поралася біля столу, що хитався на нерівній підлозі: протерла, накрила тонкою скатертиною, а тоді поклала на дерев'яну дощечку готову рибину й припросила хлопця до трапези. А позаяк не чекали на них інші страви, він дістав з кишені мисливського ножа й відрізав шматок спершу для матері.

— Ходи, ягнятку, — покликала жінка свою дитину, й дівчина слухняно підійшла. Та ніздрі й вуста її здригалися з відрази.

І в ту ж мить крутнулася вона й зникла у нічній темряві.

— Не до вподоби їй риба, — пояснила стара. — А нічого іншого запропонувати я не маю.

— Нездорова вона на вигляд.

Жінка лиш зітхнула. До риби вони з'їли по скибі житнього хліба та й закінчили вечерю, коли знадвору почулося шурхотіння піску, наче тупотів біля дверей собака. Не встиг же молодик визирнути з вікна, як двері відчинилися і увійшла дівчина. Вигляд вона вже мала ліпший, либонь щойно вмившись. Притягнула з кутка

heard the sound as of the pattering of a dog's feet upon the sand close to the door; but ere he had time to look out of the window, the door opened, and the young woman entered. She looked better, perhaps from having just washed her face. She drew a stool to the corner of the fire opposite him. But as she sat down, to his bewilderment, and even horror, the student spied a single drop of blood on her white skin within her torn dress. The woman brought out a jar of whisky, put a rusty old kettle on the fire, and took her place in front of it. As soon as the water boiled, she proceeded to make some toddy in a wooden bowl.

Meantime the youth could not take his eyes off the young woman, so that at length he found himself fascinated, or rather bewitched. She kept her eyes for the most part veiled with the loveliest eyelids fringed with darkest lashes, and he gazed entranced; for the red glow of the little oil-lamp covered all the strangeness of her complexion. But as soon as he met a stolen glance out of those eyes unveiled, his soul shuddered within him. Lovely face and craving eyes alternated fascination and repulsion.

The mother placed the bowl in his hands. He drank sparingly, and passed it to the girl. She lifted it to her lips, and as she tasted—only tasted it—looked at him. He thought the drink must have been drugged and have affected his brain. Her hair smoothed itself back, and drew her forehead backwards with it; while the lower part of her face projected towards the bowl, revealing, ere she sipped, her dazzling teeth in strange prominence. But the same moment the vision vanished; she returned the vessel to her mother, and rising, hurried out of the cottage.

Then the old woman pointed to a bed of heather in one corner with a murmured apology; and the student, wearied both with the fatigues of the day and the strangeness of the night, threw himself upon it, wrapped in his cloak. The moment he lay down, the storm began afresh, and the wind blew so keenly through the crannies of the hut, that it was only by drawing his cloak over his head that he could protect himself from its currents. Unable to sleep, he lay listening to the uproar which grew in violence, till the spray was dashing against the window. At length the door opened, and the young woman came in, made up the fire, drew the bench before it, and lay down in the same strange posture, with her chin propped on her hand and elbow, and her face turned towards the youth. He moved a little; she dropped her head, and lay on her face, with her arms crossed beneath her forehead. The mother had disappeared.

Drowsiness crept over him. A movement of the bench roused him, and he fancied he saw some four-footed creature as tall as a large dog trot quietly out of the door. He was sure he felt a rush of cold wind. Gazing fixedly through the darkness, he thought he saw the eyes of the damsel encountering his, but a glow from the falling together of the remnants of

табурет і беззвучно вмостилася навпроти нього. На превеликий подив, і навіть жах, під розірваною сорочкою помітив студент крапельку крові, що багряніла на її білосніжній шкірі. Мати тим часом витягнула пляшку віскі, поставила на вогонь іржавий чайник і сіла перед ним дожидати. Коли ж вода врешті закипіла, зачала колотити у дерев'яній мисці гарячий тóді[1].

А від доньки не здатний був хлопець відірвати очей. Думалося йому, чи не полонила, чи не причарувала його рятівниця. Мов одурманений, милувався він найрозкішнішими повіками, обрамленими найтемнішими віями, й не бентежила його химерна блідість дівчини, бо у червоному світлі каганця та не впадала у вічі. Усе ж вдалося юнакові крадькома упіймати її погляд, і здригнулася його душа. Вродливе личко, жагучі очі — вони то вабили, то лякали.

Господиня вклала йому до рук миску з гарячим напоєм. Він надпив і передав його дівчині. А вона, притуливши до посудини вуста, скуштувала — лиш скуштувала — і підняла на нього очі. Зненацька промайнуло йому на думці, що підмішали в питво якесь зілля й задурило воно йому голову. Волосся її розгладилося, а водночас втягнулося назад чоло. Нижня частина обличчя ж висунулася вперед, і ще до того, як встигла вона хлебнути, аж надто чітко зблиснули у напівмороці її зуби. За мить видіння зникло, а донька повернула миску матері й, притьмом зіп'явшись на ноги, вибігла з хатини.

Стара невиразно перепросила за незручність і вказала на підстилку із сухого вересу, але змореному денними блуканнями та нічними дивовижами студентові було вже байдуже, де приткнутися. Щойно він приліг і вкутався у свій плащ, знову піднялася буря. Лютий вітер прокрадався в кожну щілинку, що ніде було дістати хлопцеві порятунку, хіба як натягнути плащ вище. Так і не вдалося йому заснути, тож лежав він і прислухався, як шаленіла надворі буря, аж ударив у вікно шквал дощу. Врешті відчинилися двері й усередину ввійшла дівчина. Вона розвела вогонь, притягнула лаву ближче до нього й, так само химерно вмостившись, підпираючи рукою підборіддя, дивилася на молодика. Він ніяково засовався, та вона схрестила руки й опустила між них обличчя. Матері ніде не було видно.

Напала на нього непоборна дрімота. Аж тут на лавці щось заворушилося, вирвавши його з марень, і привиділося йому, наче бачить він перед собою чотирилапу істоту, розміром із великого пса, що тихо вислизнула за двері, впустивши в хижу порив холодного вітру. Чимдуж вдивлявся хлопчина у темряву, і здавалося йому, що зустрів він проблиск дівочих очей, проте пізніше розвидів у світлі

the fire revealed clearly enough that the bench was vacant. Wondering what could have made her go out in such a storm, he fell fast asleep.

In the middle of the night he felt a pain in his shoulder, came broad awake, and saw the gleaming eyes and grinning teeth of some animal close to his face. Its claws were in his shoulder, and its mouth in the act of seeking his throat. Before it had fixed its fangs, however, he had its throat in one hand, and sought his knife with the other. A terrible struggle followed; but regardless of the tearing claws, he found and opened his knife. He had made one futile stab, and was drawing it for a surer, when, with a spring of the whole body, and one wildly contorted effort, the creature twisted its neck from his hold, and with something betwixt a scream and a howl, darted from him. Again he heard the door open; again the wind blew in upon him, and it continued blowing; a sheet of spray dashed across the floor, and over his face. He sprung from his couch and bounded to the door.

It was a wild night—dark, but for the flash of whiteness from the waves as they broke within a few yards of the cottage; the wind was raving, and the rain pouring down the air. A gruesome sound as of mingled weeping and howling came from somewhere in the dark. He turned again into the hut and closed the door, but could find no way of securing it.

The lamp was nearly out, and he could not be certain whether the form of the young woman was upon the bench or not. Overcoming a strong repugnance, he approached it, and put out his hands—there was nothing there. He sat down and waited for the daylight: he dared not sleep any more.

When the day dawned at length, he went out yet again, and looked around. The morning was dim and gusty and gray. The wind had fallen, but the waves were tossing wildly. He wandered up and down the little strand, longing for more light.

At length he heard a movement in the cottage. By and by the voice of the old woman called to him from the door.

"You're up early, sir. I doubt you didn't sleep well."

"Not very well," he answered. "But where is your daughter?"

"She's not awake yet," said the mother. "I'm afraid I have but a poor breakfast for you. But you'll take a dram and a bit of fish. It's all I've got."

Unwilling to hurt her, though hardly in good appetite, he sat down at the table. While they were eating, the daughter came in, but turned her face away and went to the farther end of the hut. When she came forward after a minute or two, the youth saw that her hair was drenched, and her face whiter than before. She looked ill and faint, and when she raised her eyes, all their fierceness had vanished, and sadness had taken

тліючого багаття: лава пустує. Відтак, дивуючись, що спонукало її вийти в таку жахливу погоду, поринув у сон.

Посеред ночі відчув він нестерпний біль у плечі, і різко розплющивши очі, узрів близь обличчя свого полум'яні очі й гострі ікла звіра. Кігті його впилися студентові в плече, а паща роззявлялася, щоб ухопити за горло. Однак встиг юнак упіймати тварину за горло однією рукою, поки другою навпомацки шукав свого ножа. Розгорнулася несамовита сутичка, та попри міцні пазурі вдалося хлопцеві дістати лезо. Запропалим виявився перший удар, тож він увіткнув зброю глибше. Як раптом покрите шерстю тіло здригнулося, одним ривком вивернулося з лабет, і, чи то закричавши, чи то завивши, істота кинулася навтьоки. Знову відчинилися двері, знову подув вітер, але цього разу він не припинився: на підлогу та хлоп'яче обличчя пролився дощ. Скочивши зі своєї постелі, він шугонув до виходу.

Дикою була та ніч: темна, хіба що хвилі білою піною розбивалися за кілька ярдів від хижі, шаленів вітер, і періщив, хоч куди глянь, дощ. Десь із глибини мороку долинало пронизане тугою нелюдське виття. Хлопець повернувся до помешкання й зачинив, як міг, надійно двері.

Лампа вже майже згасла, і непевність оповила його: чи ж опочиває на лаві дівчина, а чи ні. Переборюючи страшну нехіть, підійшов він і поклав туди руки — порожнім виявилося місце. І сів студент, і став дожидати сонця, не осмілюючись більше стуляти очей.

Коли нарешті розвиднілося, він знову вийшов роззирнутися довкола. Ранок був неспокійним: похмурим і сірим; вітер стих, проте хвилі все ще вирували на морі. Юнак ходив туди-сюди вздовж смуги піску, бо йому бракувало світла.

Аж тут почулося з халупки метушіння, і нараз з порогу загукала стара.

— Рано ж ви, сер. А чи погано вам спалося?

— Не добре. Але де ваша донька?

— Ще спить, — відповіла жінка. — Ой, боюся, вбогий у мене сніданок. Можу лиш поштувати вас драмом[2] віскі та рибою, що зосталася відучора. Ото й усе, що маю.

Не бажаючи заподіяти їй образи, хоч і без особливої охоти, він приєднався до трапези. Тим часом додому повернулася донька. Вона відвернула обличчя й попростувала в дальший кінець, аж за хвилину чи дві підійшла ближче. Волосся її було мокрим, а лице — навіть білішим, ніж зазвичай. Дівчина й так виглядала хворобливою та слабкою, а тепер ще й з очей її зникла вся запальність,

its place. Her neck was now covered with a cotton handkerchief. She was modestly attentive to him, and no longer shunned his gaze. He was gradually yielding to the temptation of braving another night in the hut, and seeing what would follow, when the old woman spoke.

"The weather will be broken all day, sir," she said. "You had better be going, or your friends will leave without you."

Ere he could answer, he saw such a beseeching glance on the face of the girl, that he hesitated, confused. Glancing at the mother, he saw the flash of wrath in her face. She rose and approached her daughter, with her hand lifted to strike her. The young woman stooped her head with a cry. He darted round the table to interpose between them. But the mother had caught hold of her; the handkerchief had fallen from her neck; and the youth saw five blue bruises on her lovely throat—the marks of the four fingers and the thumb of a left hand. With a cry of horror he darted from the house, but as he reached the door he turned. His hostess was lying motionless on the floor, and a huge gray wolf came bounding after him.

There was no weapon at hand; and if there had been, his inborn chivalry would never have allowed him to harm a woman even under the guise of a wolf. Instinctively, he set himself firm, leaning a little forward, with half outstretched arms, and hands curved ready to clutch again at the throat upon which he had left those pitiful marks. But the creature as she sprung eluded his grasp, and just as he expected to feel her fangs, he found a woman weeping on his bosom, with her arms around his neck. The next instant, the gray wolf broke from him, and bounded howling up the cliff. Recovering himself as he best might, the youth followed, for it was the only way to the moor above, across which he must now make his way to find his companions.

All at once he heard the sound of a crunching of bones—not as if a creature was eating them, but as if they were ground by the teeth of rage and disappointment; looking up, he saw close above him the mouth of the little cavern in which he had taken refuge the day before. Summoning all his resolution, he passed it slowly and softly. From within came the sounds of a mingled moaning and growling.

Having reached the top, he ran at full speed for some distance across the moor before venturing to look behind him. When at length he did so, he saw, against the sky, the girl standing on the edge of the cliff, wringing her hands. One solitary wail crossed the space between. She made no attempt to follow him, and he reached the opposite shore in safety.

і натомість погляд застилав глибокий сум. Шию її чомусь покривала бавовняна хустина. Цього разу вона скромно звертала до нього свою увагу й більше не уникала його погляду. Познавши такого ставлення, хлопець помалу схилявся до спокуси залишитися в хижі ще на одну ніч — подивитися, що з того вийде. Як тут мовила йому стара:

— Отакою погода й триматиметься весь день, сер. Краще вам вирушати в путь, інакше приятелі вас тут і покинуть.

Перш ніж встиг студент відповісти, перемінилася дівчина на обличчі. Побачивши той благальний вираз, він завагався та й розгубився. Але матір враз розгнівалася й вскочила до доньки, підносячи руку, щоб ударити її, а та лиш приткнула голову, розпачливо скрикнувши. Він кинувся між них, але коли мати все ж ухопилася за неї, спала з дівочої шиї хустина, являючи на ніжному горлі п'ять синців. Сліди лівиці, чотирьох перстів по один бік і одного великого пальця — по другий. З жахом кинувся він до дверей, а там зупинився, востаннє озирнутися назад. Господиня нерухомо вже лежала на підлозі, а над нею — готовий у будь-який момент напасти — стояв величезний сірий вовк.

Не мав під рукою він зброї ніякої, щоб захистити себе. А якби й мав, то не дозволила б йому честь його вроджена замахнутися на жінку, хай і в подобі вовчій. Відтак інстинктивно ставши впевнено, злегка нахилився хлопець, простягаючи ледь вперед руки, аби ще раз схопити звіра за горло, де вчора він залишив ті жалюгідні синці. Але істота стрибнула вперед, уникаючи його хвату, і лиш він приготувався відчути пекельний біль від ікол, за шию його обійняла дівчина й, плачучи, тулилася до грудей. А за мить на саму вершину скелі помчав уже сірий вовк. Опанувавши себе, наскільки це було можливо, юнак пішов слідом, адже єдиний шлях до товаришів пролягав через трясовину, де тепер вив вовк.

Тоді ж почувся хрускіт кісток: наче не істота жерла, а зуби самої люті та розпачу перетирали їх до пилу. Піднявши голову, він запримітив вхід до тієї печери, яка прихистила його минулого вечора. Отож зібрав усю відвагу й тихо та обережно минув її, прислухаючись до стогонів і гарчання, які долинали зсередини.

Досягши ж вершини, студент щодуху побіг крізь трясовину й лиш за деякий час нарешті наважився оглянутися. Там, супроти темного неба, стояла на краю скелі дівчина, ламаючи руки. Пронісся між ними одинокий тужливий плач. Вона не намагалася наздогнати студента, отак він безпечно й дістався до іншого берега.

З англійської переклала Дарія Капеліст

РОЗДІЛ 9
Г'Ю МАКДІАРМІД
"No Scotland, no me"

Ні, ці слова не належали Г'ю Макдіарміду (*Hugh MacDiarmid*, 1892–1978), але саме вони — у найкоротший спосіб — наближають читача, який уперше бере до рук його твори, до розуміння того, чим власне було відчуття батьківщини для поета зі статусом другого в Шотландії після Роберта Бернса.

Г'ю Макдіармід, справжнє ім'я Крістофер Мюррей Ґрів (*Christopher Murray Grieve*), прожив довге життя (помер у 86-літньому віці), встигнувши здійснити літературну революцію і зробити шотландську мовою сучасної світової поезії, приміряти на себе — в дусі часу — купу різних ідеологічних матриць і змусити спецслужби взяти його на олівець задовго до того, як це стане трендом. Сам себе вважав поетом крайнощів і натуру мав відповідну — хто його добре знав, називав ексцентричним, норовистим або навіть безрозсудним, сварливим (*cantankerous*). Був двічі одружений, мав купу ідей, добру частину з яких йому вдалося втілити в життя, але й на добре те, що не всі з них.

Г'ю Макдіармід народився в родині поштаря і бібліотекарки. Власне бібліотека, в якій працювала мати, розташовувалася на горішньому поверсі їхнього будинку, тож маленького Кріса, який пристрасно читав, це вельми тішило. Любов до поезії теж була від матері. Після закінчення школи в рідному Ленемі продовжив навчання в Единбурзі, але кваліфікацію так і не здобув, проте самоучкою не перестав бути. Обрав для себе роботу журналіста — працював у місцевих газетах Шотландії та Вельсу. Під час Першої світової служив у медичному корпусі. Після демобілізації одружився з Марґарет Скіннер, і подружжя оселилося в м. Монтроуз. Цей шлюб тривав недовго, його не врятувало і народження двох дітей, а від зустрічі з жінкою його життя Макдіарміда віддаляло ще десятиліття.

Через багато років, 80-літнім, він згадував, що під час служби на війні помітив: якщо в одній бригаді служили ірландці, англійці, вельсці та шотландці, то ладнали між собою найкраще всі, окрім англійців. Тоді ж поставив собі питання: чому так? Спілкування з вояками з інших країн змусило усвідомити й те, як мало він знає

про свою батьківщину. Збентеженість юнака стане пробудженням перед довгим шляхом, який викристалізує його місію на все життя.

На початку 1920-х у повітрі відчувалася енергія змін. Макдіармід загорівся ідеєю культурного відродження рідної Шотландії. Переконаний, що для цього саме визріли умови, а також натхнений успіхом бельгійського та ірландського прикладів, як і здобуттям Ірландією незалежності, разом із однодумцями започатковує рух і дає йому назву «Шотландське відродження» (*Scottish Renaissance*). Думку про автентичну культуру Шотландії він заклав у фундамент руху, який сам і очолив. Працював натхненно, не покладаючи рук, і за наступні два роки запустив часописи *Scottish Chapbook*, *Scottish Nation* і *Northern Review*, які стали рупором нових ідей. До журналістики, таким чином, додалася робота редактора, а ще й перші проби пера. Літературний дебют Макдіарміда — збірка віршів і короткої прози «Аннали п'яти почуттів» (*Annals of the Five Senses*, 1923) — став початком формування власного неповторного голосу, в якому любов до шотландської культури й мови поєдналась із напевне такої ж сили жагою до експериментування.

Так, мови! Макдіармід не був лінгвістом, але вбачав тісний зв'язок між мовою та національною ідентичністю. Не лише ніжно любив шотландську, а й докладав усіх зусиль, аби повернути її в широкий вжиток, як і власне розширити її використання. Проте наслідувати народну мову було недостатньо; йому йшлося про більше — відродити означало пожвавити шотландський художній характер, культуру, відійти від надмірно сентиментального. Модернізувати? Так! І тут Макдіармід не обмежується рішучим закликом до оновлення, а сам наважується на створення нового і все ж питомо шотландського. Йшлося про відродження старих форм (зосібна традиції шотландської середньовічної поезії) й утворення нових та об'єднання кількох діалектів у різновид «узагальненої» або «синтетичної» мови з літературною метою. Лаланс (сказати б, літературний різновид мови, англ. *Lallans*) називають його найбільшим здобутком, принагідно поточнюючи: рух до розширення використання шотландської мови був закладений поетами попередніх епох — Вільямом Данбаром і Робертом Бернсом.

Вірші, написані на лаланс, у практичній площині втілили нові засади літературної творчості молодого поета. Тоді ж і виникло бажання обрати псевдо, яке б найбільше пасувало й промовисто відділяло від англомовного віршування. «Я обрав гельське ім'я. Тут все просто — воно милозвучне. *Hugh* і *MacDiarmid* — традиційне поєднання», — казав він. Перші поетичні збірки вийшли друком у 1925 і 1926 роках, але його найбільшим досягненням уважають

епічну поему (з 2685 рядків) «П'яничка оглядає чортополох» (*A Drunk Man Looks at the Thistle*, 1926). Він же й ключовий текст шотландського відродження. Його поетичний стиль вирізняє поєднання смислів і технік, музикальність (важливо прочитувати ВГОЛОС, не лише очима) й усвідомлення універсальності людського буття.

Лінгвістичні та художні експериментування Макдіарміда резонували з естетичними пошуками сучасників. Річ у тому, що йому вдалося не лише на свій лад розгорнути модерністську тезу про полеміку з традицією, а й успішно втілити в життя ідею «інтернаціоналізації» шотландської літератури, вписати її в сучасну світову.

З роками поезія Макдіарміда дедалі ускладнювалася, а її автора називали глибоким, позачасовим, універсальним і порівнювали з Джойсом, Еліотом, але найбільше з Єйтсом. Так само як і Вільяма Батлера Єйтса, його цікавила складна проблема націоналізму, і він так само досліджував культурну ідентичність через поезію. Подібно до Томаса Стернза Еліота, вважав поезію елітарним мистецтвом і був послідовним у прагненні навмисне ускладнювати текст. Смислова насиченість, мовна гра нагадували джойсівську.

У координатах метафізичного пошуку прочитується його вірш *On a Raised Beach* (1934). Природа, яка століттями визначала риси національного характеру шотландців, а саме — здатність захоплюватися її красою та величчю, стоїчно, з характерною шотландською суворістю ставитись до її примх (навіть у повсякденні), у Макдіармідовому «Про мою першу любов» (*Of My First Love*) виявляється неприступною для людського осягнення.

У поетичній творчості шотландця природа постає джерелом художньої образності. Зверніть увагу: у назву найвідомішого твору поет виніс образ чортополоху — квітки, яка є одним із національних символів Шотландії. У назві ще одного визначного вірша «Маленька біла троянда» (*The Little White Rose*, 1931) маємо флористичний образ білої троянди — *little white rose* або *rosa alba*. Біла троянда — кущиста, схожа на чагарник рослина, з невеличкою п'ятипелюстковою квіткою, яка нагадує шипшину. Квітне лише навесні, має приємний аромат із нотками цитрусових. Рослина добре росте на бідному ґрунті, переносить тінь і посуху, мороз та здебільшого стійка до хвороб. У коротенькому чотирирядковому вірші Макдіармід перетворює її на символ країни, яку любить, вона — уособлення гордості та свободи шотландців. Лаконізму й герметизму автор досягає, актуалізуючи семантичну пам'ять образу, яка сягає як часів мітів і легенд, так і історичних подій XVII–XVIII століть, нагадуючи шотландцям про їхню боротьбу за незалежність — у часи повстань якобітів біла троянда була знаком належності до

табору Стюартів. За легендою, Бонні принц Чарлі (*Bonnie Prince Charlie*) зірвав білу троянду на узбіччі дороги й устромив у капелюха, коли прямував із Ґленфіннана, аби розпочати очолюване ним якобітське повстання 1745 року. До речі, саме білу троянду представники шотландської національної партії (*the Scottish National Party, SNP*) обрали своїм символом — у день складання присяги та за іншої особливої нагоди її чіпляють на лацкан піджака.

Макдіармід мав тверде переконання: поезія нерозривно пов'язана з політикою. І обертався до поетів давніх часів: «Це частина шотландської традиції. Ті, хто в гельській культурі (дослівно *Ancient Gaeldom*) займалися складанням віршів, становили окремий високий стан, і впродовж років навчалися професії. І люди були з ними». «Їхнім призначенням було діяти». Макдіармід має на увазі філідів — професійних поетів, які у Давній Ірландії, згодом у Шотландії служили при дворах королів і до чиїх слів завжди уважно прислухалися. До філідів мав довіру й простий нарід. Макдіармід убачав спільне в ролі поета тоді й історика та журналіста зараз, але й за поетом утримував споконвічний авторитет. Тож зрозуміло, що думка про дію (і вплив) та про людей, які з тобою (їхню підтримку), стояла за його рішенням стати одним із засновників у 1928 році Національної партії Шотландії (*the National Party of Scotland, NPS*) — попередниці нинішньої згаданої вище SNP.

Коли у 2005 році англійська служби безпеки MI5 розсекретить досьє на Крістофера Мюррея Ґріва, ввесь світ дізнається, що поет перебував під її наглядом із 1931 до 1943 року. Під пильне око британські письменники з 1918 до кінця 1950-х потрапляли переважно через симпатію до ідей комунізму чи фашизму (саме їх у 1930–1940-х вважали більшою загрозою). То що власне насторожило британську розвідку в діях Макдіарміда? Важить контекст: у міжвоєнний період відбулося становлення організованого політичного руху, який завершився формуванням у 1934 році шотландської національної партії, а ще розвій шотландської культури. Зміни відбулися також у системі політичного адміністрування: було підвищено статус міністра у справах Шотландії (*Secretary of State for Scotland*), раніше — *Scottish Secretary*; шотландські урядові відомства (*Scottish government departments*) було перенесено з Лондону до Единбурґу. Такі дії Вестмінстера відображали бажання пом'якшити національні обрáзи шотландців, угамувати патріотичний сентимент, зрештою пильнувати за всім на місці було зручніше. Аби передати, чим дихала тоді Шотландія, наведемо промовисті слова члена парламенту від Об'єднаних шотландських університетів (*United Scottish Universities*), письменника (!) Джона Б'юкена (*John Buchan*),

котрий під час дебатів у Палаті громад 1932 року так схарактеризував націоналістичний рух у Шотландії: «Основну силу цього руху можна визначити як культурну силу, як прагнення не допустити, аби Шотландія втратила свою історичну індивідуальність (*historic personality*)». Макдіармід, як і ще один політичний діяч того часу — романіст, літературний критик, мемуарист Комптон Макензі (*Compton Mackenzie*, 1883–1972), не лише були цією культурною силою, але й адвокатуючи шотландський націоналізм, становили ідеологічну загрозу для імперії. Якщо перший мріяв про республіку, то другий — рояліст, якобіт, — про відновлення шотландської корони. Але й всередині партії, до заснування якої обидва доклали зусилля, через свою непоміркованість розчаровували багатьох.

У політиці Макдіармід ніколи не був послідовним, його більше характеризують якраз непослідовність і суперечності, не кажучи вже про радикалізм, за який його врешті виключили з NPS, але прийняли до компартії, щоправда, теж ненадовго — через «націоналістичний ухил» (*nationalist deviation*). На жаль, у його житті були й інші прикрі прояви радикального мислення...

Зробивши багато для розширення вжитку шотландської мови, у 1930-х Макдіармід звернувся до англійської, — відтоді його твори будуть і шотландськомовними, й англомовними. Це десятиліття буде роками пошуків, зокрема й невдатних — безуспішний переїзд до Англії, безробіття, розпад шлюбу і до всього цього нервовий зрив із госпіталізацією. У 1933 році разом зі своєю другою дружиною Вальдою Тревлін він переїхав далеко на північ на один із Шетландських островів, де продовжив писати й досліджувати фольклор, згодом опублікувавши збірник нарисів «Під знаком чортополоху» (1934).

З початком війни подружжя змушене було повернутися — спершу до Ґлазґо, а в 1951 році, завдячуючи клопотанню його видавця, оселилося у Браунсбенку — котеджі поблизу містечка Біґар у пів сотні кілометрів на південний захід від Единбурґу. Макдіармідy тоді призначили дуже скромну пенсію державного службовця.

Так, Макдіармід змінював місця, але залишався вірним своєму покликанню. Самотність була невіддільною частиною його вибору. Про це мовить його поезія:

> I am as lonely and unfrequented as your music is.
> I have had to get rid of all my friends,
> All those to whom I had to accommodate myself.
> If one's capital consists in a calling
> And a mission in life one cannot afford to keep friends.
> Only in the solitude of my thought I can be myself…
>
> (*Lament for the Great Music*)

З ним завжди була його дружина. Вальда змогла пристосуватися жити поруч із генієм, була терплячою і, як могла, сприяла його творчій праці. Зізнавалася, що він був безжальним, ненавиділа його за це, але водночас ставилася з розумінням, поблажливо, маючи на це неспростовний аргумент: відданий справі не може йти на поступки ні друзям, ні рідним. Вони жили дуже скромно, а вона забезпечувала їхній побут у постійній готовності виконати його бажання.

Макдіармідівський варіант усамітнення не передбачав відсторонення від суспільного життя, тож важливі й знакові події у країні письменник не залишав без уваги. Так було, зокрема, з гучною справою викрадення в 1950 році Скунського каменя, знаного як Камінь Долі (у пер. з гельської) — священної реліквії, давнього символу шотландської монархії. Скунський, бо зберігався в абатстві Скун поблизу міста Перт. Загадка його походження губиться в історіях про походження самої Шотландії. За однією з версій, колись камінь нібито був подушкою Якова (звідси ще одна його назва), на яку біблійний персонаж поклав голову, мріючи про драбину до небес. Урешті, Камінь став символом шотландської гордості та незалежності, на ньому коронували королів країни аж до його викрадення 1296 року англійським королем Едвардом I Довгоногим, який так помстився бунтівним шотландцям. Відтоді Камінь розташовувався у Вестмінстерському абатстві; його помістили під коронаційне крісло як зневажливий символ підлеглості Шотландії Англії. І з того часу це невід'ємний атрибут коронації англійських та британських монархів.

На Різдво 1950 року ідеалістично налаштований студент, який вивчав право в Університеті Ґлазґо, Ієн Гамільтон, та трійко його друзів улаштували одне з найзухваліших пограбувань, які тільки можна собі уявити. Вони вирушили на автомобілі з Ґлазґо до британської столиці, вдерлися до абатства та викрали камінь, причому один із «злодіїв» зламав собі два пальці на нозі, коли випустив із рук 150-кілограмовий піщаник. Про героїв у рідній Шотландії та порушників законів в Англії Чарльз Мартін Сміт навіть зняв фільм — «Камінь Долі» (*Stone of Destiny*). Коли Ієна згодом запитали, чому він так учинив, він відповів на одному диханні: «Радше, аби зачепити гордість (*puncture*) Англії, ніж урятувати зруйновані надії нашої країни». І додав: «But as we say here: No Scotland, no me».

Подія вразила тоді всю країну: шотландці були в захваті, англійці ж — навпаки, приголомшені. Чи це, запитували вони себе, був жарт, чи образа величі британської держави? Макдіармід відгукнувся поетичним твором — «Викрадення Скунського каменя»

(*On the Asportation of the Scone Stone*, 1951). А чи міг він сам коли-небудь зважитися на такий вчинок? У міжвоєнному Единбурзі подейкували, що Макдіармід і згаданий вище Макензі хотіли ввірватися до Единбурзького замку й викрасти камінь. Відомо також, що в 1934 році Макдіармід таки робив невдалі спроби — і з цією метою декілька разів приїздив до Лондону, але цей факт не зафіксовано в секретному досьє спецслужб — очевидно якраз через те, що ніхто серйозно не сприймав його наміри. А Макензі? За плечима на той час колишнього керівника регіональної англійської розвідки, ректора Університету Ґлазґо, автора численних творів, був роман «Північний вітер любові» (*The North Wind of Love*, 1944), в якому йшлося про схожий акт непокори. Тож і він обмежився простором літератури.

Скунський камінь — душа Шотландії — тепер знову вдома. Але про це Макдіармід так і не дізнався, адже реліквію повернули на батьківщину через 18 років після смерті поета. Спершу його зберігали в Коронній кімнаті Единбурзького замку поруч із регаліями, а в березні 2024 року перенесли в Перт. Але: камінь залишився у власності британської корони. На церемонію коронації Чарльза III у Вестмінстерському абатстві, яка відбувалася 6 травня 2023 року, камінь привезли сюди вже із Шотландії.

І повертаючись до пізнього періоду творчості Макдіарміда. Серед написаного ним виокремлюють великий за обсягом поетичний твір — «Пам'яті Джеймса Джойса» (*In Memoriam James Joyce*, 1955). Він не перевершив твори 1920–1930-х років, але переконливо засвідчив характерну для них модерністську естетику та світоглядні домінанти. А ще поет звернувся до спадку давньої кельтської культури й відшукав у ній ідеї космополітичної свідомості.

Не лише шотландська, а й гельська мова завжди була важливою для Макдіарміда: і коли обстоював ідею гельської як офіційної мови (що, зрештою, і станеться 2005 року), і коли перекладав гельських поетів шотландською, і коли розвивав ідею культурної і мовної спільності Шотландії, Ірландії, Корнуолу та Вельсу. Ще один привід для аналогії з Єйтсом — їх обох називають кельтистами (*Celticists*), тобто знавцями кельтських мов та культур. У вжитку є й інше термінологічне словосполучення — «кельтський модернізм» (*Celtic Modernism*) на позначення тих письменників-модерністів, у поетиці яких кельтські елементи є особливо вагомими. І це знову про них обох, як і про інтернаціоналізацію сучасної шотландської поезії.

У житті Макдіарміда була сторінка, пов'язана й з українською літературою. Як популяризатор творчості Тараса Шевченка, він

узяв участь у шевченківських урочистостях у Великій Британії в 1961 й 1964 роках. У 1964 році в Единбурзі виголосив доповідь про життєвий шлях і творчість українського поета.

Ми можемо собі уявити 71-літнього Макдіарміда, який розмірковує про українського барда, зважуючи кожне слово. У 8-хвилинній документальній стрічці «Портрет Г'ю Макдіарміда» (реж. Маргарет Тейт), знятій того ж року, зберігся його портрет: суворий погляд, неймовірна зібраність, серйозність, яку не зрушить і посмішка (вона — для відвідувачів місцевого пабу). Дивакуватий, коли балансує на краю бордюра на одній з центральних вулиць Единбурґу (очевидно на прохання режисера). Коли біля скелястого берега задумливо кидає камінці в морські хвилі, схожий на мудреця. Читає свої вірші впереміш шотландською та англійською…

Офіційним визнанням видатних заслуг Г'ю Макдіарміда в галузі культури стало присвоєння йому 1957 року звання почесного доктора Единбурзького університету. У 1974-му він став професором літератури в Королівській шотландській академії, у 1976 році його обрали президентом поетичного товариства. «Повне зібрання поетичних творів Г'ю Макдіарміда» у двох томах (*The Complete Poems of High MacDiarmid*) символічно вийшло у світ у рік його смерті. Любляча Вальда пережила чоловіка на 11 років, але, як і він, не побачила те добре, про яке він не лише мріяв, а й наближав. А ще й те, що його творчість надихнула молодих поетів не одного покоління і так само наснажила державних діячів. Рядки його вірша «Маленька біла троянда» були викарбувані на камені на стіні будівлі шотландського парламенту в Единбурзі у 2004 році — і в них про любов до батьківщини-квітки.

Українською мовою декілька віршів поета переклали Володимир Діброва, Євген Крижевич та Максим Стріха.

До антології ввійшли поезії, написані англійською мовою, але з питомо шотландською образністю, яка, наснажена давніми легендами й народними переказами, органічно поєднується з біблійною мітологією.

Лілія Мірошниченко

The Little White Rose
(To John Gawsworth)

The rose of all the world is not for me.
I want for my part
Only the little white rose of Scotland
That smells sharp and sweet—and breaks the heart.

Of My First Love

O my first love! You are in my life forever
Like the Eas-Coul-aulin in Sutherlandshire
Where the Amhainnan Loch Bhig burn
Plunges over the desolate slopes of Leitir Dubh.
Silhouetted against grim black rocks
This foaming mountain torrent
With its source in desolate tarns
Is savage in the extreme
As its waters with one wild leap
Hurl over the dizzy brink
Of the perpendicular cliff-face
In that great den of nature,
To be churned into spray
In the steaming depths below.
Near its base the fall splits up
Into cascades spreading out like a fan.
A legend tells how a beautiful maiden
In desperation threw herself
Over the cataract — the waters
Immediately took on the shape
Of her waving hair,
And on moonlight nights she is still to be seen
Lying near the base of the fall
Gazing up at the tremendous cascade
Of some six-hundred feet!
O my first love! Even so you lie
Near the base of my precipitous, ever lonelier and colder life
With your fair hair still rippling out
As I remember it between my fingers
When you let me unloosen first
(Over thirty chaotic years ago!)
That golden tumult forever!

Маленька біла троянда
(Джону Ґосворту)

З усіх троянд, що в світі є,
Моя — лишень одна.
Вона в Шотландії цвіте —
Білесенька, дрібна.
Її духмяний аромат
Аж серце розрива.

Про мою першу любов

О перша моя любове! Ти повік у житті моєму,
Як Іс-Кус-Айлін[1], що в Сатерлендширі,
Де вогняним потоком Авіннан Лог Біг
Спадає самотніми схилами Летір Ду.
На тлі похмурих чорних скель
Вирує піною гірська вода, народжена у самоті озер,
Несамовито шаленіє,
Диким стрибком
Шугає з карколомного пружка,
Зі скелі простовисної
У цьому лонові величному природи, щоб бризками розсипатися
Долі, в імлі, де клекотить глибінь.
Біля підніжжя водоспад
Каскадами, мов віяло, розкрився.
Легенда каже, що прекрасна діва
Колись від розпачу у вир упала –
Й вода миттєво стала
Хвилястою, немов її волосся.
Місячної ночі і досі можна бачити її —
Лежить вона біля води підніжжя,
І дивиться угору на потік гігантський,
Чималий він — шість сотень футів має!
О, перша моя любове! Ти все ще лежиш
при підніжжі мого несамовитого,
чим далі більш самотнього змертвілого життя,
Волосся твоє золотаве й досі тече, струменіє –
Пальці мої пам'ятають, як їх
Лоскотало воно, коли вперше дозволила ти розпустити його.
(Вже понад тридцять літ буремних проминуло!)
Той золота каскад — повік зі мною!

Ode to the North Wind

I am not one who longs
For perpetual sunshine
And would fain dispense
With rain and snow and cold winds,
Or craves eternal light
And would forgo
The morning and the evening twilights,
Darkness and moonlight and starlight
Any more than I am like the modern aesthete
Who expects a 'kick' from a picture
And does not wait for any emotion.
That is not my attitude ...
But the external aspect of Nature
Does not permit us sufficiently
To penetrate its sudden depths.
It is only the superficial part,
The skin of its immense body,
And only conforms to the obvious
And petty side of our impulses
And is not qualified to manifest
The most essential and vital subsistence.
Our task is not to reproduce Nature
But to create and enrich it
By methods like musical notes, mathematical tables, geometry,
Of which Nature knows nothing,
Artificially constructed by man
For the manifestation of his knowledge
And his creative will.

Ода північному вітрові

Я не з тих, хто марить
Тим невгасимим сонцем,
І радше б зрікся
Дощів, снігів, вітрів морозних;
Не прагну я і світла вічного,
Я б у житті не проміняв на нього
ні вранішні, ні присмерки вечірні,
Ані пітьму чи сяйво місяця й зірок.
Я і не схожий на сучасного естета,
Що все шукає «кайфу» від картин —
І не чекає жодних почуттів.
Це все ж не по мені…
Однак ті поверхневі прояви Природи
не дозволяють нам як слід
В негадані її глибини увійти.
Доступна нам лише її верхівка,
Лиш шкіра того тіла незбагненного,
Та зводиться до примітивних
Та дріб'язкових поривів наших
І неспроможна проявити
Наріжну суть буття.
Завдання наше — не Природу відтворити,
А лиш збагатити, впорядкувати ті
Системи на кшталт музичних нот, таблиць математичних,
геометричних формул,
Які самій Природі невідомі,
Бо їх створило людство
Для вияву знання свого
Та волі творчої.

On the Asportation of the Scone Stone

Since David with a pebble in his sling
Goliath slew, now with this heavier stone
A little nation marks the opening
Of a like unequal battle for its own
And splits the atom of Earth's greatest throne.
This though perchance it prove like David's fling
But 'juvenile deliquency' yet may bring
A like result—the giant overthrown!
Scotland knew better than to ask for bread
Merely to get (but took!) a stone instead,
England's stony response full well foreknown.
Far more, O England, than the Scone Stone's gone,
And all the King's horses and the King's men
Cannot set up your Humpty Dumpty again!

Про викрадення Скунського каменя

Відтоді як Давид камінчиком із пращі
Голіафа убив — нині вже каменем важчим
Нація, що є малою, початок поклала
Такої ж нерівної битви за себе,
Влучивши в самі основи найбільшого трону земного.
Хай про вчинок їхній — як про кидок з пращі Давида –
Скажуть «юнацький злочин» —
Та все ж і він гіганта здатен долу повалити!
Шотландія розважна, по хліб не простягне руки,
Бо здавна знає, що Англія камінням лиш обдасть,
Тому й не барилась — камінь свій сама узяла.
О Англіє, втратила ти значно більше за камінь Скуна,
Уся королівська кіннота, уся королівська рать
Хитуна-Бовтуна докупи уже не зможуть зібрать!

З англійської переклав Іван Бородін

РОЗДІЛ 10

МЮРІЕЛ СПАРК

«Ми, единбуржці, — європейці»

Мюріел Сара Спарк (*Muriel Sarah Spark*), у дівоцтві Мюріел Сара Кемберґ (1918–2006), народилася в м. Единбурґ. Вона з тих шотландських письменників, більша частина життя яких — за власним прагненням — проживалася ними поза межами Шотландії. Географія її переїздів нагадує Стівенсонову. Спочатку Лондон, далі Форт Вікторія (Південна Родезія), Нью-Йорк, Рим, а з 1970-х до 2006-го — Тоскана. Тут і похована. На могильній плиті лаконічний напис італійською: *Muriel Spark, Poeta*. І Стівенсона, і Спарк шанують не лише в тих місцях, які вони самі для себе обрали, а й далеко за межами двох батьківщин, бо ж обоє в статусі класиків не лише шотландської, а й світової літератури. І так само обоє мали кожен свої причини не бажати повертатися до рідного Единбурґу.

М. Кемберґ народилася у Брантсфілді — затишному житловому районі в південній частині міста. Відтоді за понад століття він мало чим змінився, тож її родинний будинок у доброму стані, але іншими тепер є мешканці — нинішні не мають до Кемберґів жодного стосунку. Її мати — англійка, була родом із Гертфортширу, батько — шотландський єврей, син литовських емігрантів. Від матері Мюріел узяла тонке відчуття мови й відмінностей між шотландською та англійською. Віру ж вона не успадковувала ані від матері-англіканки, ані від батька-юдея — обирала сама й вже зрілою особистістю. Освіту здобувала у вищій школі для дівчат Джеймса Ґіллеспі в тому ж таки Брантсфілді впродовж 1923–1935 років. В університеті не навчалась, але закінчила секретарські курси (*a précis-writing course*) у коледжі Геріот-Вотт, і ці практичні знання дуже стали їй у пригоді. Працювала секретаркою, якийсь час вчителювала.

У 1936 році Мюріел знайомиться на танцях із старшим за неї на тринадцять років шкільним учителем Сідні Освальдом Спарком, а вже за рік вони одружуються. Шлюб буде зареєстровано далеко від дому — аж на Африканському континенті, куди Мюріел вирушила не вагаючись, щойно отримала від коханого квиток до Південної Родезії (нині Зімбабве, а тоді частина Британської імперії). Подорож вабила, а передчуття нових вражень збуджували уяву 19-літньої дівчини. Ще через рік вона народила сина, якого назвали Семюелем Робіном. Щоправда, ця динаміка стосунків молодої пари різко обірветься, коли Мюріел дізнається, що її чоловік психічно неврівноважений (страждає на маніакально-депресивний синдром), і на собі відчує його схильність до насильства.

Мюріел розлучається із Сідні, залишаючи собі його прізвище, і 1944 року, влаштувавши сина у школу при монастирі, на військовому кораблі повертається до Британії. Починає працювати у розвідувальному відділі МЗС. По-іншому вчинити вона не могла, зважаючи на заборону подорожей дітей під час війни, але одразу після її закінчення повернулася забрати сина, аби відвезти до батьків у Шотландію. Це були непрості роки, і про них згадувала так: «Я повинна була заробляти на життя. Ніхто не знає, що таке намагатися ростити дитину на зарплату секретарки, якщо лише сам це пережив». Тим часом вихованням хлопчика займалися бабуся і дідусь, і робили це так, як вважали правильним.

Надалі взаємини мами із сином будуть лише напруженими, а постійні конфлікти даватимуть поживу тим, хто за ними спостерігав, називати їх хто складними, хто ворожими. Надто вже Мюріел дратувало те, що одним своїм видом Робін нагадував їй про ненависного чоловіка. А ще, коли хлопцеві виповнилося тринадцять, а вона саме готувалася прийняти католицизм, Робін, «до втіхи моїх [її, Мюріел] батьків, вирішив стати євреєм». Листування письменниці, яке віднедавна зберігається в архіві Національної бібліотеки Шотландії, розкриває глибину їхньої взаємної неприязні й те, як по-різному вони самі розуміли її причини. З'ясувалося: Робін засуджував ставлення матері до батька, а ще чути не хотів її негативні відгуки про його творчість. Щодо останнього Мюріел мала своє лаконічне жорстке і водночас жорстоке пояснення, про що відверто сказала в інтерв'ю *The Sunday Telegraph* 2004 року: «Він завжди хотів, щоб я сказала, що [його картини] гарні, але я так не вважала. Мистецтво важливе для мене, і я не збиралася давати неправдиві свідчення… Якщо він хоче бути жертвою, він може нею бути». 88-річною вона заповіла всі свої статки компаньйонці — скульпторці Пенелопі Жардін, із якою прожила в Тоскані понад тридцять років, син же отримав батьківський будинок.

Значення Африки в житті Мюріел Спарк важко переоцінити — це не лише про родинне, і не лише про те, що, за її власним спостереженням, саме там навчилася давати собі раду в житті. Це ще й про те, що за ці сім років викристалізувала свій надважливий життєвий вибір — творити. Африка дала поштовх до літератури, й цей етап визначають як важливий у творчій еволюції письменниці. Літературну діяльність розпочала в 1947 році як критикиня в часописі «Поетичний огляд» (*Poetry Review*). Згодом були праці про знаних майстрів слова — Меррі Шеллі, Вільяма Вордсворта, Емілі Бронте та Джона Мейсфілда.

Саме Африка надихнула на написання оповідання «Серафім і Замбезі» *(The Seraph and the Zambesi)*, за яке авторка отримала 1951 року найвищу нагороду літературного конкурсу журналу *The Observer*. Назагал сеттінґ її першої збірки оповідань «Галасник та інші оповідання» *(The Go-Away Bird and Other Stories)*, яка побачила світ у 1958 році, є африканським.

До збірки ввійшло оповідання «Портобелло-Роуд» (*Portobello Road*, 1954). Звідки назва? Може здатися, що дія відбуватиметься в Единбурзі у мальовничому районі пляжу Портобелло, який розтягнувся вздовж берегової лінії на кілька кілометрів. Але вже на перших сторінках читач дізнається, що йдеться про Лондон і його відомий ринок на Портобелло-Роуд — місце ранніх суботніх вилазок шанувальників звичних та неординарних речей (як-от антикварної біжутерії) і несподіваних зустрічей. Зрештою, у цій історії несподіваного не бракує. Головна героїня (вона ж оповідач), як батько Гамлета, — привид. І так само як і він, вона з'являється із потойбіччя з метою викриття імені вбивці. Але то лише рамкова історія, яка огортає важливішу і складнішу — історію дитячої дружби й дорослої зради / зрад. У спогадах головної героїні (її невипадково звуть Шпилька, точніше, це нік, який причепився після випадку, коли вона буквально зробила неможливе — знайшла шпильку в копиці сіна) переплелися декілька часових площин: роки самовідданої дитячої дружби; юність, коли друзі опинилися в Африці, і Джордж (потай від Кетлін — своєї нареченої в Англії) одружився з тутешньою чорношкірою красунею; і ще одна, коли через роки Джордж повернувся до Англії з наміром одружитися з Кетлін. У розмові зі Шпилькою він просить тримати в таємниці його африканський шлюб, а коли та відмовляє, душить її, а тіло ховає в копицю. Так, знову копиця сіна. Коли тіло знайдуть, у місцевій газеті повідомлять: «Шпильку знайдено: у сіні» (трагічне сусідить із комічним!).

Хоча «Портобелло-роуд» є твором етапу становлення письменниці, але він усе ж репрезентативний, коли йдеться про самобутній стиль авторки короткої прози. Отже, хай де б відбувалася дія — в Англії, Африці чи ще деінде, — художній простір радше умовний, акцент зроблено на динаміці конфлікту, який розгортається у площині морального вибору героя. Улюблені наративні стратегії — діалоги, численні змістові лакуни, ненадійний наратор — не дають читачеві відчуття повноти розуміння того, що відбувається. Відповідно й інтенційне авторське: не розкривати деталі фікційної історії, не пояснювати мотиви, а делегувати цю роботу читачеві — хай він домислює / доповнює / пояснює. На відпочаткову відстороненість як характерну манеру оповіді працюють і інші літературні прийоми й засоби, зокрема психоаналітичний ресурс оповіді.

Хоча в оповіданні «Портобелло-Роуд» відсутні прямі повчання, його етика все ж виразно релігійна: як католичка Шпилька засуджує і зневагу до освяченого церквою союзу, і пропозицію зради близької людини (своєї подруги). Не змовчати — вибір, який у релігійній площині постає єдино можливим, а отже, прийнятним для неї. І навпаки — не прийнятним для Джорджа, бо він діє поза межами християнської етики. (Зверніть увагу ще й на таке: коли Джордж повідомить Шпильці про стосунки

з Матільдою, втриматися від осуду його вчинку вголос її змусить те, що вона назве «шотландським вихованням».)

Релігійні пошуки самої Спарк привели її до католицтва. У цьому переході її підтримали колеги по цеху — англійські письменники Ґрем Ґрін й Івлін Во, які раніше теж перейшли в католицьку віру. У 1953 році Спарк охрестили в англіканській церкві, 1954 року — вона перейшла в римо-католицьку. Релігійні переконання вплинули на її письмо — вона звернулася до романної форми. Спарк поділяла Ґрінове уявлення про Бога як творця сюжетів і, відповідно, парадоксальні зв'язки автора з романом, стверджував теоретик і історик літератури, письменник М. Бредбері. Релігійні мотиви стають однією з домінант художнього світу її великої прози, а всіх трьох ми тепер добре знаємо як представників католицького або релігійного роману.

Інтерес до проблеми віри й фікціонального, боротьби добра і зла втілився у своєрідній моделі квесту персонажів, які прагнуть духовного порятунку, вже в першому романі «Розрадники» (*The Comforters*, 1957) і далі продовжився в «Робінзоні» (*Robinson*, 1958), *Memento Mori* (1959), «Баладі про Пекгем Рай» (*The Ballad of Peckham Rye*, 1960), «Холостяках» (*The Bachelors*, 1960) та ін. Якщо дебют засвідчив появу самобутньої романістки, то написані за наступні п'ятдесят років романи розкрили її яскравий талант: такі твори змушують подивитися на звичні речі іншими очима. Здобутки Спарк у цьому жанрі в шотландській літературі ставлять її на один щабель з видатними попередниками — Вальтером Скоттом і Робертом Льюїсом Стівенсоном.

З-поміж 22 романів письменниці перший за популярністю серед читачів і твір, який приніс їй славу і статки, — «Міс Джин Броуді у розквіті» (*The Prime of Miss Jean Brodie*, 1961). За романом поставили п'єсу (з легендарною Ванессою Редґрейв), яка з успіхом йшла в лондонському Вест Енді та нью-йоркському Бродвеї, а ще — зняли телесеріал і фільм із геніальною Меґґі Сміт у ролі Броуді (можливо, більш відомою за роллю професорки Макґонеґел у «Гаррі Поттері»).

У центрі оповіді — історія життя чарівної Джин Броуді — вчительки у школі для дівчат. Вона добре знається на мистецтві, історії, в її оповідях на шкільних уроках митці та їхні шедеври оживають і будять уяву дівчаток. В автобіографічному творі *Curriculum Vitae* (1992) Спарк згадує, як вплинула на неї її вчителька Крістіна Кей — прототип романного персонажа: «До рук Міс Кей я потрапила в одинадцять років. Цілком можна сказати, що це вона потрапила мені до рук. Жодна з нас тоді й не підозрювала, що в ній зароджувалася майбутня міс Джин Броуді, головна героїня мого роману […] Вона відразу заполонила мою уяву. І вже тоді я почала писати про неї. Її розповіді про подорожі були захопливими, фантастичними. Крім звичних шкільних творів про літні

канікули, я писала вірші про її різноманітні відпустки — у Римі, наприклад, чи Єгипті або Швейцарії. Її досвід був для мене цікавішим, аніж власний. […] Ми всі, правду кажучи, потрапили під владу її чарів, про що свідчать численні листи, які час від часу надсилають мені колишні учні міс Кей» (пер. Н. Зуєвої).

Фікційна Броуді прагне, за її власним визначенням, перетворити своїх підопічних на еліту — *crème de la creme*, часто повторюючи, що віддає цій справі свої найкращі роки, коли вона в розквіті сил (*her prime*). Так, вона ще й володіє іноземними мовами — французькою зокрема. А як без неї? *We of Edinburgh owe a lot to the French. We are Europeans*. В її історіях завжди присутні Франція, Італія. Броуді вважає себе педагогом-новатором як у манері викладання, так і у взаєминах з юними ученицями. У спілкуванні з ними демонструє розкутість, яка їм дуже імпонує, але яка у вчительському колективі межує з бунтом і дратує директорку школи й наближене до неї коло. Водночас динаміка сюжету проблематизує образ Броуді, демонструючи маніпулятивність її вчинків і контроль над життям дівчат, і навіть авторитаризм, та має руйнівні наслідки — одна гине, інша — зраджує її, бо ж переконана: не міс Броуді, а Богові належить влада.

У романі впізнаваний рідний Единбурґ Спарк років її юності — в описах життя містян, у назвах районів (включно з Брантсфілдом), ключових вулиць, архітектурних принад шотландської столиці. Він також у співвіднесеннях, коли міс Броуді каже: «Ми, единбуржці, — європейці» або коли називає Единбурґ європейською столицею, містом видатного філософа Девіда Ґ'юма та біографа Джеймса Босвелла. (Зазначимо: вже в наш час до визнання здобутків згаданих видатних шотландців додалися оцінки, які засуджують їхні расистські висловлювання на підтримку работоргівлі. Одним із проявів цієї переоцінки є реалізоване 2020 року спільне рішення студентів і викладачів Единбурзького університету перейменувати одну з центральних будівель кампусу — вежу Девіда Ґ'юма.)

У романі зафіксовано тренди суспільних симпатій 1930-х. Тож цілком справедливим буде вважати те, що хоч епіцентром художнього інтересу є образ Джин, він порушує складні питання освіти й виховання, політики і суспільного розвитку. І все ж цей роман несправедливо перебрав на себе основну увагу, відвернувши від інших творів письменниці. До речі, сама Спарк улюбленим називала роман «Місце водія» (*The Driver's Seat*, 1970).

Усе життя М. Спарк багато читала й сама обирала, під чиїм впливом розвиватися. Її внесок у зарубіжний роман — колосальний, а ім'я наводиться в численних переліках авторитетів. Окрім католицького роману, її пов'язують із сатиричним напрямом у літературі. Критики

вказують на поєднання шотландської літературної традиції, вікторіанського роману та французького «нового роману» в її прозі. Для романів Спарк характерне поєднання рис детективного і пригодницького роману, готики й фантастичних елементів. А ще вона незмінно в переліку ключових жінок-письменниць, які писали англійською, — поруч із Джейн Остін, сестрами Бронте, Джордж Еліот, Вірджинією Вулф, Марґарет Дреббл, Доріс Лессінґ, Берил Бейнбридж та ін. Та хай скільки б ми множили ці логічні ряди, вони щоразу демонструють відкритість Спарк до світу й глибину, з якою вона його пояснювала.

Хоча значна частина доробку письменниці знайшла своє відображення в жанрі роману, жанр короткої прози Спарк ніколи не полишала. Після першої була збірка «Піф-паф, ти мертвий» (*Bang-bang, You're Dead*, 1982), у 2001-му світ побачило «Повне зібрання оповідань» (*Complete Short Stories*). Є ще один важливий вектор її творчості — поетичний. Саме з поезією пов'язане перше визнання її літературного хисту, коли в 14-літньому віці здобула перемогу в поетичному конкурсі з нагоди 100-річчя від дня смерті сера Вальтера Скотта. Вона почала писати вірші у 9-літньому віці, й відтоді поезія стала її пристрастю на все життя. Поетичні збірки друкувалися тричі: «Фанфарло та інші вірші» (*The Fanfarlo and Other Verse*, 1952), «Підіймаючись до Сотбіс та інші вірші» (*Going up to Sotheby's and Other Poems*, 1982) і врешті «Повне зібрання віршів Мюріел Спарк» (*All the Poems of Muriel Spark*, 2004).

Біограф Мюріел Спарк Мартін Стеннард, дослідивши всі звиви й повороти її довгого, тривожного й усе ж успішного життя, ретельно проаналізувавши все нею написане (художні й нехудожні твори, епістолярій), сформулював власну відповідь на запитання: чим же був Единбурґ для Спарк? — Тим, чим став Дублін для Джойса…

А от чим стала Європа для шотландки та ірландця? Очевидно, на континенті обидва відшукали те, що в них забрало рідне місто, але парадоксальним чином і те, чим обдарувало, — потребою екзилу. Сучасний український читач епохи міграцій не пропустить відкритість письменниці до інших культурних традицій, але читати доведеться англійською, бо ж українською перекладено й опубліковано лише одне оповідання — «Портобелло-роуд» (пер. Павло Насада, 1997; пер. Олег Король, 2014) і один роман — «Помічники та підбурювачі» (пер. Іван Кричфалушій, 2015).

Фрагмент із раннього поетичного твору Мюріел Сари Спарк «Перлинярі» (*Pearl Miners*, 1951) друкується українською вперше.

Лілія Мірошниченко

The Pearl-Miners (excerpt)

By night I watch a fitful tribe
Along the street advance and halt.
Time and again their limbs describe
A proud protracted somersault.

Blank-eyed beneath the lamp they steer
Compliant hips with hands of chalk.
I know them by their grief, and hear
Convulsions tolling in their talk.

They come, contemptuous and fleet
In tartan jeans, in ochre tights,
To make overt their counterfeit
Drowsy exotic appetites.

They are asleep and cannot rest,
Dismayed in far delirium.
Elaborately they attest
The dreaded labours still to come.

I know them by the lights of fear
On their elliptic faces falling.
This way and that, they haul the gear
And apparatus of their calling.

So obsolete, this block they drag;
So bitterly, they drill and grind;
So deep beneath the pavement flag
They dig for pearls and do not find.

Перлинярі (уривок)

Надніч уривиста юрба
То спиниться, то йде вперед.
І раз по раз горді тіла
Кануть в затяжний переверт.

Крейдяні руки, стегон рух,
Порожні очі в сяйві ламп.
Їх смуток знаю я, й на слух
Різню судомний мови штамп.

Бредуть, недбалі та прудкі
Джинс у тартан, панчох вохра,
Щоб не зосталась в таїні
Дрімотна заморська жага.

Сплять та спочинку їм нема,
Сповитим марами бентег.
Жахних клопот прийдешня тьма
Діймає розуми сердег.

Проміння моторошу пада
На звідані округлі лиця.
І так, і сяк тягнуть обладу,
Що їх покликанням іскриться.

Давнезний волочуть тягар;
Гіркезно бурять і товчуть;
У глибочіні земних надр
Перлин шука, та не знайдуть.

З англійської переклала Вікторія Івасіків

Коментарі до розділів

До розділу 1

[1] *Галант* — молодий чоловік шляхетного роду в Шотландії.

[2] *Лерд* — загальне ім'я власника великого старого шотландського маєтку. У традиційному шотландському порядку старшинства лерд був нижчим за барона, але вищим за джентльмена.

[3] *Бервікшир* — історичне графство на південному сході Шотландії, на кордоні з Англією.

[4] *Ейлдон* — пагорб, розташований на південь від міста Мелроуз у Шотландії.

[5] *Анемона* — квітка червоного, білого, жовтого або фіолетового кольору, що може рости на одному місці багато років. Її часто пов'язують із витонченістю природи та її пробудженням.

[6] *Палфрі* — різновид коней, які в середньовіччі високо цінувалися для верхової їзди. Вони були легші за звичайних коней, але при цьому здатні долати великі відстані; саме палфрі використовували дами для верхової їзди.

[7] *Ґрейгаунд* — порода собак, яку виводили для перегонів хортів та для полювання.

[8] *Гончак* — різновид мисливських собак, яких використовують для відстеження або переслідування здобичі.

[9] *Пресвята Богородиця* — важлива фігура в християнській традиції, матір Ісуса Христа та заступниця всіх людей перед Господом.

[10] *Улекс* — рід квіткових рослин сімейства бобові, відомий також як «колючий дріт».

[11] *Менестрелі* — поети-музиканти часів середньовіччя, які заробляли на життя співом і грою на музичних інструментах.

[12] *Паж* — у середньовічній Європі хлопчик із шляхетної сім'ї, який перебував на службі в знатної особи.

[13] *Битва при Беннокберні* — одна з найважливіших битв англо-шотландських війн XIII–XVI століть, що відбулася 23–24 червня 1314 року біля селища Беннокберн поблизу річки з тією самою назвою. Битва під Беннокберном, у якій англійці зазнали нищівної поразки, стала вирішальною для відновлення незалежності Шотландії.

[14] *«The Burn of BreidShall rin fou reid»* (шотл.) — «Води Брейдшолла стануть червоними».

[15] *Марія I Стюарт* — королева Шотландії до 1567 року, коли її змусили зректися престолу на користь однорічного сина Якова I. Також була королевою Франції в 1559–1560 роках як дружина короля Франциска II.

[16] *Роберт I Брюс* — шотландський король у 1306–1329 роках. Саме його війська розгромили англійську армію в битві при Беннокберні, звільнивши Шотландію від англійців.

[17] *Яків I* — король Англії в 1603–1625 роках, перший із шотландської династії Стюартів і король Шотландії (1567–1625). Ставши королем двох держав, першим почав називати себе королем Великої Британії. Закріпив за собою титул «Його Величності».

[18] *Твід* — річка, що протікає в прикордонному районі між Англією і Шотландією.

[19] *Гарт і Гінд* — самець і самка Оленя Благородного.

[20] *Haaf-fish* (буквально «морська риба» або «риба з глибоководдя») — термін зі шотландського фольклору, що зазвичай позначає великого тюленя або фантастичну морську істоту, яку приймають морські люди, аби підійматися на поверхню. Має амфібійну природу, тобто здатна перебувати як у воді, так і на суші.

До розділу 2

[1] Українською також транслітерується як Бернз.

[2] Роберт Бернс прибрав із родинного прізвища *Burnes* літеру е.

[3] Парламент Шотландії був заснований у XIII столітті, але після об'єднання Англії і Шотландії у єдине королівство Велику Британію в 1707 році (Акт про Унію) припинив своє існування на довгі 292 роки.

[4] Then let us pray that come it may,
As come it will for a' that,
That Sense and Worth, o'er a' the earth
Shall bear the gree an' a' that.

[5] Пер. В. Мисика.

[6] *Вільям Воллес* — шотландський лицар і воєначальник, національний герой, один із ватажків у першій війні з Англією за незалежність Шотландії в 1290-х роках.

[7] *Едвард II* — англійський король, який не досить вдало намагався захопити шотландські землі на початку XIV століття.

До розділу 3

[1] *Мідлсекс* — історичне графство в Англії, яке зникло із розширенням Лондону. У цьому контексті присяжні з графства Мідлсекс постають як надто легковірні, тобто такі, що визнають людину винною в тяжкому злочині навіть на підставі дуже слабких або недостатніх доказів.

[2] *Садукеї* — релігійна течія, одна з трьох давньоєврейських філософських шкіл, поряд з фарисеями та єсеями; не визнавали ні воскресіння, ні існування ангелів чи духів.

[3] *Хінес де Пасамонте* — вигаданий персонаж із роману «Дон Кіхот» Сервантеса. У творі він уособлює небезпеку й авантюризм, належить до типу пікáро (ісп. *el picaro*) — хитрого шахрая, типового персонажа іспанської літератури Золотого віку. Його дресирована мавпа, яка начебто вміє пророкувати,

стає символом ілюзорного знання та обману, підкреслюючи тему розмежування правди й вигадки.

[4] Йдеться про епізод у печері Монтесіноса в «Дон Кіхоті». Головний герой спускається до печери, де бачить фантастичні краєвиди та кришталевий палац. Там він зустрічає відомих персонажів, які дивно поводяться. Побачивши свою зачаровану кохану, Дон Кіхот радіє, але він збентежений її вчинками. Згодом він повертається нагору.

[5] *Доктор Феррієр* — англійський лікар і раціоналіст з Манчестера. У 1813 році опублікував «Нарис до теорії об'явлень» (*An essay towards a theory of apparitions*), в якому стверджував, що привиди можна пояснити оптичними ілюзіями.

[6] *Саймон Шедоу* — вигаданий персонаж (новобранець), який з'являється у п'єсі Шекспіра «Генріх IV, частина друга»; в цьому контексті ім'я «Саймон Шедоу» може вживатися іронічно, як частина родинної легенди, пов'язаної з темою прохолоди й тіні (*shadow* — «тінь»).

[7] *Джон Фальстаф* — вигаданий персонаж, що фігурує у трьох п'єсах Шекспіра: «Генріх IV» (частини I та II), «Генріх V» і «Віндзорські насмішниці». Це боягузливий лицар, знаний своєю комічністю, балакучістю та схильністю до пиятики.

[8] Тут ідеться про поему Томаса Мура «Завуальований пророк Хорасану» (*The Veiled Prophet of Khorassan*, 1817). Головний герой натхнений реальною постаттю — Аль-Муканном, персом, який проголосив себе пророком (його ім'я походить від вуалі, за якою він приховував обличчя).

[9] *Майкл Скотт* — астроном, алхімік, учений і богослов, якого також вважали чаклуном. Знаний як «Чаклун Півночі» (*Wizard of the North*). Його згадує Данте в «Божественній комедії» (*Пекло*, восьме коло), серед неправдивих пророків і ворожбитів. У тексті згадано для створення контрасту із зовнішністю оповідача.

[10] Це посилання на образ мосту з «Видіння Мірзи» (*The Vision of Mirza*, 1711) Джозефа Еддісона. У ньому араб на ім'я Мірза зустрічає «генія», який показує йому сновидіння — величезний і напівзруйнований міст, що тягнеться через долину. Цей міст є метафізичною алегорією людського буття.

[11] *Лоза-вказівниця* — лоза (гілка), якою користуються в лозоходінні для пошуку води, корисних копалин або інших об'єктів. Часто вважалася магічним інструментом.

[12] Переконання, що бере коріння з народної магії, згідно з яким рани лікували не безпосередньо на тілі людини, а змазуючи зброю, якою її поранено. Вважалося, що завдяки «симпатичному зв'язку» це лікує постраждалого.

[13] *Ламени* — пласкі ритуальні предмети, які носять на грудях під час магічних обрядів. Містять символи, імена духів або божеств.

[14] *Сигіли* — символи, що використовують в окультизмі для виклику чи контролю духів, або для втілення наміру мага.

[15] *Ґай Маннерінґ* (*Guy Mannering*, 1815) — головний герой однойменного роману Вальтера Скотта полковник індійської армії, який захоплюється астрологією.

[16] *Гермітедж* — середньовічний замок у південній Шотландії. Протягом понад 400 років він контролював прикордонну територію між Шотландією

та Англією і слугував «караулом найкривавішої долини в Британії». Його похмура історія й зловісна архітектура створюють атмосферу страху та таємничості.

[17] *Замок Ґірніґо* розташований у місті Вік на північному сході Шотландії, на скелястому мисі, що виступає в море. Згадка про замки Гермітедж і Ґірніґо у творі невипадкова: автор прагне підсилити відчуття таємничості та мороку в оповіді.

[18] *Мара* (від *night-mares, nightmare* від староанглійського *mare,* що означало злий дух, який сидить на грудях сплячого й викликає жах). У словосполученні *night-mares*, розділеному дефісом, може бути навмисна гра слів: *Night* + *mares* (кобили) = «нічні кобили», ніби страшні коні ночі, що мчать крізь сни.

[19] *Шиєкрути* (*break-necks*) — перекладацький неологізм.

[20] *Зелені жінки* — загадкові духи, походження істот достеменно невідоме.

[21] *Фамільяри* — духи або тварини — помічники відьом.

[22] *Пак-гаррі* — напівфольклорний образ, лихі духи або бешкетники (*puck-harries*: *Puck* — «ельф / бешкетник», *harries* — «турбувати»).

[23] *Оберон* — персонаж із комедії Вільяма Шекспіра «Сон літньої ночі». У середньовічній та ренесансній літературі він фігурує як король фей. Зазвичай його зображують як повелителя місячних танцівниць — магічних істот, які танцюють при місячному світлі.

[24] *Жид* (юдей), який зневажив Ісуса Христа на його дорозі на Голгофу, за що був проклятий на безсмертя і блукання світом аж до Другого пришестя. Персонаж християнської легенди. У старій українській традиції відомий також як «вічний скитаючий жид».

[25] *Розенкройцери* — таємне філософське товариство, що поєднує елементи езотерики. Засноване алхіміком Крістіаном Розенкройцом. Символ ордену — троянда на хресті.

[26] *«Диявол Маскону»* (*The Devil of Mascon,* 1658) — історія, написана Робертом Бойлем. Розповідає про духа, який не давав спокою мешканцям будинку містера Франсіса Перро у французькому місті Маскон.

[27] Випадок підозрюваної активності полтергейста. На початку 1660-х років Джон Момпессон із Вілтширу почав помічати щось незвичайне у своєму будинку. Він чув звуки, схожі на биття барабана. Цей випадок набув великого розголосу в Англії.

[28] Цитата з трагедії Вільяма Шекспіра «Макбет» (дія IV, сцена 1). Її виголошують відьми у сцені в печері, коли викликають духів на прохання Макбета. Переклад Б. Тена.

[29] *Фіжмо* — каркасна спідниця.

[30] Вишукані перуки із трьома зав'язаними пасмами (два по боках та одне ззаду), які носили держслужбовці, судді, заможні чоловіки.

[31] *Графство Арґайлшир* — історична область на західному узбережжі Шотландії.

[32] Персонаж залишено без імені.

[33] *Уряд Бранзвіка* (*Brunswick government*) — усталена назва британського уряду XVIII століття, коли на англійському троні перебувала Ганноверська (Бранзвіцька) династія. І хоча династія мала німецьке походження, вона правила Англією, Шотландією та Ірландією до 1837 року.

[34] *Володіння Лохіела* — територія в Шотландському високогір'ї; назва пов'язана з головою клану Кемерон.

[35] Попередник кілта; більший і вільніший плащ-накид із картатої тканини, зафіксований поясом.

[36] *Бефхен* — комірець у вигляді двох коротких спадних стрічок.

До розділу 4

[1] «Англійські риси» (*English Traits*, 1856) — збірка нарисів Р. В. Емерсона, в якій він описав свої враження від двох візитів до Англії.

[2] «Единбург Рев'ю» (*Edinburgh Review*) — тут: шотландське періодичне видання 1802–1929 років.

[3] «Форин Квотерлі Рев'ю» (*Foreign Quarterly Review*) — лондонське періодичне видання початку XIX століття.

[4] *Characteristics*, 1831.

[5] *Крейґенвей* — місцевість неподалік від Крейґенпаттока.

[6] Мається на увазі Джон Стюарт Мілл (1806–1873) — англійський філософ та політолог і друг Т. Карлайла.

[7] *Александр Айрленд* (1810–1894) — шотландський журналіст, друг та біограф Р. В. Емерсона.

[8] *Лари та лемури* — види духів за римською мітологією: лари — охоронці домашнього затишку, лемури — невпокоєні душі померлих.

[9] *Журнал Blackwood's Edinburgh Magazine* — літературний місячник, який виходив друком з 1817 до 1980 року.

[10] *Журнал Fraser's Magazine for Town and Country* — лондонський суспільно-літературний журнал, який виходив друком з 1830 до 1882 року.

[11] *Qualis artifex pereo!* (лат. «Який великий артист гине!») — фраза, нібито сказана імператором Нероном перед самогубством.

[12] Йдеться про Сампсона Ріда (1800–1880), представника релігійної течії сведенборгіанства; раніше Емерсон надіслав Карлайлу його книгу під назвою «Спостереження щодо розвитку духу» (*Observations on the Growth of the Mind*, Бостон, 1826).

[13] Другою книгою, яку надіслав Карлайлу Емерсон, була збірка робіт американського політика Деніела Вебстера (1782–1852).

[14] *«Янкі Дудл»* (*Yankee Doodle*) — популярна в США патріотична народна пісня.

[15] Король Георг III, за правління якого американські колонії оголосили про свою незалежність від Британії, походив із Ганноверської династії роду Вельфів.

[16] Роман Т. Карлайла *Sartor Resartus* написано у формі коментаря до біографії та філософських поглядів вигаданого німецького філософа Діогена Тойфельсдрока (ориг. *Diogenes Teufelsdröckh*), ім'я якого означає «богонароджений дияволів послід».

[17] Схвальний вигук, з грец. — «Чудово!».

[18] Алюзія на Друге послання до Коринтян, 13:1, у перекладі І. Огієнка: «Кожна справа хай станеться вироком двох чи трьох свідків».

[19] *Фрідріх II* (1712–1786), король Пруссії.

[20] *Правило трьох єдностей* — прийняте в драматургії епохи класицизму з посиланням на «Поетику» Арістотеля правило єдності місця, дії та часу.

[21] «Лекції з риторики та красного письменства» (*Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, Лондон, 1783) шотландського релігійного діяча Г'ю Блера (1718–1800).

[22] *Diamond Necklace* — есей Т. Карлайла, опублікований у 1837 році.

До розділу 5

[1] *Peesweep* — це шотландське діалектне слово, що позначає *чайку чубату* або *мартина жовтоногого* (*lapwing*, наукова назва *Vanellus vanellus*). У контексті листа це — прізвисько служниці Серіти.

[2] *Nil desperandum me duce!* (*лат.*) — «зі мною на чолі — немає причин для розпачу!». Жартівливий вислів з іронічною самовпевненістю.

[3] *Perfido* (*італ.*) — зрадник, підступна особа.

[4] *mia madre* (*італ.*) — моя мама.

[5] *molto graziosa* (*італ.*) — дуже люб'язно, дуже мило.

[6] *Stimabile* (*італ.*) — шанований, поважний.

[7] *Франк* — це поштовий привілейований дозвіл на безоплатне відправлення листів. Зазвичай лист мав позначку або підпис, що його «*франковано*», тобто оплачено або звільнено від оплати. Діяв у Британії до впровадження поштових марок у 1840 році.

[8] *spirituosa* (*італ.*) — дотепний, жвавий, веселий.

[9] *mia adorabile* (*італ.*) — моя обожнювана, моя чарівна.

[10] *divino ingegno* (*італ.*) — божественний талант або божественний розум.

[11] *Касторова олія* — ліки домашнього вжитку, які в Англії XIX століття часто вживали як проносне чи загальний засіб для очищення організму.

[12] *beau idéal* (*франц.*) — ідеал краси.

[13] В оригіналі вжито слово *cheap* — грайливе прізвисько Карлайла від дружини Джейн; його точний відтінок залишається інтерпретативним, можливо, натяк на економність або жартівлива ласкавість.

[14] *"Voulez-vous me donner à dîner, madame?"*(*франц.*) — «Чи не пригостите ви мене обідом, мадам?»

[15] *pommes de terre* (*франц.*) — варена або смажена картопля.

[16] *Хеш* — страва, зазвичай приготована зі смажених або тушкованих дрібно нарізаних залишків м'яса, овочів і спецій.

[17] *à plusieurs reprises* (*франц.*) — неодноразово, декілька разів.

[18] *"Mon Dieu, comme j'ai faim, moi!"* (*франц.*) — Боже мій, який же я голодний!

[19] *Miscellanies* — збірка коротких творів різних жанрів (есе, статті, рецензії тощо) Томаса Карлайла, які не увійшли до більших книг.

[20] *Saunders and Otley* — лондонське видавництво, з яким Карлайл мав справу.

[21] *Ennui* (*франц.*) — нудьга.

[22] Йдеться про статтю, присвячену Вальтеру Скотту.

[23] *Sartor* — це скорочена назва *Sartor Resartus*, філософсько-сатиричного твору Томаса Карлайла, вперше опублікованого в 1833–1834 роках. Назва з латини перекладається як «Швач, перешитий» або «Перешитий кравець».

[24] *La Trappe* — це назва відомого монастирського ордену трапістів (цістерціанців), які ведуть суворий аскетичний спосіб життя, особливо відомі строгим постом, мовчанням і молитвою.

[25] *Dublin Review* — це релігійно-культурний журнал, заснований у 1836 році в Ірландії.

[26] *par vive force* (*франц.*) — силоміць, примусово.

[27] *Swedenborgian* — прихильник містичного вчення Еммануїла Сведенборга (духовний містицизм, часто пов'язується з самовідданістю чи служінням іншим).

[28] *Revolution* (тобто *«Революція»*) — мається на увазі книга Томаса Карлайла *The French Revolution: A History* (1837).

[29] *Fraser's Magazine* — відомий британський літературний та політичний журнал XIX століття.

[30] *German Romance* — це збірка англійських перекладів творів німецької романтичної літератури, яку уклав і переклав Томас Карлайл.

[31] В оригіналі вжито слово *Goody* — скорочення від *Goodwife*, історичне англійське звертання до заміжньої жінки. Тут використано як підпис авторки листа.

[32] Ідеться про роман Шарлотти Бронте «Джейн Ейр».

[33] Мається на увазі означення сестер Бронте, які на той час публікували свої твори під псевдонімами: Каррер Белл — Шарлотта Бронте; Еліс Белл — Емілі Бронте; Ектон Белл — Енн Бронте.

До розділу 6

[1] *Катехізис* — підручник з християнської віри.

[2] *Блокгауз* — бойова споруда, призначена для самостійної кругової оборони.

[3] *Томас Тью* — славнозвісний англійський пірат.

[4] *Джентльмен удачі* — евфемізм для означення пірата.

До розділу 7

[1] *Parsee* — який стосується зороастрійської громади в Індії.

[2] *Вікарій* — парафіяльний священник в Англіканській церкві.

[3] Пародійне наслідування християнського гімну *Stand Up, Stand Up for Jesus*, написаного Дж. Даффілдом-молодшим у 1858 році.

[4] *Home Office*, Міністерство внутрішніх справ Великої Британії.

[5] Розмовна назва міста Бірмінгем.

[6] *Prima facie case* (лат.) — достатні підстави для відкриття справи.

[7] *Quarter sessions* — місцеві суди Англії та Вельсу, які традиційно збиралися чотири рази на рік.

[8] *Yeomanry* — кавалерійські підрозділи Добровольчих корпусів Британії, заснованих у 1794 році.

До розділу 8

[1] *Гарячий тóді* — коктейль, приготований із суміші міцного алкоголю, води, підсолоджувача та прянощів. Тоді винайшли у XVIII столітті спеціально для жінок, яким не подобався надто різкий смак рому чи віскі.

[2] *Драм* — шотландська міра об'єму спиртних напоїв, переважно віскі.

До розділу 9

[1] *Іс-Кус-Айлін* — найвищий водоспад у Шотландії, у перекладі з гельської «пасма волосся».

Науково-популярне видання

АНТОЛОГІЯ ШОТЛАНДСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

За редакцією Тетяни Михед
та Лілії Мірошниченко

Відповідальна за випуск *Алла Кравченко*
Верстка *Олександра Павленка*

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 18,2. Обл.-вид. арк. 16,38.
Вид. № 2057.

Видавництво «Генеза»,
пл. Лесі Українки, 1, м. Київ, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано на ТОВ «Поліпрінт»,
вул. Лугова, 1-а, м. Київ, 04073, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 1250 від 27.02.2003.